

JAUME BALMES EN EL SEGLE XX:
ENTRE EL NOUCENTISME I EL FRANQUISME

CONRAD VILANOU TORRANO
SÍLVIA COLL-VINENT

D'entrada podem afirmar que la presència de Jaume Balmes en el transcurs del segle passat es va produir d'una manera intermitent, marcada per dues fites cronològiques ben significatives –els anys 1910 i 1948– que corresponen, respectivament, al centenari del naixement i de la mort del filòsof vigatà. La primera d'aquestes dates –que va coincidir amb la celebració a Vic d'un Congrés Internacional d'Apologètica de gran solidesa– es va donar en un context certament difícil. Després de l'experiència de Solidaritat Catalana (1906), la cultura catalana havia estat sacsejada per dos esdeveniments de relleu. En concret, ens referim al Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1908, que va proposar un ensenyament en català en règim de coeducació (el més destacat per als nostres interessos), al marge de la religió, és a dir, laic. No per atzar, Josep Torras i Bages va desenvolupar una activa campanya a favor de l'escola confessional i en contra, justament, de les escoles laiques.

Quan va tenir lloc el mes de setembre de 1910 el Congrés d'Apologètica a Vic –que havia de clausurar Marcelino Menéndez y Pelayo, el parlament del qual va ser llegit pel Dr. Josep Daurella– feia pocs mesos dels fets de la Setmana Tràgica, succeïts a les acaballes

del juliol de 1909. És prou conegut que la condemna del fundador de l'Escola Moderna, Francesc Ferrer i Guàrdia –afusellat el 13 d'octubre de 1909– va generar una allau de protestes a tot Europa que va contribuir a desfermar les campanyes anticlericals, orquestrades en bona mesura des de la Universitat Lliure de Brussel·les, tot reforçant una imatge obscurantista d'Espanya, i de l'Església, que l'any 1907 havia condemnat el modernisme. De la mateixa manera que Balmaes va patir en carn pròpia els aldarulls de les revoltes ciutadanes que el van forçar a fugir en un parell d'ocasions, la generació que es va veure obligada a fer front a les seqüeles de la Setmana Tràgica va interessar-se –i molt– per rescatar de l'oblit la seva figura, que es convertí així en un veritable mestre pensador. D'aquesta manera, el filòsof vigatà va ser present en el debat intel·lectual durant els anys vint i trenta del segle passat. En aquest període es va produir un autèntic renaixement catòlic que tenia ben present el model anglès, és a dir, el *Catholic revival* que va viure Anglaterra el segle XIX, de la mà de tres cardenals victorians ben coneguts. El primer, Nicholas Wiseman (1802-1865), era fill de Sevilla i s'havia cartejat amb Jaume Balmaes. Els altres dos –Henry Edward Manning (1808-1892) i John Henry Newman (1801-1890)– van ser un referent per al món catòlic, a pesar de les reticències que va generar llur conversió de l'anglicanisme al catolicisme. S'escau el paral·lelisme amb Balmaes en tant que inspirador del moviment de renovament catòlic que va experimentar Catalunya entre 1910 i 1936, el qual coincideix amb el Noucentisme i amb els anys de la Segona República, proclamada l'any 1931. Des de les files catòliques s'havia de donar una resposta decidida al laïcisme, tot defensant la tradició religiosa i, molt especialment, l'escola catòlica o confessional. Això és el que va fer, per exemple, Josep Sanabre a través d'un activisme incansable promogut des de les pàgines de *El Matí*, entre 1929 i 1936.¹ A més a més, l'any 1933 es commemorava el centenari del Moviment d'Oxford que havia de facilitar la conversió de Newman i que va influir en la renovació del catolicisme anglès i, per extensió, europeu. Aquesta conversió ja havia estat vaticinada pel mateix Balmaes.

1. Mn. Josep Sanabre Sanromà. *Biografia i recordances d'amistat*. Barcelona: Col·lecció Mossèn Josep Sanabre, 1977, p. 26-27.

BALMES I EL NOUCENTISME CATÒLIC

No sembla agosarat afirmar que de la mateixa manera que Eugeni d'Ors va endegar amb el *Glossari*, a partir de 1906, una veritable campanya de pedagogia social de voluntat ordenadora i civilista, quelcom de semblant es va produir en el camp catòlic, que va veure florir una generació de clergues erudits durant el primer terç del segle xx. A imatge i semblança del que va succeir a l'Anglaterra vuitcentista, la Catalunya del nou-cents, després de l'ensulsiada de 1909, es va fixar en l'obra i l'exemple balmesians. La data de 1910 va marcar un punt d'inflexió, fins al punt que *La Veu de Catalunya* va proclamar en l'edició del 6 de setembre d'aquell any que «nosaltres ens adherim fervorosament a les festes del centenari».

El 9 de setembre de 1910, quan les festes del centenari ja havien començat a Vic, Eugeni d'Ors –sempre allunyat de Balmes– va publicar a les pàgines de *La Veu de Catalunya* una glossa sobre William James. Per a Xènius, el pragmatisme del pensador americà era superior al pensament balmesià, considerat com una cosa casolana i de vol ras –recordem la facècia orsiana, segons la qual «ningú que hagi llegit *El Criterio* d'en Balmes ha arribat al Pol austral».² Per la seva banda, Miquel dels Sants Oliver –que va dirigir *La Vanguardia* a partir de 1916– va publicar entre els mesos d'abril i maig de 1910 cinc articles sobre el centenari del naixement de Balmes. El periodista mallorquí lamentava el fracàs de les empreses balmesianes, sobretot quan la situació general el 1910 era pitjor que en l'època de Balmes, atès que el conflicte dinàstic –amb el soroll de fons dels carlistes– encara no estava resolt. Tampoc la religiositat i la monarquia –dos principis cabdals per a la filosofia balmesiana que *La Vanguardia* feia seus– no gaudien d'una gran fortalesa. A més, la

2. Eugeni D'ORS, *Papers anteriors al Glossari*. Barcelona: Quaderns Crema, 1994, vol. I, p. 272. Ramon Pou en la conferència balmesiana de l'any 1995, que va tractar de les relacions de Josep Pla amb Balmes, va comentar aquesta facècia orsiana. «Fou en un discurs d'un Congrés Universitari català de primers de segle –Ors tenia vint anys– que digué que amb el *Criteri* a la mà seria impossible d'arribar al pol Austral. La frase es féu de seguida cèlebre...» (Ramon POU I RIUS, *El Balmes de Josep Pla*. Vic: Ajuntament de Vic, 1996, p. 16-17). Podem afegir que en opinió de Ramon Pou, Balmes sí que va ser estimat per Josep Pla, tal com es desprèn del fragment següent: «La moderació de Balmes és el constant punt de referència de Pla. És que, en definitiva, l'ombra de Jaume Balmes planava sempre sobre Josep Pla» (p. 29).

mort de Balmes va ser una mena d'assassinat moral, del tot lamentable.³ Poc després, l'any 1911, Jaume Bofill i Mates –un prohoms del Noucentisme– proclamava que «Balmes és estimat de nosaltres, els jóvens, perquè és actual».⁴

Enmig d'aquest ambient, aquell mateix any va aparèixer la primera edició en català d'*El Criteri*, a càrrec de Jaume Collell i amb notes de Frederic Clascar.⁵ Pel que sembla, la Diputació provincial de Barcelona va destinar 2.500 exemplars d'aquesta edició a diversos centres i agrupacions culturals, un fet que fou censurat per un estudiós del pensament de Balmes, el gironí Narcís Roure, que no veia oportú que es divulgés una edició en català de l'obra més emblemàtica del filòsof vigatà.⁶ Sigui com sigui, el cert és que aquest escriptor gironí

3. Miguel S. OLIVER, "Balmes", a *Hojas del sábado. II. Revisiones y centenarios*. Barcelona: Gustavo Gili editor, 1918, p. 87-132.

4. *Discurs del Dr. Jaume Bofill y Matas, en la vetllada dedicada a Balmes per la Congregació de l'Immaculada Verge Maria y Sant Lluís Gonçaga, el dia 19 de febrer de 1911*. Barcelona: Tipografia Catòlica, 1911.

5. Jaume BALMES, *El Criteri*. Traduït al català per Jaume Collell, i les notes per Frederic Clascar, Barcelona: Impremta Barcelonesa, 1911. Frederic Clascar, capellà de la Casa de Maternitat, va impartir l'any 1904 la conferència balmesiana, sota el títol *Estructura mental y significació filosòfica de Balmes*. Vich: Anglada, 1904. Després d'afirmar que Balmes és un geni del bé i que la seva aparició va ser providencial, Clascar assevera que la seva filosofia no es esportiva, sinó essencialment educadora. D'aquí vé que en referir-se a *El Criteri* afirmi, sobre aquesta obra: «Ella sola es prou pera comptar a son autor entre'ls grans mestres de la humanitat, obra realista, educadora d'hòmens, llibre paternal, que guia al enteniment, dirigeix els afectes y renya amorosament als sentits, encaminant al home en cercament de la veritat per via planera, dolça y sossegada» (p. 11).

6. «Recientemente, la Diputación provincial de Barcelona ha tomado el acuerdo de adquirir 2.500 ejemplares de *El Criterio* para repartirlos entre las sociedades y los centros de cultura; acuerdo que no merecería más que elogios si no contuviera la condición de que los ejemplares han de ser en catalán. Cómo si Balmes no hubiera escrito *El Criterio* en castellano, y como si *El Criterio*, modelo de claridad y propiedad de estilo, hubiese ganado algo con la traducción». Els comentaris de Roure continuen en un to similar, més encara si tenim en compte que –al seu parer– la llengua catalana no té «la flexibilitat, la abundancia, los recursos, el ininterrumpido cultivo y desarrollo de la castellana, para la exposición de las ideas y los conceptos, esencialmente modernos, que predominan en el famoso tratado de Balmes» (Narcís ROURE, *Actualidad y excelencia del pensamiento de Balmes*. Conferencia dada en el Ateneo de Madrid el 21 de Marzo de 1911. Segunda edición largamente adicionada con un prólogo y varias notas, con un retrato del conferenciante. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Mariano Galve, 1923, p. 95 i 96).

—que va establir un lligam entre Balmes, Menéndez-Pelayo i José María de Pereda, tot dibuixant una línia de pensament enfront del krausisme— va publicar l'any 1910 dos llibres sobre el nostre pensador (*La vida y las obras de Balmes*; *Las ideas de Balmes*), en preparava un altre (*Balmes y la España moderna*) que va enllestir, però que no va publicar mai, i va impartir una conferència a l'Ateneo de Madrid, el 21 de març de 1911. L'acte va ser poc lluit, amb escassa presència de públic, segons reconeix el mateix Roure en la segona edició —notablement ampliada— de l'any 1923. En tot cas, Roure va aprofitar el seu viatge a Madrid per visitar Marcelino Menéndez Pelayo, a les dependències que ocupava en un pis superior de l'Acadèmia de la Història, i li va llegir alguns fragments de la seva conferència.

Amb motiu del centenari del naixement de Balmes va tenir lloc a Vic un Congrés Internacional d'Apologètica, gràcies als esforços del bisbe Torras i Bages, continuats ben aviat pel P. Ignasi Casanovas. A banda de col·laborar en l'organització del congrés, Casanovas va aconseguir editar l'obra completa de Balmes, després d'haver-ne publicat una biografia que encara avui és considerada com a canònica.⁷ També en ocasió del centenari, el P. Casanovas va donar a la impremta les *Reliquias literarias de Balmes*, un volum que, entre d'altres coses, inclou els apunts del viatge que Balmes va fer a Anglaterra l'any 1842.⁸ Gràcies, doncs, als esforços del P. Casanovas van veure la llum els trenta-tres volums que es van publicar entre 1925 i 1927 a l'editorial Balmes que tenia la seu a la Balmesiana, situada al carrer Duran i Bas de Barcelona.⁹ L'any 1919 s'havia adquirit el casal d'estil

7. L'any 1910, Narcís Roure —autor de dues monografies sobre Balmes, aparegudes l'any 1910— escrivia el següent: «La verdadera biografía de Balmes está por escribir» (Narcís ROURE, *La vida y las obras de Balmes*. Madrid: Librería de Perlado/Gerona: Imprenta y Librería de D. Torres, 1910, p. XI). De fet, aquesta situació es va perllongar fins el moment que el P. Ignasi CASANOVAS va publicar *Balmes: la seva vida, el seu temps, les seves obres*. Barcelona: Editorial Balmes, 1932, 3 vols. Hi ha traducció castellana: *Balmes: su vida, sus obras y su tiempo*. Barcelona: Editorial Balmes, 1942.

8. *Reliquias literarias de Balmes*. Recogidas y publicadas por el P. Ignacio Casanovas, S.J. Recuerdo del Centenario. Barcelona: Subirana, 1910. Sobre el viatge de Balmes a Anglaterra, i la seva relació amb el món anglosaxó, vegeu *Balmes i Anglaterra* (Barcelona: Facultat de Filosofia de Catalunya-URL, 2012).

9. Josep Maria de Sagarra —que va estudiar amb els jesuïtes— ha deixat en les seves memòries el següent retrat del P. Casanovas: «A Barcelona, i en l'època que estic recordant, el catalanisme comptava amb una figura eclesiàstica transcendental:

gòtic modern on es va establir l'any 1923 la Biblioteca Balmes, una secció del Foment de la Pietat. Ben mirat, el Foment de Pietat –promogut per Eudald Serra–, que va assumir l'edició de les *Obres Completes* de Jaume Balmes, estava cridat a ser la instància propulsora d'una cultura catòlica de caràcter superior que, seguint el model de les universitats catòliques (Lovaina, Milà), havia de posar-se al servei d'aquell ideal elevat, inspirat en la tradició balmesiana i vivificat pel missatge del bisbe Torras i Bages. Ningú no va fer tant per recuperar el missatge balmesià com el P. Ignasi Casanovas, el qual tenia el convenciment que Balmes havia estat el pensador més brillant del seu temps, la figura més representativa de la Renaixença que va sorgir de la darrera generació de Cervera. Així, quan va ingressar l'any 1921 a l'Acadèmia de Bones Lletres amb un discurs sobre l'actualitat de Balmes, afirmava que «Balmes fou de tots ells el més profund i el més extens, el més antic i el més modern, el més diví i el més humà».¹⁰

---

el Dr. Torras i Bages, bisbe de Vic. Doncs bé, el P. Casanovas era com una mena d'apèndix intel·lectual de l'importantíssim bisbe. A més a més de l'amistat que els unia, el P. Ignasi representava el tornaveu de les doctrines teològiques, morals, estètiques i polítiques del doctor Torras. Ell fou qui dirigí, un cop mort el bisbe, la gran edició crítica de les seves obres, i a propòsit de Torras i Bages publicà una colla de valuosos papers. Però, el gran treball de la seva ploma infatigable, l'oferí a la memòria de Balmes, del qual, en el nostre país, fou el millor exegeta» (Josep Maria de SAGARRA, *Memòries*. Barcelona: Aedos, 1954, p. 346). El P. Batllori no es va mostrar del tot conforme amb aquesta consideració, que estima que «no és del tot correcta». Al seu parer, la cosa s'ha d'entendre de la manera següent: «El bisbe i el jesuïta quasi només coincideixen en llur visió de la cultura catalana dintre del marc del cristianisme, i en un caire estètic: d'entre els dos aspectes esmentats per Nietzsche, el classicisme dionisiac i el classicisme apol·lini, Torras i Casanovas s'identificaven amb la posició apol·línica, tot considerant infraestètica la posició del tipus dionisiac, no sols des del punt de vista moral, sinó també des del punt de vista estètic. Era, sens dubte, l'arrel religiosa de l'un i de l'altre que hi surava» [Miquel BATLLORI, «Ignasi Casanovas i Frederic Clascar. Historiografia i recuperació del pensament del set-cents i el vuit-cents», a Josep MONSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (Ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya. I: 1900-1923*. Barcelona: INEHCA-Societat Catalana de Filosofia, 2003, p. 71]. Sigui com vulgui, sembla que el contacte entre ambdós va ser quelcom més que una simple relació personal, tal com es desprèn de la carta que Torras i Bages va dirigir a Miquel d'Esplugues i que va ser publicada –a tall de frontispici– de l'obra *L'esperit de Sant Francesc de Sales* (1904), una iniciativa del caputxí que el bisbe de Vic va saludar efusivament.

10. Ignasi CASANOVAS, *Actualitat de Balmes*. Discurs llegit en la recepció a l'Acadèmia de Bones Lletres el dia 22 de maig de 1921. Barcelona: Imp. Atlas Geogràfic, 1921, p. 23.

En efecte, la commemoració balmesiana de 1910, amb la celebració del Congrés d'Apologètica que va tenir un ressò internacional, va marcar profundament tota aquella generació d'eclesiàstics que havia de dinamitzar la cultura religiosa a la Catalunya noucentista.¹¹ En aquest sentit, els records de Mossèn Antoni Griera, que va ser acollit a Vic pel Dr. Torras i Bages, són ben aclaridors:

Feren cap al Congrés els PP. Didon i Lebreton.¹² Un temps després seguia un curs de Patrologia, dictat per ell a l'Institut Catòlic de París. Hi era l'eminent Dr. Joan Zaragüeta, deixeble predilecte del cardenal Mercier i de Wulf. Recordo, com si fos avui, el grandiloqüent discurs pronunciat en una de les sessions del Congrés per l'escolapi P. Rabasa, de València; les conferències i reports dels que posteriorment han estat cardenals i primats d'Espanya, doctors Isidre Gomà i Enric Pla i Deniel; la ponència lluminosa del deixeble espiritual del Dr. Torras i Bages, P. Ignasi Casanovas, S. J., meravellosa.¹³

Curiosament, l'any 1910 el bisbe de Vic –defensor del neotomisme– va publicar la carta Pastoral de Quaresma que duia per títol *L'atletisme cristià*, en què Torras i Bages afirma que la vida és una lluita i que l'arma de l'atleta és l'amor. «L'amor és l'arma de l'atleta cristià; sense ella és impossible la victòria, tant en la lluita interna de les pròpies passions, com en la lluita externa contra l'heretgia i el vici».¹⁴ L'atletisme cristià –element bàsic de tota pràctica

11. Aquest és el cas, per exemple, de la *Revue Pratique d'Apologétique* (núm. 119, 1 de setembre de 1910) que, a banda d'incloure una salutació dels directors al Bisbe de Vic i als organitzadors del Congrés, va incorporar l'article de l'Abbé Broussolle «Balmès et l'apologétique» (803-815 p.). Altres publicacions també van dedicar números especials a aquest certamen, la qual cosa s'aprofitava per glossar la figura de Jaume Balmes. Entre altres publicacions, destaquem les següents: *La Il·lustración Católica*, núm. 35, 27 d'agost de 1910; *El Norte Catalán*, núm. 1240, 8 de setembre de 1910; *Gaceta de Cataluña*, núm. 131, 9 de novembre de 1910; *Reseña Eclesiástica*, núm. 21, setembre 1910.

12. Encara que Mn. Griera escriu «Didon», es tracta del jesuïta Paul Dudon (1859-1941), que va dibuixar un paral·lelisme entre Balmes i Lammenais, segons va quedar reflectit en les actes del congrés.

13. Antoni GRIERA, *Memòries*. Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Románica, 1963, p. 49.

14. Josep TORRAS I BAGES, «L'atletisme cristià», a *Obres Completes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, vol. V, p. 537.

ascètica— troba en Crist l'exemple més significatiu. «Pròpiament Ell és l'únic i etern atleta del llinatge humà»¹⁵. Hem d'esmentar, d'altra banda, que en aquell Congrés el bisbe Torras i Bages va establir un paral·lelisme entre Balmes i Newman.¹⁶

Amb aquests antecedents, el 7 de setembre de 1910 des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*, poc abans de començar el Congrés d'Apologètica de Vic, Enric Prat de la Riba —bon amic del P. Casanovas— reivindicava el pensador vigatà en un article titulat «En Balmes. El meu tribut», tot dibuixant una mena d'ucronia que de fer-se realitat hauria pogut fer avortar les manifestacions anticlericals, i afavorir el parlamentarisme.

Amb el projecte d'en Balmes s'hauria eixamplat extraordinàriament la casta governant; hi hauria avui a Espanya una massa imponderablement major de ciutadans adaptats a la vida política normal per l'experiència de l'exercici del poder; les institucions fonamentals de la nostra societat s'haurien enfortit, com les d'altres terres més afortunades, amb l'adhesió de multituds sanes i fortes.¹⁷

En aquest punt, sembla oportú recordar igualment les paraules de Puig i Cadafalch qui, en les seves *Memòries*, també va deixar constància de l'estima per Balmes, quan recordava els foscos anys d'estudi a la Universitat. «Per sobre la Universitat rebérem tots una altra formació: les lectures d'amagat a classe no escoltant la monstruosa cantarella del professor oficial. Llegíem els llibres d'en Balmes...».¹⁸

D'altra banda, enmig dels actes commemoratius del naixement de Balmes, es van escriure diverses composicions poètiques dedicades

15. *Ibidem*, p. 525.

16. Centenario de Balmes. *Actas del Congreso Internacional de Apologética*. Vic: Portavella, 1911, tom I, p. 60-64. També a «Nuestra unidad y nuestra universalidad» (discurs del Dr. Josep Torras i Bages llegit amb motiu del centenari de Balmes), dins *Obres completes*, vol. III (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987), p. 298-338.

17. Enric PRAT DE LA RIBA, *Obra Completa*. A cura d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans-Proa, 2000, vol. III, p. 503.

18. Josep PUIG I CADAFAALCH, *Memòries*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 28.

a la seva memòria. Sense anar més lluny, i des de Mallorca, Miquel Costa i Llobera dedicava un sonet al pensador vigatà, en què clamava:

Germans!, per monument d'eix Centenari,
sobre el Montseny caldria bé posar-hi
la gran figura ja admirada arreu.

Dominant Catalunya redimida,
s'alci l'estàtua, amb neu i sol ungida,
de gegant pensador sota la Creu!

Teodor Llorente, des de les terres valencianes, es queixa de la manca d'un guia com Balmes, que si ressuscités encara podria orientar el país en aquells moments de pregona crisi.

¡Si encara tu visqueres! ¡Si en estos negres dies
te verem de la tomba sortir per nostre bé!
¡Com ta veu indignada per tot escamparies,
Apòstol de la ciència i apòstol de la fe!

Fins i tot Josep Carner –el poeta noucentista per excel·lència– va dedicar un poema a Balmes, publicat també l'any 1910, en què reconeix el seu magisteri i el seu paper de mestre pensador, en un temps de lluites fraticides.

I és allavors, o Mestre, que responem signant-te:
– El nostre guia heu-se'l aquí.
Encar damunt les ires, la seva veu ens canta
un gloriós esdevenir.¹⁹

Durant la segona i tercera dècades del segle xx, l'efervescència balmesiana es va fer ben evident. Des del camp civil, cal esmentar una altra vegada el nom de Miquel dels Sants Oliver, que es convertí en aferrissat defensor dels valors del missatge balmesià. La cosa no deixa de ser significativa si tenim en compte que en aquells anys *La*

19. Aquests poemes, junt amb d'altres més, van ser inclosos a la *Corona poética a Balmes* (Vic: Biblioteca "Aures de la Plana", volum V, 1948) publicada en ocasió del centenari de la seva mort.

Vanguardia va esdevenir, sota la direcció d'aquest periodista mallorquí, el gran diari barceloní que va estendre la seva influència per tot Catalunya.²⁰ Al seu torn, Miquel dels Sants Oliver va impartir dues conferències a Vic els anys 1914 i 1915 sobre «Balms en el seu temps» i «Balms i la dignificació del periodisme», que posen de manifest que l'exemple balmesià va ser ben present en l'exercici professional d'aquest autor mallorquí.²¹

Pocs mesos després d'impartir aquestes dues conferències, Miquel dels Sants Oliver va parlar a l'Ateneu Barcelonès sobre «El fet i la idea de la civilització», en la sessió inaugural del curs 1917-18. En aquesta ocasió, es distanciava de les idees de Guizot i advocava per les balmesianes. «Si ens proposéssim, doncs, establir l'ètica del nostre problema abans que'l seu pur coneixement, ens adscriuríem a la concepció d'en Balms, no per la més brillant o paradòxica, sinó per la més humana, la més honesta, per la menys iniqua y en conseqüència –segons un criteri de pragmatisme– per la més exacta».²² A més, afegia que a través de l'ideal de civilització balmesià hom pot copsar el domini de la naturalesa, el domini de si mateix i el domini social. A aquestes alçades, per al director de *La Vanguardia* no hi havia dubte possible: el futur de Catalunya –en plena Primera Guerra Mundial– s'havia d'escriure segons les orientacions balmesianes.

A la llarga, aquest ideal de civilització –un punt central de l'ideari noucentista– va guanyar adeptes i defensors. Així, fa sentit que l'any 1930 aparegués sota aquest terme, dins de la Col·lecció Popular Barcino, una selecció de fragments extrets i traduïts per Josep Maria Capdevila de la revista *La Civilización*, en la qual havia col·laborat Balms entre els anys 1841 i 1842.²³ En la notícia preliminar d'aquesta

20. Amb tot, Joan Puig i Ferrater va deixar una crítica sorneguera d'aquest diari, vinculat a la família Godó, en la seva obra *Servitud. Memòries d'un periodista* (Barcelona: Llibreria Catalònia, 1926) on es fa un retrat àcid del propietari i, en menor mesura, del seu director.

21. Miquel dels Sants OLIVER, *Dues conferències sobre Balms*, llegides per son autor en les sessions commemoratives de la mort del insigne filòsof celebrades per l'Associació «Catalunya Vella» en la Casa Consistorial de Vich, els dies 9 de juliol de 1914 i 11 de juliol de 1915. Vich: Tipografia Balmesiana, 1915.

22. Miquel dels Sants OLIVER, «El fet i la idea de la civilització», *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès*, III, núm. 12, oct.-des. 1917, p. 468-483 (la cita correspon a la p. 473).

23. Jaume BALMES, *La Civilització*. Versió de Josep M. Capdevila. Barcelona: Barcelona, 1930 (1934, 2^a ed.) [Col·lecció Popular Barcino, 59].

antologia, Capdevila manifestava el següent: «La vida té lleis dures. Desconfieu d'aquells que volen presentar-vos-la com una Arcàdia de plaer i de somni. A les pàgines de Balmes trobareu clarament les veritats més dures i els deures més ineludibles».²⁴ De fet, Capdevila –fundador l'any 1929 del diari *El Matí*, que va dirigir fins al 1934– va elaborar aquest opuscle d'acord amb el consell del P. Casanovas, el qual recomanava seguir la fórmula dels alemanys, és a dir, difondre les idees balmesianes a través de petites publicacions a fi d'aconseguir una eficàcia més gran. En tot cas, l'ideari balmesià de la civilització –assumit per bona part de la societat civil catalana del moment– reclama la fusió o integració de les tres dimensions –material, intel·lectual i moral– de la societat, de la mateixa manera que en l'ésser humà s'integren allò físic, intel·lectual i moral. Recordem tot seguit la concepció civilitzadora balmesiana, actualitzada per Miquel del Sants Oliver i Josep M. Capdevila: «Hi haurà el màxim de civilització quan coexistiran i es combinaran de la millor manera, la major intel·ligència possible en el major nombre possible, la major moralitat possible en el major nombre possible, el major benestar possible en el major nombre possible».²⁵

D'altra banda, també es va plantejar el paral·lelisme –i fins i tot la divergència– entre Balmes i Torras i Bages. Des de les pàgines del diari *El Matí*, Joan B. Manyà resolva el dilema amb aquesta afirmació: «el nostre jovent ha d'atansar-se primer a Balmes que a Torras i Bages».²⁶ La polèmica no fou menor. Hi intervingueren altres clergues il·lustrats com ara Carles Cardó, que recomanava la lectura d'ambdós autors, és a dir, de Torras per la seva doctrina religiosa i de Balmes pel seu mètode i nitidesa del raciocini. Al seu torn, Albert Bonet –que havia de liderar, juntament amb Pere Tarrés, la Federació de Joves Cristians de Catalunya– ho reblava el 6 de setembre de 1929, també des de les columnes d'*El Matí*, tot recordant la dimensió romàntica de Balmes, que admirà massa Chateaubriand, alhora que reclamava una mena de lluita per la cultura catòlica. En un to que recorda els millors escriptors noucentistes, Albert Bonet profetitza que la cultura superior ens farà «senyors de l'esperit, aristòcrates autèntics en l'ordre

24. Ibidem, p. 7.

25. Ibidem, p. 17.

26. Joan Baptista MANYÀ, «Torras i Bages o Balmes», *El Matí*, 2 d'agost de 1929.

de la cultura, guiadors indiscutibles dels nostres conciutadans, apòstols armats –la gràcia suposa la naturalesa– de les millors armes de la persuasió i del guany de les ànimes».²⁷

Aquesta fenomenologia intel·lectual i social legítima –al nostre parer– que es pugui parlar d'un Noucentisme catòlic que va generar una veritable campanya a favor d'una espiritualitat renovada que va servir per fusionar les novetats dels nous temps amb els valors de la tradició. En concret, i des d'un punt de vista cronològic, ens referim en primer lloc al Congrés Litúrgic de Montserrat (1915), que semblantment al que s'esdevenia en el camp de la filosofia neoescolàstica, també mirava cap a Bèlgica, capdavantera de la renaixença del moviment litúrgic que fomentava el sentit educador i popular. No debades, en la introducció a l'*Eucolegi* que van redactar Frederic Clascar, Lluís Carreras i Josep Tarré van fer seu aquest sentit pedagògic de la litúrgia: «Quan a Bèlgica, l'egregi benedictí [*es refereix a Lambert Beauduin (1873-1960), que des de Lovaina va promoure el Liturgical Movement*] convertí en apostolat popular el que fins aleshores havia estat estudi científic i erudit, tot seguit posà en mans dels fidels el Missal dominical, assolint un èxit extraordinari d'eficàcia educadora».²⁸

Entre els erudits il·lustrats del clergat català formats a l'ombra de Balmes, s'hi destaquen Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, Carles Cardó, Higiní Anglès, Manuel Trens i Joan B. Manyà. Una atenció especial mereix el caputxí Miquel d'Esplugues, que va fundar la revista *Criterion* (1925-1936), un important esforç per a actualitzar la filosofia des de la perspectiva balmesiana. Com ja ha remarcat el P. Batllori, la publicació va deixar de banda un xic el franciscanisme, a benefici del neotomisme. En el primer número de la revista, el P. Miquel d'Esplugues manifestava el següent:

Dir que és l'hora, entre nosaltres, de la filosofia, és dir que som al moment dolç de fer filosofia cristiana. *Històricament*, gairebé és l'única filosofia que alena poderosa en la tradició catalana. *Modernament*, Catalunya és la terra de Balmes; no ens

27. Albert BONET, «Torràs i Bages i Balmes o el problema de la nostra cultura eclesiàstica», *El Matí*, 6 de setembre de 1929.

28. *Eucolegi*. Publicació oficial del Congrés Litúrgic de Montserrat. Barcelona: Gili/Biblioteca Popular Litúrgica, 1925, p. XI. (2^a ed.).

cansarem de repetir-ho, tant més, com més ha pogut aparèixer en alguns sectors el partit pres de fer fonedissa o desvirtuar aquesta única valor catalana del segle XIX, filosòficament universal. *Actualment* no són pas molts els que en professen d'altre.²⁹

En un altre treball sobre el tomisme, el Pare Miquel d'Esplugues insistia en la filiació balmesiana de la revista, sense perdre de vista la filosofia tomista.

Som balmesians? Ningú ho és més que nosaltres. El títol mateix de la Revista excusa d'altres proves, que així mateix ens vagaria de donar, apart de les moltes que ja n'hem donades.³⁰

A pesar d'algunes crítiques a la filosofia balmesiana, el cert és que la major part d'autors d'aquest Noucentisme catòlic destaquen la fortalesa i la vigència del pensament de Balmes, que també va ser reconegut per persones com Ramon Turró, el qual en l'edició dels *Orígens del coneixement: la fam* (1912) va incloure un apèndix sobre la criteriologia balmesiana que abans havia vist la llum en els *Arxius de l'Institut de Ciències*. Turró reivindica una lectura experimental del realisme de Balmes, fins al punt de portar-ho a una simplificació un xic reduccionista, però ben il·lustrativa sobre l'interès de presentar Balmes com un antecedent de la ciència positiva i experimental. «El criteri de la certesa que'ns exposa Balmes és el mateix criteri que'n té la ciència experimental».³¹

Si la teoria del coneixement balmesiana va ser reconeguda per alguns positivistes com Turró, què no hauria de succeir en els cenacles eclesiàstics sempre amarats per la tradició filosòfica escolàstica. En

29. Miquel D'ESPLUGUES, *Criterion*, any I, núm. 1, gener-juny 1925, p. 9-10. Sobre el P. Miquel d'Esplugues, vegeu Valentí SERRA DE MANRESA, *La Província de framenors caputxins de Catalunya: de la restauració provincial a l'esclat de la Guerra Civil (1900-1936)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya/Col·lectània Sant Pacià, 2000, p. 169-193.

30. Miquel D'ESPLUGUES, «El tomisme de "Criterion"», dins *Criterion*, any II, núm. 4, gener-març 1926, p. 24.

31. Ramon TURRÓ, *Orígens del coneixement. La fam*. Barcelona: Societat Catalana d'Edicions, 1912, vol. II, p. 201 (L'apèndix sobre la criteriologia de Balmes ocupa les pàgines 170-216. No obstant això, aquest apèndix no apareix en l'edició que Carme Arnau va preparar per a la col·lecció "Les millors obres de la literatura català", publicada per Edicions 62 l'any 1980).

aquesta direcció es va manifestar el P. Basili de Rubí l'any 1932 en reconèixer que «la filosofia de Balmes en ordre a gnoseologia no desdiu per res del més pur tomisme i de l'escolàstica tradicional».³² A parer d'aquest caputxí, Balmes es troba a mig camí entre el fideisme i el racionalisme, de manera que la seva filosofia ofereix moltes possibilitats, una idea que va ser recollida per un jove Joan Tusquets que acabava d'arribar de Lovaina. En un article sobre «L'estratagema filosòfica de Balmes», publicat l'any 1927, Tusquets reconeixia que el filòsof vigatà «és el geni més poderós del catolicisme modern, del catolicisme que ha arrelat tan íntimament dins les nostres ànimes».³³ Esbossava tot seguit un pla de treball de cara a la renovació de la filosofia balmesiana: mantenir el seu llegat, expurgar-ne els defectes i millorar allò que fos possible. Per completar aquesta revifalla del pensament balmesià, a redós de l'edició de les *Obres Completes*, Tusquets destacava l'aparició d'algunes tesis doctorals i de monogràfics dedicats en diverses revistes –per exemple, *Catalunya Social*– a l'obra balmesiana. Justament, des de les pàgines d'aquesta publicació Ramon Rucabado contraposa l'espiritualisme de Balmes al materialisme de Marx.³⁴

Naturalment, la filosofia neoescolàstica –amb l'important paper exercit pel cardenal Mercier des de la Universitat de Lovaina– va contribuir que l'obra de Balmes adquirís una certa notorietat. Per aquesta via, Balmes pot ser considerat un dels antecedents del pensament neoescolàstic que va endegar Désiré Mercier a la Universitat Catòlica de Lovaina a finals del segle XIX, on va fundar l'Institut Superior de Filosofia (1889) i va engegar la *Revue Néoscolastique* (1894). S'ha de tenir present que Mercier havia llegit i meditat –abans d'elaborar la seva pròpia criteriologia– la *Filosofia fundamental* de Balmes. «Tota la filosofia de Balmes respon per anticipació al pensament de Lleó XIII. Balmes segueix les línies mestres de Sant Tomàs, pel qual sentia una gran veneració, quan era desconegut o mal conegut, i per bé que en discrepi algunes vegades,

32. Basili de RUBÍ, «El dogmatisme epistemològic de Balmes», *Criterion*, any VIII, núm. 31, gener-març 1932, p. 49.

33. Joan TUSQUETS, «L'estratagema filosòfica de Balmes», *Criterion*, any III, núm. 11, octubre-desembre 1927, p. 408.

34. Ramon RUCABADO, «Contra Karl Marx, Jaume Balmes», *Catalunya Social*, núm. 225, 29 d'agost de 1925, p. 3-5.

gairebé sempre en aquelles matèries en què el gran Papa ja havia d'autoritzar-lo, l'ossamenta de la filosofia balmesiana és d'estructura inconfusiblement tomista».³⁵

Carles Cardó –de qui hem manllevat aquestes últimes línies– va aprofitar la conferència balmesiana de l'any 1934 per tal de reivindicar el paper precursor de Balmes respecte de Lleó XIII i el cardenal Mercier, el qual –segons Cardó– es limita a reproduir l'orientació balmesiana. En última instància, la criteriologia del cardenal Mercier s'havia basat en el pensament balmesià, alhora que estava destinada –sempre segons Cardó– a mitigar la pobresa filosòfica de Catalunya, que es trobava «quasi totalment en mans d'heterodoxos». D'acord amb l'exemple del renaixement catòlic viscut a Anglaterra, també a Catalunya convenia una restauració de la filosofia amb criteri catòlic, i això no sense dificultats, tal com demostrava el canonge Cardó en el capítol VIII de *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, que es va publicar en 1994 amb el títol de *El gran refús*.³⁶

Enmig d'aquesta conjuntura, l'Església catalana va endegar una renovació de signe espiritual, litúrgic i cultural que podem considerar –sense forçar gaire les coses– com una mena de Noucentisme catòlic. Es perseguia, en darrer terme, fer front a l'escepticisme, l'agnosticisme, l'ateisme i l'anticlericalisme, uns corrents que provenien del romanticisme modernista del segle XIX i que havien fet forat a començament del segle XX en el món de l'educació i de la cultura. A més, el programa de modernització que Eugeni d'Ors va utilitzar per bastir el cos doctrinal del projecte noucentista volia entroncar amb els corrents del Renaixement. Aquí podem recordar el gust orsià per l'obra de François Rabelais i, alhora, la recerca d'unes arrels clàssiques gregues, quan tot just s'havien descobert les ruïnes d'Empúries l'any 1908. D'aquesta manera, el Noucentisme implicava alguns ressons que l'apropaven al paganisme: recordem que Eugeni d'Ors recomanava que els infants s'havien de familiaritzar amb la mitologia clàssica en detriment de la vida dels sants. A més a més, Xènius va manifestar en el *Glossari* que volia ser Goethe, l'amic de

35. Carles CARDÓ, *La influència de Balmes en el renaixement de l'escolàstica*. Conferència llegida en la sessió que la ciutat de Vic dedicà al seu fill il·lustre, el dia 9 de juliol de l'any 1934, a la Sala de la Columna de la casa de la ciutat. Vic: Tipografia Balmesiana, 1934, p. 14-15.

36. Carles CARDÓ, *El gran refús*. Presentació de Ramon Sgranyes de Franch. Barcelona: Editorial Claret, 1994.

Schiller i Beethoven, l'home culte en la seva màxima expressió que, superades les vel·leïtats romàntiques del Werther i la comoditat burgesa del Meister, aspirava a la immortalitat del Faust. Dit amb altres paraules: Barcelona havia d'esdevenir una mena de Weimar, una ciutat culta i civilitzada, en què el paper de conseller àulic de Goethe quedava reservat per a Xènius.

Enfront de l'esperit mediterrani de la *Ben Plantada* (1911), el noucentisme catòlic va proposar l'alternativa mariològica de la Mare de Déu de Montserrat. Davant d'una Catalunya idealitzada que reclamava el paper del Renaixement del qual havia estat despenjada per causa d'una pregona crisi política i econòmica en els segles XVI i XVII, el catolicisme propugnava l'exaltació de la Catalunya pairal, construïda sobre la base del seny, amb fortes dosis de vigatanisme i balmesianisme, però sense estar tancada al projecte d'una Catalunya-ciutat, semblant al que postulava el Noucentisme.³⁷ Ara bé, aquesta Catalunya-ciutat havia de basar-se en els principis de la religió i, per tant, emfasitzava la pietat i la cortesia, segons l'esperit de la tradició que troba en sant Francesc de Sales un inequívoc punt de referència. Ja l'any 1904, el caputxí Miquel d'Esplugues –tres anys abans de promoure la *Revista de Estudios Franciscanos*, que més tard es va transformar en *Estudios Franciscanos* (1912-22) i, finalment, en *Estudis Franciscans* (1923-1936)– es va encarregar de difondre la vida i l'esperit d'aquest sant, que podia guiar una ascètica cristiana amb la intenció d'evitar els errors del rigorisme, el laxisme, el sentimentalisme, la feblesa i la fluixedat de caràcter i el pessimisme, segons els principis de la vida devota que va ser escrita per a «ús de persones que viuen en lo món; lo qual de cap manera vol dir que no's puguen aprofitar moltíssim de sa meravellosa doctrina tota classe de persones».³⁸

A més, aquest obra incloïa les màximes extretes de les seves

37. Ignasi CASANOVAS, *Vigatanisme de Balmes*. Discurs llegit en la commemoració anyal feta per la ciutat de Vic el 9 de juliol de 1920. Barcelona: Foment de la Pietat, 1920.

38. Miquel D'ESPLUGUES, *L'esperit de Francisco de Sales ordenat per matèries y arreglat per us de tota classe de persones*. Traducció catalana de la quarta edició francesa. Precedeix un estudi ascètic-psicològic del propi Sant i va seguir d'una màxima per cada dia de l'any. Sarrià-Barcelona: Escola Tipogràfica y Llibreria Salesiana, 1904, p. 25 [L'obra original en francès és deguda a Jean-Pierre Camus (1584-1652) que va treballar al costat de sant Francesc de Sales].

obres distribuïdes per cadascun dels dies de l'any. En 1840, Balmes l'havia traduït del francès i ara Miquel d'Esplugues –d'acord amb el missatge balmesià– la va posar en català. El P. Miquel d'Esplugues reproduïa les paraules de Balmes, en el sentit que com que no tothom tenia a l'abast les obres de sant Francesc de Sales, convenia oferir aquest florilegi per a cadascun dels dies de l'any, una obra que en castellà encara s'edita. En fi, es tracta d'un conjunt de pensaments, sentències i reflexions que combinen els aspectes espirituals i els profans amb la intenció de guiar la conducta d'un cristià que no viu tancat entre els murs d'un convent, sinó en contacte amb els altres. A més, així es forneix una guia de conducta possible, accessible a la persona humil i virtuosa, que s'allunya de mortificacions excessives i estèrils, tal com es desprèn –per exemple– de la màxima que correspon a l'1 de maig: «Una sola Comunió ben feta pot fer nosaltres sants y perfets».³⁹

Després d'aquestes màximes, reeditades l'any 1942 en castellà, cal esmentar l'edició de la *Introducció a la vida devota* –traduïda l'any 1935– amb un ventall d'orientacions pràctiques per a regular la vida cristiana: l'amistat, els vestits, la parla, els passatemps i les recreacions, els balls, el joc, la dansa, etc. Ve a tomb reportar que aquesta obra de sant Francesc de Sales és una refosa d'un conjunt de cartes i tractats que havia escrit per a Lluïsa de Duchatel, esposa del seu cosí Claudi de Charmoysi.⁴⁰ A banda de la distància entre èpoques, entre el segle XVII i el segle XX, el cert és que aquestes recomanacions presentaven un aire de familiaritat amb els principis noucentistes i, molt especialment, amb els ideals de civilitat del Noucentisme, sempre preocupat per les qüestions d'ordre, fins al punt que Josep Maria Capdevila –un home pont entre ambdós noucentismes, a cavall de la filosofia orsiana i dels principis catòlics, que ja s'havia encarregat de l'edició dels articles balmesians a *La civilització*– va preparar un manual de cortesia cristiana, a partir de fragments extrets de la *Introducció*

39. Francisco de SALES, *Máximas traducidas por Balmes*. Barcelona: Editorial Resurrección, 1942. Aquesta edició, a banda d'un pròleg de Balmes, porta unes paraules preliminars de Joan Burgada. L'obra encara es publica actualment: *Máximas entresacadas de las obras de San Francisco de Sales y distribuidas para todos los días del año*. Barcelona: Editorial Balmes, 2005 (4ª ed.).

40. Francesc de SALES, *Introducció a la vida devota*. Traducció de Mn. Antoni Ferrer, prev. Barcelona: Foment de la Pietat, 1935 (2ª ed., Editorial Balmes, 1949).

a la vida devota.⁴¹ Aquesta darrera edició –una mena de promptuari pel tal que el cristià visqués convenientment segons la seva condició en la vida civil– portava un pròleg del P. Miquel d'Esplugues en què es feia constar que sant Francesc de Sales –deixeble dels jesuïtes i bisbe de Ginebra– exemplifica la figura del *gentleman* del cristianisme, «en fets i no sols en doctrines».

En el fons, la figura del *gentleman* –una mena d'actualització moderna del cavaller cristià– va gaudir de bon prestigi durant els anys del Noucentisme. Eugeni d'Ors havia dedicat algunes glosses –si més no un parell– a entretindre la figura, en presentar-lo com a sinònim de l'home ben educat.⁴² Enfront de les recomanacions orsianes per a arribar a *gentleman* (calia evitar ser llest, viu, graciós o no mirar prim), Miquel d'Esplugues –un dels factòtums d'aquest Noucentisme catòlic– apel·lava a sant Francesc de Sales, tal com havia fet Balme manta vegada, el tarannà del qual s'allunya del calvinisme ginebrí per tal d'assolir aquesta condició cavalleresca o, si es vol, senyorial.

És per això que els extractes de la *Introducció a la vida devota* que Josep M. Capdevila va preparar s'organitzen al voltant de cinc eixos: 1) de la tria a fer en l'exercici de la virtut; 2) de la paciència i de la humilitat en el tracte de la gent; 3) del tracte que s'ha de donar a la gent; 4) dels jocs, els passatemps i les danses; i 5) de com cal tenir un esperit just i raonable. En certa manera, aquest petit manual volia ser una guia de conducta per a cavallers cristians que no donessin l'esquena al món de la vida, sinó que justament demostrassin el seu testimoni cristià d'una manera pública. En tot cas, el fet de pregonar una ascètica per les persones que viuen en el món, no significa renunciar a allò espiritual i transcendent.

No voldríem deixar de banda el balmesianisme, sempre crític, de mossèn Joan Baptista Manyà.⁴³ Com és ben conegut, el canonge tortosí va desenvolupar una psicologia racional que permetia copsar i

41. Francesc de SALES, *La cortesia cristiana (Extrets de la «Introducció a la Vida Devota»)*. Traducció de Josep M. Capdevila i pròleg del P. Miquel d'Esplugues. Barcelona: Barcino, 1926.

42. Les glosses orsianes sobre «El Gentleman» i «Encara sobre el Gentleman» es van publicar els dies 11 i 25 de març de 1909 a *La Veu de Catalunya* (Eugeni D'ORS, *Glosari*. Barcelona: Edicions 62, 1982, p. 85-87).

43. Josep MIQUEL i MACAYA, «El balmesianisme de Mossèn Manyà», a *Miscel·lània Manyà*. Tortosa: Edicions Dertosa, 1979, p. 88-89.

desenvolupar el talent a partir de les intuïcions balmesianes.⁴⁴ Amb tot, i atès aquest sentit crític, en les seves confessions dirigeix unes paraules a Jaume Balmes que mereixen un punt i a part. Per bé que inicialment va significar una revelació de primer ordre, gradualment es va desmarcar un xic de la seva filosofia, que l'havia ajudat a entendre les grans concepcions de la metafísica tomista.

Em vaig sentir balmista i em pensava que el filòsof de Vic era el pensador suprem de la filosofia. Després, el meu balmeianisme ha baixat de to. Més d'una volta he impugnat opinions de la *Filosofia fundamental*, i àdhuc les assenyades orientacions d'*El Criterio* em mereixen algunes reserves. Balmes fou una fruita magnífica, que no arribà a la maduresa: la seva vida curta i la intervenció en la política aturaren l'empenta de la seva metafísica tan prometedora. És inferior netament als grans pensadors escolàstics. Així i tot, però, em resseno encara, i ben gustós, d'aquella simpatia inicial per Balmes, i segueixo pensant que el seu *estil filosòfic* seria altament beneficiós si aconseguïem d'aclimatar-lo als nostres Seminaris i Universitats. En restarien foragitades, de faisó automàtica, la pedanteria, la vacuïtat i l'encarcament que pateixen.⁴⁵

Doncs bé, mossèn Manyà va bastir una pedagogia del talent, de la qual fou un gran valedor. Era una pedagogia que s'oposava –com no podia ser altrament– a la uniformitat que durant els anys trenta van proposar els defensors de l'escola única. Segons el que diem, i situats en la perspectiva del primer terç del segle XX, Balmes es va convertir en una mena de pedagog i orientador per a una Catalunya que volia fer bona l'afirmació del bisbe Torras i Bages: *Catalunya serà cristiana o no serà*.⁴⁶ Ens refermem, per tant, en el parer que l'alternativa

44. Joan Baptista MANYÀ, *El pensament i la imatge: introducció filosòfica a la psicologia del talent*. Barcelona: s.n., 1935; Joan Baptista MANYÀ, *El Talent: estudi psicològic*. Pròleg del P. Ignasi Casanovas. Barcelona: Balmes, 1936-1948 (2 vols.).

45. Joan Baptista MANYÀ, *Les meves confessions*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983 (Segona edició augmentada), p. 81.

46. Com bé recorden els especialistes –aquí seguim Joan Lluís Pérez Francesch– aquesta frase, que resumeix el pensament del bisbe vigatà, no apareix en les obres de Torras i Bages. «Però és una afirmació senyera d'aquell catolicisme nacional català que ha girat molt especialment al voltant del Monestir de Montserrat, santuari en el

d'una Catalunya culta i ordenada com pretenia el Noucentisme presenta dues vies o possibilitats: una d'orsiana i una altra de catòlica. Encara que no són contradictòries, es poden presentar en paral·lel i en alguns casos –Josep Maria Capdevila i, fins i tot, Joan Estelrich, són exemples del que diem– convergien en una mateixa orientació.

Arribats en aquest punt, hem d'esmentar la figura d'un noucentista com Agustí Esclasans –nascut l'any 1895– que en el dibuix que va fer de la seva trajectòria vital va posar de manifest la doble influència –balmesiana i orsiana– que rebé. En efecte, a través del magisteri de mossèn Norbert Font i Sagué (1874-1910), insigne naturalista que va introduir l'espeleologia a Espanya i que va promoure la instal·lació de l'escultura del mamut al Parc de la Ciutadella, va iniciar-se en la filosofia a través de Jaume Balmes.⁴⁷

Durant aquells cinc anys, dels deu als quinze, jo vaig viure literalment submergit en la *Filosofia Fundamental*. No pas en la *Elemental*, que hauria estat més passador, sinó en la *Fundamental*, que era molt més difícil. Tota la perfecta quadratura intel·lectual del meu caràcter, tota la severa vertebració espiritual del meu *Sistema de Ritmologia de Catalunya*, em ve de Jaume Balmes.⁴⁸

Gràcies al magisteri de Font i Sagué, Esclasans sempre es va mostrar agraït amb el pensament balmesià, el qual combinava amb el culturalisme orsià. «Jo, en aquells temps juvenívols –prosegueix Esclasans–, tenia ja una balmesiana organització intel·lectual i espi-

---

qual podem veure inscrita aquesta frase a la nova façana afegida després de la Guerra Civil» (Joan Lluís PÉREZ FRANCESCH, «Josep Torras i Bages. Introducció al seu pensament polític», a Josep MONSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (Ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya. I: 1900-1923*, ob. cit., p. 33).

47. L'escolapi Josep Guàñabens, en el IV llibre titulat *Juventud* (1910), d'una sèrie graduada de manuals escolars de lectura, va incloure un text d'aquest autor, «Bajo tierra». En relació a Norbert Font i Sagué, va afegir la següent referència biogràfica: «Autor de varias obras didácticas. Geólogo eminente, trabajó para aficionar a los jóvenes a los importantes estudios de la costra terrestre. La muerte le ha sorprendido en la plenitud de sus días y cuando más podíamos esperar de su talento y de sus estudios».

48. Agustí ESCLASANS, *La meva vida 1895-1920*. Barcelona: Editorial Selecta, 1952, p. 75.

ritual, mil vegades més potent que la de molts doctors universitaris, i el meu concepte personal de la poesia era ja netament sistemàtic, nacional-imperialista». ⁴⁹ A l'edat de quinze anys, Esclasans va impartir una conferència a l'Escola Catalana de Jaume Arqué i Clapés sobre el centenari de Jaume Balmes, per qui sempre va servir un gran reconeixement. Després de ser empresonat en acabar la Guerra Civil, Esclasans va mantenir viva la flama balmesiana, i en ocasió del centenari de *El Criterio* va preparar un excel·lent pròleg sobre la filosofia de Balmes, signat a Madrid l'any 1943. Encara que la situació del moment era complicada existencialment –un Esclasans perseguit per la seva vocació patriòtica– el cert és que aquest pròleg reflecteix un rerefons noucentista que insisteix en el caràcter formatiu, des de la doble vessant filosòfica i pedagògica, de *El Criterio*, tal com es desprèn de les paraules següents: «La clasificación que mejor cuadra a “El Criterio” es la de filosofía pedagógica. Balmes, en él, se nos presenta como un gran maestro, como un delicado y muy sensible preceptor». ⁵⁰ Així, doncs, al costat d'Eugeni d'Ors, també trobem en l'univers noucentista l'empremta balmesiana.

Si bé en el cas d'Agustí Esclasans, que no és aïllat, ⁵¹ conviuen les dues filiacions –la balmesiana i l'orsiana–, en altres casos cadascuna va pel seu cantó, de manera que es dibuixen dues línies de pensament ben nítides. D'una banda, constatem la presència d'una Catalunya orsiana amb la seva particular batalla per les llums i la cultura (*Heliomàquia*), que va promoure un seguit d'institucions com l'Institut d'Estudis Catalans (1907) i que va insistir en la importància de l'educació i, igualment, en el desvetllament d'una consciència nacional, amb l'exaltació de l'obra ben feta. De l'altra, l'Església catòlica va generar un important moviment de renovació en què Balmes i l'exemple anglès –amb diverses conversions recents, entre les quals destaca la de Chesterton, que va visitar Barcelona– van servir per a reviuere una espiritualitat que els moviments dinovens (des de l'evolucionisme al positivisme, des del laïcisme a l'anticlericalisme)

49. Ibidem, p. 133-134.

50. Jaume BALMES, *El Criterio*. Barcelona: Editorial Juventud, 1943, p. 14.

51. Agustí Esclasans va obtenir el premi de poesia en el Certamen Balmesià celebrat a Vic, el dia 3 d'octubre de 1948, amb un poema en català titulat «Cant secular», dedicat a la memòria de Balmes en el primer centenari de la seva mort. Es va incloure, a tall de cloenda, en la *Corona poètica a Balmes* (Vic: “Aures de la Plana”, vol. 5, 1958, p. 126-130).

haviem pretès destruir. De la fusió d'ambdues actituds –d'una visió civilitzada de Catalunya, inspirada sobre la base d'una consciència patriòtica culta i, pregonament, cristiana– va sorgir una generació que va defensar tots dos principis, per bé que la dinàmica històrica a partir de 1936 va fer inviable aquest projecte que –com tantes altres coses– va ser liquidat per la violència i la guerra. El doctor Pere Tarrés –líder de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, un doll de màrtirs per a l'Església–, significativament, va escriure entre 1932 i 1936 més de dues-centes glosses, terme de ressonàncies orsianes, a la revista *Flama*.

Sobre aquesta influència balmesiana que dibuixa i determina una mena de Noucentisme catòlic, Ramon Roquer –un dels preveres més il·lustrats de l'Església catalana del segle passat que es va preocupar per les qüestions filosòfiques de l'educació– manifestava el següent: «L'ideal balmesià encaixa de ple amb el fejecista: la màxima perfecció intel·lectual, moral i material per al major nombre. La consecució d'aquest ideal és obra de l'esforç de tots. Cal d'una manera especial la unió, l'agrupació per a un rendiment considerable. Les doctrines socials de Balmes semblen un avançament profètic de l'estat de coses nostres».⁵² En aquesta línia, no hi ha dubte que la influència balmesiana també es va deixar sentir entre els militants de la Federació de Joves Cristians de Catalunya. Tampoc sorprèn que Balmes aparegui en moments puntuals, però ben significatius, en la trajectòria de Pere Tarrés. Així es constata que durant els mesos en què va viure perseguit i amagat a Barcelona, entre 1936 i 1937, va llegir les cartes a un escèptic en matèria religiosa i els dos volums del protestantisme comparat amb el catolicisme.⁵³ Igualment convé recordar que Tarrés va recórrer a les argumentacions balmesianes, quan discutia amb els seus companys del comandament militar de la Brigada de l'exèrcit popular en el front de la batalla de l'Ebre, a la tardor de 1938. Tarrés no podia acceptar les seves opinions contràries a l'existència de Déu. En l'anotació corresponent al dia 15 d'octubre d'aquell any, quan es trobava a Torres de Segre, Tarrés registra el següent:

En un moment de la discussió els vaig dir, tot fent comparacions, aplicant l'exemple del rellotge de Balmes, els vaig

52. *Flama*, «Balmes», núm. 13 (4 de març de 1932), p. 1.

53. Pere TARRÉS, *Diaris íntims*. Barcelona: Esin, 2000, p. 23.

dir idiotes; ells ho van encaixar molt bé, però va saber-me molt de greu.⁵⁴

Tot indica que aquest Noucentisme catòlic va mirar a l'exterior sense perdre, això sí, les pròpies arrels, que provenien de l'època de la Renaixença. En aquest sentit, la importància del culte a la Mare de Déu de Montserrat, que l'any 1880 va recuperar la seva imatge, marca un punt d'inflexió. Insistim, però, que aquest Noucentisme va combinar la tendència per les coses autòctones –i aquí Balmes té un paper clau– amb les novetats que procedien d'Europa, en especial de Bèlgica que, a banda d'aconseguir la independència el 1830, presentava més d'una similitud amb Catalunya, en ser tots dos països petits que havien recuperat la seva identitat en el segle XIX. Bèlgica havia assolit la independència l'any 1830, a redós del moviment revolucionari d'aquell any, per restaurar quatre anys més tard la Universitat Catòlica de Lovaina. Altrament, és un país bilingüe amb una llengua minoritària, el flamenc, tantes vegades comparat al nostre català. A més, Bèlgica –sota el guiatge del cardenal Mercier, arquebisbe de Malines i primat des de l'any 1906 fins a la seva mort, l'any 1926– es va convertir en un referent per al món catòlic, especialment per la importància de la Universitat Catòlica de Lovaina, que va ser la primera universitat confessional que atorgava, des de 1834, títols en les carreres civils.⁵⁵

No es pot oblidar tampoc l'exemple de la Universitat Catòlica de Milà, creada l'any 1921 sota l'advocació del Sagrat Cor pel científic franciscà –metge i filòsof– Agostino Gemelli. La seva tasca anava orientada cap al coneixement experimental de la psicologia i es va especialitzar en l'orientació vocacional i professional. Gemelli fou un bon coneixedor del jesuïta Fernando María Palmés, el qui després de la Guerra Civil va cobejar la idea d'establir una Universitat Catòlica a Barcelona.⁵⁶ És més que probable que l'objectiu final de la Balmesiana no fos altre que servir de llavor per a establir aquella

54. Pere TARRÉS, *El meu diari de guerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 153.

55. Conrad VILANOU i Begoña LAFUENTE NAFRÍA, «El Cardenal Mercier y la Universidad católica de Lovaina. Sus ecos en España», *Cuadernos de Pensamiento* (Fundación Universitaria Española), núm. 24, 2011, p. 149-188.

56. Fernando M. PALMÉS, *Pedagogía universitaria: comentario de la constitución apostólica «Deus scientiarum Dominus»*. Barcelona: sense editorial, 1940.

Universitat Catòlica que aleshores tenia a Europa dos referents, Lovaina i Milà, no gaire allunyats de Barcelona.

El professor Josep Maria Fradera afirma que Balmes tenia en el seu univers mental tres models: Anglaterra, França i Bèlgica, tres països que va visitar en diferents moments⁵⁷. Val a dir que la Catalunya catòlica de començament del segle xx –sobretot la que va de 1910 a 1936– va tenir ben present igualment aquests tres exemples. Més amunt ens referirem al cas de Bèlgica, amb el paper de relleu desenvolupat per la Universitat de Lovaina. Hem esmentat també el rerefons anglès –amb el *catholic revival*– que va deixar una empremta en una Catalunya que batejava amb il·lusió davant la conversió de tants intel·lectuals britànics. Naturalment, França, des de la proclamació de la III República l'any 1870, ens deixava una doble influència. D'una banda, el laïcisme escolar que va reduir la presència de l'educació confessional en terres franceses. I de retruc, l'arribada de diversos ordes religiosos dedicats a l'ensenyament –per exemple, els maristes i els germans de la doctrina cristiana de sant Joan Baptista de La Salle– que es van instal·lar al Principat.

Els nostres homes d'Església –alguns dels quals van passar per les aules de la Universitat de Lovaina– van recórrer a Balmes, qualificat per Enric Pla i Deniel com a «Doctor Humanus» per tal de distingir-lo de Ramon Llull, considerat el «Doctor Illuminatus».⁵⁸ A parer d'Enric Pla, el filòsof del poble català havia de ser un doctor humà en el qual es troba «l'equilibri d'enteniment, l'amor del just medi, lo predomini del fondo sobre la forma, la gran claredat y l'esperit practich, qualitats que informan l'esperit y caràcter català, més que en cap altre filòsof de la terra».⁵⁹ Anys després, el 1948, amb motiu

57. Josep M. FRADERA, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*. Vic: Eumo, 1996.

58. En la intervenció que Pla i Deniel va tenir el 9 de juliol de 1907, al Temple Romà de Vic i a invitació de l'Associació «Catalunya Vella», sobre *L'obra d'en Balmes en la història de la filosofia i en la filosofia de la història*, s'hi pot llegir: «Si seguint la costum de l'Edat Mitjana haguessim de donar un títol a n'en Balmes, ¿sabeu quin títol le daríam? *Doctor Humanus*. Sí, Doctor humà, perquè ell es lo filòsof qui més ha popularisat la filosofia: la Filosofia Fonamental l'escrigué pels savis; l'Elemental per a les escoles; el Criteri pera tots els ciutadans; la Religió demostrada pera els noys; y sa Conversa sobre el Papa pera'l poble y'l pagesos de la muntanya. Doctor humà perquè ell es el gran filòsof de la història y dels fets socials. Doctor humà per la forma que donà a sa filosofia llatina» (Vich: Impremta Catòlica de Sant Joseph, 1907, p. 36).

59. *Ibidem*, p. 40.

del centenari de la mort de Balmes, el professor Zaragüeta aprofundia sobre aquesta dimensió de «Balmes, doctor humano».

Amb aquests antecedents, Llull –tot i els seus mèrits– havia de romandre en un pla secundari, tot i ser més català, per la llengua, que Balmes, però molt menys per l'esperit. Segons el professor Pere Lluís Font la revifalla que va fer el lul·lisme a les darreries del segle XIX, amb noms com ara Joan Maura i Salvador Bové, representa «el cant del cigne del lul·lisme doctrinal». ⁶⁰ Dit amb altres paraules: la filosofia balmesiana –elemental per a les escoles, fonamental per als savis, criterial per als ciutadans– convenia més que els tecnicismes de l'art lul·liana. Sense voler caure en el parany de la caricatura, no ens podem d'estar de plantejar que mentre Llull correspon a un esperit d'època proper al Modernisme –Ramon *lo foll*– Balmes encaixa millor amb els postulats noucentistes. Tot fa pensar, doncs, que Balmes va servir per a marcar la pauta d'aquest moviment de renovació, que va aglutinar elements laics i religiosos en aquest Noucentisme catòlic que, a més, destacava la vocació catalanista del pensador vigatà. En efecte, F. de P. Maspons i Anglasesell, en la conferència balmesiana de l'any 1908, va reivindicar *Lo catalanisme de Balmes*, en una línia d'argumentació que recorda la que plantejava Torras i Bages a *La tradició catalana*. ⁶¹ Amb tot, aquest Noucentisme catòlic –un dels responsables de la revifalla espiritual de la Catalunya de les primeres dècades del segle XX– es va estroncar tràgicament el 18 de juliol de 1936, amb una Església perseguida i martiritzada, de manera que les coses –com és lògic– van canviar radicalment a partir de 1939, acabada la Guerra Civil.

BALMES, ENTRE LA DICTADURA I EL FRANQUISME

Quan aprofundim en la recepció de l'obra balmesiana observem que fins i tot durant la Dictadura de Primo de Rivera –assaig i preàmbul

60. Pere LLUIS FONT, «Un segle de filosofia a Catalunya», dins Pompeu CASANOVAS (ed.), *Filosofia del segle XX a Catalunya: mirada retrospectiva*. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell, 2001, p. 43.

61. Francesc de P. MASPONS y ANGLASELL, *El catalanisme de Balmes*. Barcelona: Joaquim Horta, 1908 [Discurs llegit el 9 de juliol de 1908, en la sessió per a commemorar l'aniversari de la mort de Jaume Balmes, organitzada per l'Associació «Catalunya Vella» al temple Romà].

del franquisme– l’obra política del filòsof vigatà va ser objecte d’una lectura interessada. En aquest punt convé destacar el llibre de Josep Maria Ruiz Manent *Balmes. La libertad y la constitución*, imprès l’any 1929. L’obra va aparèixer dins d’una col·lecció promoguda per la Sociedad de Estudios Políticos, Sociales y Económicos, el factòtum de la qual era el polític Ángel Ossorio y Gallardo, un home pont entre Madrid i Barcelona, el despatx del qual es va convertir en un focus d’oposició a la Dictadura. A més, aquest llibre incloïa a tall de “separata” una exposició dirigida al rei Alfons XIII per l’esmentada societat, datada el 23 de juliol de 1929, en què es demanava de mantenir la vigència de la Constitució de 1876. De fet, el llibre de Ruiz Manent –un menorquí que després de passar per Barcelona es va instal·lar a Madrid– dedica el capítol tercer a tractar un únic punt: «La Constitución del 76, precipitado del pensamiento de Balmes».

En certa manera, es pretenia frenar des de posiciones pròximes a un pensament cristià la voluntat de Primo de Rivera d’atorgar un nou text constitucional, una mena de simulacre legal a tall d’estatut real, d’acord amb els seus interessos personals. «La Constitución nueva vivirá o durará sin tropiezo mientras la mantenga el general Primo de Rivera, y él, naturalmente, se mantenga»⁶². Per això, es defensava la Constitució de 1876, enfront de les possibles temptacions de Primo de Rivera de donar un nou text legal a fi de regular la vida pública. «El General Primo de Rivera va a dar una Constitución no adecuada a España, sino a sí mismo».⁶³

Ben mirat, ja en aquella ocasió es va utilitzar el pensament de Balmes per tal d’identificar-lo amb la Constitució de 1876, és a dir, amb la que es va posar en marxa i es va mantenir l’equilibri de la Restauració, amb certa calma, fins el 1901, i, a partir de llavors, amb moltes tensions fins arribar al cop d’estat de setembre de 1923 que va comportar la pujada del Directori Militar, que era vist per molts com un episodi d’higiene social i política. Per a sortir d’aquest atzucac, davant d’una Europa que a voltes preconitzava l’agonia del liberalisme i que començava a caminar, com feia Itàlia des de 1922, cap al totalitarisme, Balmes és presentat com un precursor de Maura, com algú que defensaria sense reserves la Constitució que va donar vida a

62. Josep M. RUIZ MANENT, *Balmes, la libertad y la Constitución*. Madrid: Estudios Políticos, Sociales y Económicos, 1929, p. 47.

63. *Ibidem*, p. 44.

la Restauració. Al cap i a la fi, Balmes –segons la interpretació de Ruiz Manent, que sempre va professar una gran afecció balmesiana conscient de l'amistat que el filòsof vigatà va mantenir amb el menorquí Josep Maria Quadrado– no oferiria el seu suport al militarisme polític.⁶⁴ Ans al contrari, acceptaria el sistema parlamentari, es manifestaria a favor d'un codi social, la qual cosa presentava l'ideari balmesià com una garantia per a justificar el retorn al sistema polític de la Restauració, és a dir, a un liberalisme polític respectuós amb la religió, més encara si es té en compte que la indiferència religiosa no prové de la política, sinó de la religió. En definitiva, contra la tècnica del cop d'estat –analitzada per Curzio Malaparte l'any 1931– es reivindica la política balmesiana, a manera d'antídoto contra l'eliminació de la democràcia i del parlamentarisme.

És clar que els membres d'aquell grup de pressió, liderat per Àngel Ossorio, es mostraven contraris al feixisme italià, ben afermat en aquells moments, després de la signatura dels pactes de Letran (1929) entre Mussolini i el Vaticà. A més a més, aquell col·lectiu tenia ben present l'exemple de la democràcia cristiana italiana, en especial l'obra de Luis Sturzo, fundador i secretari del Partit Popular italià, que sempre es va mostrar contrari a Mussolini. És per això que es pensava que a Itàlia havia arribat l'hora d'un segon *Risorgimento*, per tal de superar l'època feixista i poder recuperar les llibertats. En certa mesura, una situació similar succeïa a Espanya, on alguns catòlics de signe liberal es van atansar a Balmes per tal d'exigir la fi de la Dictadura, amb el retorn al sistema de partits de la Restauració. Encara que sigui d'una forma un xic reduccionista, podríem dir que Ossorio y Gallardo planteja les coses de la manera següent: si a Itàlia Dom Sturzo s'oposa al feixisme, a Espanya Balmes pot ser un bon baluard per a tornar al sistema de llibertats, amb la concurrència i la participació de l'Església, que havia estat assetjada en terres italianes pel feixisme atès el caràcter anticlerical de Mussolini.⁶⁵

64. Sobre Josep Maria Ruiz Manent, se'n pot veure el treball del seu fill Àngel RUIZ CAMPS, «El menorquismo ejemplar de José María Ruiz Manent», *Des Born*, núm. 0, 1996, p. 9-29. Ruiz Manent va impartir la conferència balmesiana de 1932, titulada «Balmes, conductor d'esperits». Depurat com a periodista després de la Guerra, encara va escriure tres articles sobre Balmes. L'any 1948 va ser secretari de la Comissió encarregada de commemorar el centenari del nostre polígraf a Ciutadella.

65. Àngel OSSORIO, *Un libro del Abate Sturzo*. Madrid: Estudios Políticos, Sociales y Económicos (Publicación Número 2), 1928. En aquest llibre es van reproduir

Naturalment, no tothom va estar d'acord amb aquesta utilització de Balmes, de manera que el Pare Miquel d'Esplugues en un article publicat l'any 1930 –en què comentava precisament el llibre de J. M. Ruiz Manent– salvaguardava la independència balmesiana: «Pensador, en fi, per compte propi, Balmes tingué el bon gust de no deixar-se encasellar en cap partit, ni engavanyar per cap escola. Dóna, pròdig, a totes, i rep de totes usuràriament. Però no és de cap, lliçó de fets magnífica. Heus ací perquè mai ningú no ha pogut tenir-lo, ni per ben seu, ni del tot enfront seu». ⁶⁶ A més, el cèlebre caputxí posava en solfa que Balmes havia estat un bon filòsof i un gran apologista, però un polític inoperant atès que no governà mai ni tampoc no el posseïa l'ambició de governar. En conseqüència, Miquel d'Esplugues no acceptava l'ús i l'abús que es feia de Balmes –per exemple, des de les pàgines de *El Debate*. «Trobem sàviament oportunista el rotatiu madrileny quan afirma que Balmes hauria d'ésser com una Bíblia amb notes per a Espanya o la resta d'Espanya; però potser preté que sigui una Bíblia protestant per a Catalunya? En bé o en mal la Catalunya d'avui no s'assembla a la de Balmes. Us l'imagineu un Balmes reculador ultrancer de prop d'un segle en la vida d'un poble, més que més del seu poble?». ⁶⁷

Arribats en aquest punt, cal destacar el paper d'Ángel Ossorio y Gallardo en el diàleg entre Madrid i Barcelona i, el que és més important, en l'encaix de Catalunya dins d'Espanya. No oblidem, per exemple, que va posar un pròleg al llibre de Joan Estelrich *Catalanismo y reforma hispánica*, aparegut l'any 1932, enmig de la discussió de l'Estatut d'Autonomia. Aquestes són les paraules d'un liberal com Ossorio y Gallardo, amb una retòrica curulla de tòpics que, a grans trets, coincideix amb la que al cap de poc temps emprava el franquisme:

Españolas y muy españolas son las hazañas de Jaime I, y la expedición de los catalanes a Oriente, y la política de Requesens en los Países Bajos y las gestas de El Bruch y Gerona, y la pro-

---

un parell de capítols de les seves obres, un sobre «L'Aventí i la dictadura» i un altre sobre «El bolxevisme rus i el feixisme italià».

66. Miquel D'ESPLUGUES, «La vocació política de Balmes», *Estudis Franciscans*, any XXIV, vol. 42, núm. 244, gener-març 1930, p. 33.

67. *Ibidem*, p. 47.

ducción textil y la gloria de Ramón Llull y las doctrinas de Balmes, y la inspiración de *La Atlántida*, y la fastuosidad de las Exposiciones barceloneses... Cosas todas ellas hondamente catalanas, para la gloria de España sirvieron; y España, a su vez, las facilitó y exaltó con sus medios económicos, o con sus traducciones, o con su aplauso⁶⁸.

No obstant això, i al marge d'aquesta referència fugissera d'Ossorio y Gallardo, un dels pocs grups que van mostrar interès per la figura de Balmes durant la Segona República van ser els monàrquics, del nucli Acción Española, amb la tesi doctoral de José Corts Grau que va dirigir el Marqués de Lozoya, publicada l'any 1934. Val a dir, però, que durant els primers temps del franquisme –en l'època blava del règim– el nom de Balmes romangué en un segon terme. Només a partir de 1943 –tot coincidint amb el centenari de la redacció d'*El Criterio*– les coses van canviar. Aquest canvi d'orientació es va aguditzar en anys posteriors, quan es va produir l'esfondrament militar de les potències de l'Eix. Altrament, la cronologia –que l'any 1945 es commemorés el centenari de la publicació d'*El Criterio*, escrit el 1843, i que el 1948 s'esdevingués un segle del traspàs de Balmes– va afavorir encara més les coses. Així, el nom de Balmes va ser recuperat per un règim que va necessitar recórrer a la religió catòlica per tal d'assegurar un lloc en el concert de les nacions. No per atzar Espanya va quedar aïllada internacionalment a partir de 1946, moment en què es va acudir amb més força encara a la figura de Balmes, el qual d'aquesta manera es convertia en una mena de mestre pensador del franquisme, especialment durant la primera etapa del nacionalcatolicisme.

Aquí se seguien esquemes arrelats en etapes anteriors, molt especialment durant el segle XIX, quan es va contraposar el pensament de Balmes al de Julián Sanz del Río. Als ulls de la tradició liberalconservadora, Balmes no només volia posar fi a la violència de la guerra civil carlista, sinó que, en situar-se enfront dels progressistes, aspirava a donar resposta als hereus de Krause, que fou l'inspirador de la Institución Libre de Enseñanza, a través del seu racionalisme harmònic, introduït i divulgat per Sanz del Río, a

68. Joan ESTELRICH, *Catalanismo y Reforma hispánica*. Con prólogo de D. Ángel Ossorio y Gallardo. Barcelona: Montaner y Simón, 1932, p. 11-12.

mitjan segle XIX.⁶⁹ En aquest sentit, es pot considerar Balmes un precursor de la restauració neoescolàstica que es va produir a les darreries del segle XIX, a redós de la promulgació de l'encíclica *Aeterni Patris* (1879), que promovia el neotomisme. Aquest plantejament que va circular durant el segle XIX es va refermar encara més durant les primeres dècades del segle passat. Així, per exemple, Manuel Polo i Peyrolón, autor de l'article «Balmes» del *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas* (València, Domènech, 1885) escrivia: «Para España fue una verdadera calamidad, que no se encomendase a Balmes la cátedra que se regaló al sofista germanófilo Sanz del Río» (vol. II, p. 48). Anys després, Eloy Bullón y Fernández, en un discurs pronunciat l'any 1903 al Fomento de las Artes de Madrid, va oferir un perfil de Jaume Balmes que va aturar la propagació del racionalisme kantian, del sensualisme de Condillac, del materialisme de Cabanis i de l'espiritualisme de Cousin. Igualment, i pel que fa a la filosofia espanyola, va frenar l'arribada del krausisme.

No eran infundados los temores de Balmes, porque pocos años después de publicarse la *Filosofía Fundamental* regresaba de Alemania Sanz del Río para propagar en España las teorías de Krause, plagadas de trascendentales errores. Pero, afortunadamente, cuando esto sucedía, los escritos de Balmes, extendidos por toda la Península y leídos y estudiados con creciente interés, iban nutriendo de sólida doctrina las inteligencias de una generación ávida de saber, y previniéndoles al mismo tiempo contra los desvaríos de la filosofía racionalista, preparando de este modo el triunfo completo y duradero de la causa de la verdad.⁷⁰

Ara bé, Marcelino Menéndez y Pelayo va ser qui va fer més esforços per rehabilitar la filosofia espanyola, en posar en marxa «la

69. Balmes es va referir críticament a la filosofia de Krause a la seva *Historia de la Filosofía (Obras Completas, III)*. Madrid: BAC, 1963, 2^a ed., p. 466-471). De fet, devia conèixer Krause indirectament, a través del seu deixeble Heinrich Ahrens. En la seva anàlisi de Krause, Balmes comença tot assenyalant el següent: «Basta la simple exposición de los sistemas filosóficos de la moderna Alemania para convenirse de que son un conjunto de hipótesis sin fundamento alguno en la realidad» (p. 466). Al seu parer, Krause s'insereix en una línia de pensament (Spinoza, Schelling, Hegel) de clara connotació panteista.

70. Eloy BULLÓN FERNÁNDEZ, *Jaime Balmes y sus obras*. Discurso pronunciado en el Fomento de las Artes de Madrid, el día 7 de abril de 1903. Madrid: Imprenta de los Hijos de M. G. Hernández, 1903, p. 24.

restauración de la escolástica, llevada luego a dichoso término por otros pensadores».⁷¹ Mancat d'un estil brillant, Balmes, que s'havia familiaritzat amb la filosofia tomista –segons recorda Menéndez Pelayo– va optar per un eclecticisme que va posar al servei de la religió catòlica. En aquest punt tampoc no podem oblidar els anys que Menéndez Pelayo va passar a Barcelona, on va rebre el magisteri de Francesc Llorens i Barba⁷². Val la pena de recordar que ja durant els seus anys d'infantesa, Menéndez Pelayo es va interessar per Jaume Balmes. Així, a l'edat d'11 anys, va comprar amb els seus estalvis un exemplar d'*El Criterio* al preu de 10 rals, la primera obra que va adquirir amb els seus diners.⁷³

A la llarga, Balmes i Menéndez Pelayo van coincidir en més d'un punt. Concretament, en dos aspectes bàsics: en la defensa de la filosofia espanyola i en la condemna del krausisme, del qual discrepaven doctrinalment pel seu panteisme. «Si no se establece –va escriure Balmes– distinción *esencial y substancial* entre lo finito y lo infinito, no se sale del panteísmo, no se explica a Dios, se le niega, y en cuanto al origen del mundo se cae en el sistema de las emanaciones, que es inconciliable con la religión y con la metafísica»⁷⁴. Convé tenir en compte que segons Menéndez Pelayo Balmes estava cridat a ser el pensador que havia de renovar el panorama intel·lectual espanyol

71. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los Heterodoxos españoles*. Madrid: BAC, 1956, tomo II, p. 1107.

72. Joaquim CARRERAS ARTAU, «Un maestro barcelonés de Menéndez y Pelayo, Javier Llorens y Barba», *Revista de Filosofia*, 15, 1956, p. 445-464.

73. Miguel ARTIGAS, *La vida y la obra de Menéndez Pelayo*. Zaragoza: Editorial Heraldo de Aragón, 1939, p. 23. Així s'entén el comentari que l'any 1910 va fer Menéndez Pelayo d'*El Criterio* en el parlament preparat per a la commemoració del primer centenari del naixement de Balmes: «... es *El Criterio* una especie de juguete literario que pueden entender hasta los niños, una lógica familiar amenizada con ejemplos y caracteres, una higiene del espíritu formulada en sencillas reglas, un código de sensatez y cordura, que bastaría a la mayor parte de los hombres para recorrer sin grave tropiezo el camino de la vida» (Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Dos palabras sobre el Centenario de Balmes*. Discurso de... , leído en la sesión de clausura del Congreso Internacional de Apologética el día 11 de septiembre de 1910. Vich: Portavella, 1910, p. 12) [Atès que l'absència de Menéndez Pelayo ja estava prevista, segons que es desprèn de la correspondència que va mantenir amb el canonge Collell, el parlament va ser llegit pel Dr. Josep Daurella Rull, llavors degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona].

74. Jaume BALMES, *Filosofía elemental, Obras Completas*. Madrid: BAC, 1948, vol. III, p. 533.

en detriment de Julián Sanz del Río, el responsable d'obrir la porta al krausisme.

¡Qué distinta hubiera sido nuestra suerte si el primer explorador intelectual de Alemania, el primer viajero filosófico, que nos trajo noticias directas de las universidades del Rin, hubiese sido Don Jaime Balmes y no Don Julián Sanz del Río! Con el primero hubiéramos tenido una moderna escuela de filosofía española, en que el genio nacional, enriquecido con todo lo bueno y sano de otras partes, y trabajando con originalidad sobre su propio fondo, se hubiesen incorporado en la corriente europea, para volver a elaborar, como en los mejores días, algo sustantivo y humano. Con el segundo caímos bajo el yugo de una secta lóbrega y estéril, servilmente adicta a la palabra de un solo maestro, tan famoso entre nosotros como olvidado en su patria.⁷⁵

La història de l'educació espanyola presenta, així, dues grans línies –una línia krausista, i una altra menendezpelayista– que es reflecteixen fins i tot en els manuals escolars. Si agafem per exemple el llibre *Juventud*, el quart d'una sèrie graduada de manuals de lectura de l'escolapi Josep Guañabens, del 1910, ja esmentat més amunt, hi observem que entre els textos de literatura extrets per a la formació dels joves apareixen les signatures de Balmes i Menéndez Pelayo. En efecte, al costat de noms com Donoso Cortés, Antoni Maura i Vázquez de Mella, trobem un fragment sobre la idea religiosa de Balmes de qui es fa el retrat retrat: «De la Real Academia Española. El primer filósofo español del siglo pasado. Amante de la bella literatura, escribió sus libros con una claridad y nitidez de estilo, con una galanura de frase y abundancia de imágenes, que pueden servir de modelo una cualquiera de sus páginas».⁷⁶

75. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Dos palabras sobre el Centenario de Balmes*, op. cit., p. 8. De fet, i tal com hem indicat, aquest argument ja havia aparegut anteriorment en altres llocs.

76. José GUAÑABENS, *Juventud. Trozos de literatura de eminentes pedagogos y de autores clásicos. Lectura razonada, manuscrita y bilingüe*. Barcelona: Imprenta Elzeviriana, 1910. Es suposava que l'alumne, després de llegir el fragment en qüestió, havia de reflexionar sobre els següents punts: «Lectura reflexiva.- Religión y culto. Diferentes religiones y cultos. Única religión verdadera. Absurdo de la libertad de cultos. Religión del Estado español. Iglesia católica. Jefe visible e invisible. Minis-

Val a dir que aquest plantejament d'una línia de pensament que connecta Balmes amb Menéndez Pelayo –que va ser assumit pel franquisme– també es va manifestar durant la Dictadura de Primo de Rivera. Aquí cal destacar el paper de Jacint Comella, prevere vigatà de fortes conviccions tradicionalistes, que en diverses ocasions va presentar Balmes com un mur de contenció del krausisme a Catalunya.⁷⁷ En aquest escrit, on recorda les classes i comentaris de Josep Balari i Jovany, catedràtic de Grec de la Universitat de Barcelona, crític amb la filosofia krausista, va ser reproduït en el programa oficial de la festa major vigatana de 1925, en commemoració del tercer centenari de sant Miquel dels Sants.⁷⁸ Poc després, l'any 1927, aquest autor –presentat com a fiscal eclesiàstic de Barcelona– va dictar en castellà la conferència balmesiana sobre la dimensió política de Balmes, davant del seu germà Joan Comella i Colom, batlle de la ciutat.⁷⁹

Doncs bé, mentrestant, les edicions d'*El Criterio* gaudien d'una excel·lent acollida, fins al punt que la impremta del *Diario de Barcelona*, situada al carrer de la Llibreteria, núm. 22, n'editava l'any 1922 la vint-i-cinquena edició, i l'any següent la vint-i-sisena. De manera simptomàtica dos diaris de la capital catalana, *La Vanguardia* i el *Diario de Barcelona*, sempre van mostrar el seu entusiasme per l'obra balmesiana. Si més amunt ja ens hem referit a la divulgació de Balmes que va fer Miquel dels Sants Oliver des de les pàgines de *La Vanguardia*, en el cas del Brusi la cosa venia de molt temps abans. No debades, Antoni Brusi –l'editor del *Diario de Barcelona*, que llavors ja es trobava al carrer de la Llibreteria– va pronunciar un discurs en

---

tros, tribunales, leyes. Mandamientos y sacramentos de la Iglesia. Artículos de la Fe católica». També en l'apartat reservat a la correspondència aquest manual escolar de lectura incloïa algunes cartes, una de Balmes datada l'any 1841 i una altra de Marcelino Menéndez Pelayo. Aquesta última, de l'1 de febrer de 1910, va dirigida al bisbe de Madrid-Alcalà i en ella el polígraf santanderí s'adhereix a la campanya a favor de la clausura de les escoles laiques, que són presentades com una conseqüència del jacobinisme francès.

77. Jacinto COMELLA, «Notas balmesianas», *El Correo Catalán*, 2 de juliol de 1925.

78. *Ciudad de Vich*. Programa oficial de la Fiesta Mayor. Tercer centenario de San Miguel de los Santos, 1925 [sant Miquel dels Sants, patró de la ciutat, va néixer a Vic el 1591 i va morir a Valladolid el 1625].

79. Jacinto COMELLA, *Balmes político*. Vich: Imprenta y Librería Ausetana, 1927.

la inauguració del monument que es va fer a Vic per conservar les despulles del nostre filòsof, el 31 d'octubre de 1853.⁸⁰ D'aquesta manera, la premsa barcelonina assegurava la influència intel·lectual balmesiana, en un continu històric que va des de mitjan segle XIX fins a la dècada dels trenta del segle XX.

Des de Vic, el canonge Joan Lladó, en un escrit sobre *Balmes y los pensadores católicos españoles del siglo XIX*, havia deixat constància del lligam entre Balmes i Mercier, sense oblidar Torras i Bages: «Los tres fueron filósofos tomistas convencidos, pero geniales, y Balmes indudablemente es el precursor e iniciador de las tendencias filosóficas de la Escuela de Lovaina, por Mercier creada, dirigida y conducida a la cumbre de la gloria científica».⁸¹

Si en l'àmbit de la filosofia Jaume Balmes es contraposava a Julián Sanz del Río i al pensament krausista, en el camp de l'art succeïa una cosa semblant. En efecte, a partir d'una concepció estètica contrària a la visió de l'art que es desprenia dels plantejaments de Manuel Bartolomé Cossío i de la Institución Libre de Enseñanza, el Marquès de Lozoya –historiador de l'art i Director General de Belles Arts–⁸² va donar suport a la reconstrucció de la catedral vigatana –destruïda per les bandes incendiàries– que va visitar en els primers anys del

80. *Discurso leído por D. Antonio Brusi en la inauguración del monumento levantado por suscripción nacional para encerrar los restos mortales del Doctor Don Jaime Balmes*. Vich, 31 de octubre de 1853. D'aquest parlament reproduïm el fragment següent: «La filosofía nebulosa de allende el Rhin que, a fuerza de discurrir especulativamente pierde de vista el mundo práctico, no podía hallar un eco general en tiempos positivos, cansados de teorías por dolorosa experiencia» (p. 10).

81. Juan LLADÓ, *Balmes y los pensadores católicos españoles del siglo XIX*. Discurso pronunciado en el Salón de la Columna de las Casas Consistoriales de Vich el día 9 de julio de 1926. Vich: Imprenta y librería Ausetana, 1926, p. 6.

82. Juan de Contreras y López de Ayala, Marquès de Lozoya (1893-1978), va ser catedràtic d'Història de l'Art a la Universitat de València. Allà va tenir com a alumne José Corts Grau i li va dirigir la tesi doctoral *Ideario político de Balmes*, publicada l'any 1934. També va participar amb un escrit sobre «La Institución Libre de Enseñanza y el Arte» en el llibre –una mena de causa general– titulat *Una poderosa fuerza secreta. La Institución Libre de Enseñanza* (Sant Sebastià: Editorial Española, 1940) en què es denunciava la influència institucionista en l'Espanya contemporània. Durant els anys de la República es va vincular al sector d'Acción Española, partit monàrquic que va tenir Balmes com a mestre pensador, juntament amb Menéndez Pelayo i Vázquez de Mella (Raúl MORODO, *Los orígenes ideológicos del franquismo: Acción Española*. Madrid: Alianza Editorial, 1985, 2ª ed., especialment p. 52-57).

franquisme. D'aquesta manera, el sentiment religiós tornava a donar sentit –després de l'etapa de les avantguardes– a les manifestacions artístiques.

En sintonia amb aquest plantejament –un Balmes contraposat a Sanz del Río i, per tant, a la influència intel·lectual de la Institución Libre de Enseñanza, fundada l'any 1876 per Francisco Giner de los Ríos– va fer que el franquisme reivindicés la dimensió pedagògica de l'il·lustre polígraf vigatà. No sobta, doncs, que aquest Balmes educador –sempre present en la visió del P. Casanovas– es deixés sentir durant el centenari d'*El Criterio* (1943 i 1945) quan se'n va destacar la significació psicopedagògica i, igualment, en esdevenir-se el centenari de la seva mort (1948), quan es va insistir en la seva dimensió educativa, individual i també social, del conjunt de la seva obra. S'ha de tenir en compte que el règim franquista va canviar la seva orientació ideològica entre els darrers mesos de 1942 i els primers de 1943, és a dir, entre el desembarcament aliat al Nord d'Àfrica (el 8 de novembre de 1942) i la desfeta nazi a Stalingrad el febrer de 1943, sense oblidar la deposició de Mussolini el 25 de juliol d'aquell any a favor del mariscal Badoglio. Ara bé, abans que es produïssin aquests fets adversos per les tropes de l'Eix, el règim havia substituït, el 3 de setembre de 1942, Ramón Serrano Suñer –un falangista amb arrels familiars catalanes, cunyat de Franco i filogermànic convençut– com a ministre d'Afers Exteriors, pel general Francisco González-Jordana Sousa. Es tractava d'un monàrquic més caut que després d'intentar una aproximació –no sense tensions, per causa sobretot de la crisi del wolfram– als anglesos i als Estats Units, si fem cas a les memòries de l'ambaixador americà, el catòlic Carlton J. H. Hayes, que va aconseguir que el règim franquista fes un gir de l'òrbita nazi a l'aliada. El comte Ciano, ministre d'afers exteriors de la Itàlia feixista, va escriure en el seu *Diari* el 4 de setembre de 1942 l'observació següent: «Jordana ha sido siempre un hombre reservado respecto al Eje y simpatizante de Francia y de Inglaterra».⁸³

Conseqüentment, l'any 1943 marca un canvi de rumb en la política exterior del règim, que volia transmetre la idea que es tractava d'un govern autoritari, d'arrel catòlica, que s'havia desmarcat del nazisme. A més, durant els primers dies d'aquell any, va visitar Ma-

83. Galeazzo CIANO, *Diario*. Montevideo: José Janés, 1952, p. 567.

drid el cardenal Francis J. Spellman, arquebisbe de Nova York des de 1939, que duria a terme un viatge a Europa per inspeccionar els capellans catòlics que acompanyaven les tropes ianquis. Sobre aquesta visita, que va tenir lloc durant el mes de febrer de 1943, l'ambaixador Hayes en les seves memòries escriu el següent:

No asistió a ninguna recepción y conversó libremente con multitud de católicos españoles sobre la Iglesia en América, su decidida oposición al nazismo y su magnífica disposición para ayudar a cuantos esfuerzos llevase consigo la guerra. Fue recibido con gran cordialidad por el Ministro de Asuntos Exteriores [llavors el General González-Jordana] y por destacadas personalidades eclesiásticas, entre ellas el Nuncio de Su Santidad, el Arzobispo Primado, los Obispos de Madrid y Barcelona y el Cardenal Segura, todos los cuales detestaban las doctrinas nazis y estaban favorablemente dispuestos hacia nosotros. Finalmente le recibió el General Franco, durante su entrevista en El Pardo unas dos horas.⁸⁴

D'aquesta manera, el règim franquista volia abandonar, gradualment, l'ascendència nacionalsindicalista, vinculada a la Falange, en benefici d'una nova ideologia, el nacionalcatolicisme, que havia de servir –i el cert és que va reeixir– per adaptar-se a la nova realitat geopolítica. S'havia d'aconseguir el suport dels catòlics de tot el món –especialment d'Anglaterra i dels Estats Units, dues de les potències aliades– i, a través de la religió catòlica, frenar possibles vel·leïtats comunistes durant la Guerra Freda. En efecte, el franquisme, que durant els seus primers moments havia girat en l'òrbita de l'Eix, a partir de 1943 –any que coincideix amb el centenari de la redacció d'*El Criterio*, celebració que va comptar amb la presència a Vic de Romualdo de Toledo, un carlí que ocupava un alt càrrec al Ministeri d'Educació Nacional⁸⁵ es volia desmarcar de les posicions feixistes per donar una nova orientació a la seva política.

84. Carlton J. H. HAYES, *Misión de guerra en España*. Madrid: Epesa, 1946, p. 126 [En nota a peu de pàgina, el professor Hayes assenyala que Spellman va donar compte i raó d'aquesta visita a Espanya en el seu llibre *Action this day*, 1943].

85. El 1943, cinc anys abans del centenari de la mort de Balmes (1948), va tenir lloc a Vic un conjunt d'actes organitzats amb motiu del centenari de la redacció d'*El Criterio*, que van ser presidits per Romualdo de Toledo, director general de Primera

Amb tot, el general González-Jordana –mort inesperadament el 3 d'agost de 1944– va ser reemplaçat al capdavant del Ministeri d'Afers Exteriors per José Félix de Lequerica, que havia estat ambaixador davant del govern francès del general Pétain a Vichy. Ara bé, les seves responsabilitats en el ministeri van ser breus atès que l'any 1945 va ser substituït, acabada la guerra, per Alberto Martín-Artajo Álvarez.⁸⁶ Probablement enlloc se'ns presenta d'una manera tan evident aquesta influència catòlica en la política franquista com durant el llarg període que aquest diplomàtic –militant i dirigent de l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP)– va ocupar la direcció del Ministeri d'Afers Exteriors, des del 20 de juliol de 1945 fins al 25 de febrer de

---

Ensenyança, el qual va pronunciar la conferència final. En data 6 de febrer de 1943, es va constituir a l'Ajuntament de Vic una comissió encarregada de l'organització d'aquesta efemèride. En la corresponent resolució municipal es feia constar de manera expressa que «no en vano Menéndez y Pelayo calificó a su autor como el mejor educador de España y de su siglo», la qual cosa confirma el desig de refermar el sentit catòlic de l'educació de l'època. Durant el mes de juny de 1943 es van impartir a Vic diferents conferències, que tot seguit indiquem: Dia 6 de juny, Pere Font i Puig va parlar de «Balmes y las teorías científicas del siglo xx»; el dia 13 de juny, Ramon Roquer Vilarrasa en va donar una altra sobre «El sentido común en *El Criterio* de Balmes»; el dia 20 de juny Pere Lisbona es va referir a «Una escuela de periodismo en *El Criterio* de Balmes», i, finalment, el dia 27 de juny, Tomàs Carreras Artau –que l'any 1911 havia dictat la conferència balmesiana– va tancar el cicle amb «Antecedentes y primores de *El Criterio* de Balmes». El dia 9 de juliol de 1943, després d'un ofici a l'església de la Pietat, va tenir lloc al Teatre Canigó, a les onze del matí, un solemne acte públic, que es va cloure amb la conferència que va impartir Romualdo de Toledo titulada «Balmes educador: *El Criterio* y la pedagogía española». A la tarda, els assistents van visitar les obres de reconstrucció de la catedral, el Museu diocesà, la Biblioteca Popular i el Temple Romà. Un detall d'aquests actes, a banda del text de les cinc conferències, es pot trobar en la *Memoria de los actos celebrados en la ciudad de Vich en conmemoración del centenario de "El Criterio" de Balmes (1843-1943)*. Barcelona: Balmesiana, 1943.

86. José Félix de Lequerica va passar als Estats Units, on va representar els interessos franquistes, i així va aconseguir el reconeixement d'Espanya per aquest país l'any 1951. Es pot concloure que aquest procés d'acostament d'Espanya als Estats Units es va consolidar a partir de la signatura dels Pactes amb els Estats Units (1953) i es van tancar definitivament amb la visita, el 21 de desembre de 1959, del president Dwight D. Eisenhower a Madrid. La cosa, però, venia de molt abans. En el discurs de Franco en la sessió inaugural de la tercera legislatura de les Corts espanyoles, pronunciat el 18 de maig de 1949, afirmà, en relació amb la política exterior: «Por eso si a Hispanoamérica nos lleva el corazón, a Norteamérica nos conduce el imperativo de la realidad».

1957, és a dir, durant l'etapa que va ser necessària perquè Espanya sortís de l'aïllament internacional i fos reconeguda internacionalment. De fet, Martín-Artajo –deixeble dels jesuïtes– provenia de l'*Acción Católica* i coneixia bé –gràcies al magisteri d'Ángel Herrera Oria (1886-1968)– l'obra balmesiana, tal com va reconèixer en la seva conferència «Los españoles, según Balmes», pronunciada el 9 de juliol de 1962: «Desde mi juventud tuve a Balmes por maestro», paraules que va repetir en la introducció a l'edició d'*El Criterio* que, anys després, va preparar la Biblioteca de Autores Cristianos.⁸⁷

Convé afegir, a més a més, que durant el franquisme *El Criterio* de Balmes es va convertir en un veritable èxit editorial, tal com demostren les nombroses versions que la casa Espasa-Calpe va fer d'aquest text dins la col·lecció Austral. El 5 de juny de 1939, va aparèixer la primera edició, que es va reeditar onze vegades fins l'any 1971. Al seu torn, la llista d'editorials que van imprimir *El Criterio* durant aquells anys és extensíssima: Editorial Balmes (1940), Juventud (amb un excel·lent pròleg d'Agustí Esclasans l'any 1943 ja comentat), Aguilar (1945, 4ª edició l'any 1951), Editorial Selecta (versió catalana de Josep Miracle, 1948), Flama (1949), entre d'altres. També la *Filosofía Fundamental* va gaudir d'un notable èxit editorial, i fins i tot la *Historia de la Filosofía*, sense comptar antologies diverses i altres obres de circulació menor.

Tampoc no es poden bandejar les biografies sobre Balmes que també es van publicar durant el franquisme. Justament l'Editorial Juventud de Barcelona, sempre amatent a les obres dels grans biògrafs com Émil Ludwig i Stefan Zweig, llavors autors un xic maleïts, va publicar l'any 1941 una biografia divulgativa, *Jaime Balmes, pbro.*⁸⁸ En ocasió del centenari, l'any 1948, van aparèixer altres estudis menors, com el de Joan Lladó, amb una nota introductòria ben il·lustrativa:

Desde el principio declaramos que nos han servido de guía unas “Notas biográficas y crítica general sobre la personalidad y

87. Aquests mateixos mots encapçalen la presentació a la versió d'*El Criterio* que va preparar la Biblioteca de Autores Cristianos (Madrid, 1974). Al pròleg, Martín-Artajo hi manifesta que gràcies a Ángel Herrera es va iniciar en els estudis balmesians.

88. Juan RÍOS SARMIENTO, *Jaime Balmes, pbro.* Barcelona: Editorial Juventud, 1941.

obras de Balmes”, que publicó el año 1910 mi tío, Misionero, que se llamó Juan Lladó, Magistral de Vic, que derramó su sangre en los primeros meses de la revolución pasada. Si se hubiera aplicado la doctrina de nuestro glorioso biografiado no hubiera sido necesaria la terrible revolución.⁸⁹

Tot plegat confirma el rescat del pensament de Balmes, divulgat igualment per la gran circulació d'*El Criterio* que fou llegit per molts estudiants –especialment de batxillerat– de manera que una munió d'escoles en recomanaven la lectura. El jesuïta Miquel Florí, en la nota preliminar a l'edició d'*El Criterio* commemorativa del centenari de la seva mort, destacava la significació de l'obra com a tractat de lògica, la qual cosa avala la seva capacitat per a orientar als estudiants d'educació secundària⁹⁰. *El Criterio* es va convertir així en una mena de *best-seller* en un context filosòfic dominat per la neoescolàstica i poc receptiu encara als nous corrents de pensament procedents de l'exterior. Eusebi Colomer –nascut l'any 1924– recordava que en els seus anys de batxillerat va llegir aquesta obra central de la filosofia balmesiana a instàncies d'un familiar.⁹¹ Així, doncs, podem afirmar que *El Criterio* –el centenari del qual l'any 1943 també es va commemorar a Barcelona–⁹² va afaiçonar una mena de propedèutica del pensar recte que va influir sobre diverses generacions de joves, la qual cosa confirma la

89. Juan LLADÓ, *Breve biografía del insigne filósofo Jaime Balmes*. Barcelona: Publicaciones y Ediciones Spes, 1948. L'obra del seu oncle, que va servir de fons d'inspiració, és la següent: Juan LLADÓ, *Balmes. Notas biográficas y crítica general sobre su personalidad y sus obras*. Prólogo de Manuel Polo Peyrolón. Vic: Imp. Ausetana, 1910.

90. Jaume BALMES, *El Criterio*. Edición conmemorativa del Centenario. Barcelona: Balmesiana: 1943.

91. «El qui us parla –manifestava Eusebi Colomer en la conferència balmesiana de l'any 1996– va descobrir ensems Balmes i la filosofia, quan freqüentava les aules atrotinades del vell Institut de Girona, en un exemplar d'*El Criterio* que em regalà un oncle lletraferit» (Eusebi COLOMER, *Vers una imatge nova de Balmes*. Vic: Ajuntament de Vic, 1997, p. 8).

92. A la ciutat de Barcelona, la Balmesiana va organitzar un cicle de conferències en què van participar Joan Manyà, Joaquim Maria de Nadal, Isidor Gríful, Joan de Déu Trias de Bes i Santiago Udina Martorell, que es van impartir entre els mesos de novembre i desembre de 1943. L'any següent van ser recollides en el llibre *Conferencias sobre "El Criterio" de Balmes, pronunciadas en los actos conmemorativos del Centenario de su composición, promovidas por Balmesiana, en noviembre-diciembre de 1943*. Barcelona: Editorial Balmes, 1944.

seva vàlua pedagògica, destacada per diferents autors en ocasió del centenari de la seva mort. Fins i tot avui no és estrany de trobar persones d'edat que recorden haver llegit amb grat –gràcies a l'estil clar i planer, sempre allixonador– aquesta obra de filosofia que llavors va servir per a conformar el pensament de molts joves.⁹³

En aquell context, resulta lògic que el nom de Balmes aparegués en els manuals escolars del moment, fossin d'història o de filosofia. Pel que fa al primer, podem esmentar el *Compendio de Historia de España desde las más remotas época hasta la guerra europea de 1939* en què es llegeix, a propòsit del regnat d'Isabel II, el següent:

Los españoles que deseaban zanjar definitivamente la *cuestión dinástica* (como Balmes), proponían el casamiento de Isabel con el hijo de D. Carlos, Conde De Montemolín (Carlos VI), favorecido por Inglaterra. Pero los liberales hicieron fracasar este plan, temerosos de que tal matrimonio significara una reacción absolutista.⁹⁴

Si això s'esdevenia en els manuals d'història, el nom de Balmes apareixia encara amb més motiu en els de filosofia del batxillerat. Així, per exemple, en la *Historia de la Filosofía* del prevere Agustí Casanova, catedràtic de l'Institut Verdaguer de Barcelona, que data de l'any 1944, s'hi va dedicar un breu capítol a la figura de Balmes, d'acord amb l'argumentació següent:

A no ser por la figura de Jaime Balmes, el siglo XIX podría ser silenciado en un manual para el Bachillerato, sin protestas. En

93. La Balmesiana va oferir un premi de mil pessetes a la millor lliçó sobre *El Criterio*, donada per un mestre de primer ensenyament als seus alumnes, la qual cosa confirma aquesta dimensió pedagògica de l'obra més emblemàtica de Balmes que –com veiem– no només es va difondre entre els alumnes de batxillerat. En realitat, els llibres de lectura per a l'ensenyament primari també incorporaven textos de Balmes, tal com es pot comprovar en las *Lecturas graduadas (Libro tercero)* [Saragossa: Editorial Luis Vives, 1940] que inclou un fragment d'*El Criterio* (Errores en que incurrimos por ocasión de los sentidos), ahora que s'hi van afegir un parell dels seus pensaments. Destaca aquell que diu: «Conocemos más los libros que las cosas, y el ser sabio consiste en saber cosas y no libros» (p. 166-167).

94. Ramón RUIZ AMADO, *Compendio de Historia de España desde las más remotas épocas hasta la guerra europea de 1939*. Barcelona: Librería Religiosa, 1940, p. 213.

efecto, visto desde el ángulo filosófico, el siglo XIX español ofrece pocas perspectivas y éstas no muy halagüeñas. La filosofía que se cultiva en nuestra patria es pobre, superficial, sin un adarme de originalidad. Fuera de la línea tradicional, lo que se hace es mirar y copiar el pensamiento extranjero.⁹⁵

L'any 1942 s'havia inaugurat el nou Institut de Barcelona, una alternativa al desaparegut Institut-Escola del Parc de la Ciutadella que dirigia el Dr. Josep Estalella. Aquest nou Institut, situat a la Via Laietana (actual Pau Claris) cantonada Consell de Cent, va ser batejat amb el nom de Jaume Balmes, denominació que feliçment encara perdura.⁹⁶

Però tornem als esdeveniments polítics i a la dinàmica del règim per constatar que el nacionalcatolicisme va suplantar –gradualment i no sense tensions– l'època blava del nacionalsindicalisme, a pesar que el Movimiento Nacional de la FET i de les JONS mantingué la seva estructura i presència fins a les acaballes del règim.⁹⁷ El fet cert és que el catolicisme estava cridat, després de la capitulació d'Alemanya l'any 1945, a donar suport ideològic al franquisme. De fet, es pot dir que, si més no parcialment, la dissort de Balmes rau en el fet que el franquisme recorregué a la seva filosofia –i especialment al seu pensament polític– per justificar una operació ideològica que

95. Agustí CASANOVA, *Historia de la Filosofía y soluciones del pensamiento cristiano a los principales problemas de la filosofía*. Barcelona: Barna, 1944, p. 193.

96. «El Nuevo Instituto “Balmes” de Barcelona», dins *Revista Nacional de Educación*, núm. 22, 1942, p. 136-138.

97. No obstant això, a les acaballes del règim franquista, Gonzalo Fernández de la Mora –un dels seus teòrics més significatius– insistia en la crítica balmesiana a l'estat liberal i al sistema dels partits polítics. Així ho va declarar en la conferència balmesiana pronunciada el 9 de juliol de 1974, que portava un títol inequívocament expressiu: *La crítica balmesiana del estado demoliberal*. Tot seguit reproduïm alguns fragments de la conclusió d'aquesta intervenció: «La idea balmesiana del Estado estaba muy cerca de la tradicional. Propugnaba un poder real fuerte y un sistema representativo orgánico y cualificado [...] Pero el objetivo capital de la crítica balmesiana fueron los partidos políticos [...] Al condenarlos y preconizar su substitución por el consenso de la gran mayoría nacional, Balmes se definió de modo muy tajante. Su rotunda hostilidad al sistema de partidos le coloca indubitablemente frente al demoliberalismo [...] El testimonio de Balmes es una de las lecciones más dignas de ser meditadas por los españoles [...] Las situaciones se repiten. Hoy, como siempre, la Historia es la gran maestra de la vida de los pueblos».

pregonava la unitat política i religiosa d'Espanya. Potser ningú com José María de Pemán que, en referir-se a Balmes, va titllar-lo l'any 1949 de «casamentero de reyes y de ideas». En darrera instància, i d'acord amb aquesta visió, el Decret de l'any 1937 d'Unificació de la FET i de les JONS, que va promoure Serrano Suñer i que incloïa la comunió tradicionalista, trobava un antecedent en la solució dinàstica plantejada per Balmes en recomanar el matrimoni d'Isabel amb el seu cosí Carles VI, el comte de Montemolín, fill de Carles Maria Isidre, per tal de posar fi a les disputes dinàstiques de tan negra memòria.⁹⁸ Per al franquisme, sempre crític amb la política liberal del segle XIX, Balmes representava la unitat d'esforços i de partits, enfront de la política de bàndols i faccions que havia portat la implantació del règim liberal, una situació que es va agreujar a partir de 1931 amb la proclamació de la Segona República.

No cal dir que el fet que Balmes s'allunyés de l'ideari social revolucionari, però defensés l'evolució de la societat sense estralls ni aldarulls, va determinar que el franquisme assumís aquest lema fins a convertir-lo en una mena de tòpic: evolució abans que revolució, idea que en aquell context polític de signe reaccionari es repetia a tort i a dret a fi de justificar el sistema polític que havia sortit triomfant de la Guerra Civil. Amb aquests antecedents, es lògic que la figura de Balmes passés a ocupar un punt central en la política del règim, sobretot des del moment que elements procedents de l'ACNP van dirigir diverses carteres ministerials. Així, entre els propagandistes cal esmentar José Larraz, que va ser ministre d'Hisenda entre els anys 1939 i 1941 (segons que sembla va dimitir en reclamar una reforma fiscal que el règim no estava disposat a promoure) i que va dictar

98. Tal com va recordar el P. Batllori, les potències europees van impedir buscar un pretendent entre els Coburg i els Orléans, de manera que la cosa quedava reduïda a la família dels Borbons que oferia cinc possibilitats: «Ferran Carles de Lucca; el comte de Trapani, germà de la reina mare d'Espanya, Maria Cristina, i del rei de Nàpols, Ferran II; els infants Enric i Francesc d'Assís, fills de Francesc de Paula (germà de Ferran VII d'Espanya) i de Maria Lluïsa Carlota de Nàpols (germana de Ferran II, de Maria Cristina i de Trapani); i, finalment, el comte de Montemolín, Carles Lluís de Borbó, el Carles VI dels carlins després del renunciament del seu pare Carles Maria Isidre» (Miquel BATLLORI, *Vuit segles de cultura catalana a Europa. Assaigs dispersos*. Barcelona: Editorial Selecta, 1959, p. 220). Com és ben sabut, Isabel II es va casar amb el seu cosí Francesc d'Assís, en un matrimoni que no va funcionar des del primer moment.

–després d’abandonar aquella cartera– la conferència de cloenda dels actes del centenari de Jaume Balmes que es van celebrar el 9 juliol de 1948: «Balmes, conciliador de las fuerzas antirrevolucionarias».

Tinguem present que feia un any (el 1947) que Espanya havia estat definida com una monarquia, de manera que José Larraz ho va tenir fàcil per a establir paral·lelismes entre la situació del temps de Balmes i aquella hora del franquisme.

Para Balmes, la única manera de estabilizar en España un régimen monárquico capaz por sí solo de resistir a la Revolución, consistía, en la conciliación de las fuerzas antirrevolucionarias, es decir, de la mayor y mejor parte de militantes y simpatizantes del tradicionalismo y del moderantismo. Así podría llegarse a un poder político verdaderamente fuerte que, reflejando el poder social, no requiriera ni de transacciones vergonzosas con la Revolución, ni de influencias personales, ni, tampoco, del militarismo como principio de gobierno.⁹⁹

En certa manera, Balmes –ja present en l’univers intel·lectual de la dreta durant els anys de la Segona República– va ser un referent de primer ordre en un moment històric en què Espanya havia d’afirmar la seva catolicitat i, a través del Vaticà, buscar la seva legitimitat en el concert de les nacions. Després del reconeixement pels Estats Units (1951), Espanya va ingressar, a finals de 1952, a la Unesco. Poc després, a l’octubre de 1953, se signava el Concordat amb la Santa Seu i, finalment, el desembre de 1956 accedia a l’ONU. Tot això va ser obra d’Alberto Martín-Artajo i dels seus col·laboradors (Joaquín Ruiz-Giménez, Fernando María Castiella, etc.). Des d’aquí es poden entendre, igualment, altres efemèrides com el Congrés Eucarístic Internacional, reunit a Barcelona l’any 1952, i, lògicament, poc abans els actes del Centenari de la mort de Balmes, els quals es van anar fent entre 1948 i 1949 arreu d’Espanya. Pel que fa a la implicació i participació de membres notoris de la classe política franquista en els

99. JOSÉ LARRAZ LÓPEZ, *Balmes, conciliador de las fuerzas antirrevolucionarias*. Discurso pronunciado en Vich el 9 de Julio de 1948, con ocasión del I Centenario de la muerte de Balmes. Vich: Portavella, 1948, p. 13 [Aquesta conferència també es va reproduir en el llibre *Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes*. Vich: Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, p. 129-150].

actes del centenari balmesià, podem recordar que Esteban Bilbao Eguía –un personatge d’ascendència carlista que va presidir les Corts entre 1943 i 1965– va clausurar el Congrés filosòfic sobre el centenari de Balmes el 10 d’octubre de 1948.¹⁰⁰

Sembla clar, doncs, que el franquisme es va aprofitar de la immensa obra balmesiana, recopilada pel Pare Casanovas i reeditada per la Biblioteca de Autores Cristianos en ocasió del Centenari, per tal de refermar la catolicitat del règim. Encara que es va fer algun intent de vincular el pensament balmesià amb la doctrina política de la FET i de les JONS, tot presentant-lo com un antecedent –cosa que va plantejar, per exemple, José Corts Grau, catedràtic de la Universitat de València, que va preparar una antologia de Balmes publicada a les edicions de la Falange–,¹⁰¹ el cert és que aquesta operació va ser denunciada des de les mateixes files franquistes. En efecte, Elías de Tejada –un catedràtic carlista de la Universitat de Sevilla– no va dubtar a criticar, des de la tribuna del Congrés de Filosofia organitzat l’any 1948 en ocasió del centenari de la mort de Balmes, aquest exercici de manipulació ideològica.¹⁰²

100. Esteban BILBAO EGUÍA, *Jaime Balmes y el pensamiento filosófico actual*. Conferencia de clausura del Congreso Internacional de Filosofía con motivo de los centenarios de Suárez y Balmes. Vich: Junta del Centenario, 1948 [Aquesta conferència també es va incloure en l’aplec *Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes*. Vich: Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, p. 273-285].

101. *Jaime Balmes. Antología*. Edición de José Corts Grau. Madrid: Ediciones FE, 1942 (2ª ed., 1944).

102. José Corts Grau havia publicat l’any 1934 la seva tesi doctoral *Ideario político de Balmes* (Madrid: Ediciones Fax, 1934), amb una introducció del Marqués de Lozoya, un dels líders del grup monàrquic d’Acción Española. Als ulls dels monàrquics, Balmes representava una figura exemplar atès que defensava la unitat religiosa i monàrquica d’Espanya. A més, i aquestes són paraules del Marqués de Lozoya en la presentació d’aquesta obra, «su unitarismo no era demasiado rígido, para lo que privaba en su tiempo. Balmes admite cierta autonomía administrativa y su sensibilidad romántica aboga porque se respeten las tradiciones y las costumbres regionales», encara que *Els segadors* sonen a oïdes del Marqués com una expressió d’odi. «Si consiguiéramos algo semejante –escriu el Marqués de Lozoya– España, una y diversa, volvería a ser una gloriosa realidad», formulació que contrasta amb l’Espanya «una, grande y libre» del franquisme. Així, en plena Segona República, Balmes serveix per a legitimar la monarquia borbònica, tot acceptant alguns aspectes de la política de la casa d’Àustria, sempre respectuosa amb els drets històrics de cadascun dels territoris del seu vast imperi. En el seu estudi, Corts Grau afirma que «estamos ante el filósofo de la unidad y de la sensatez», que es desmarca de l’esperit

El nom de Balmes s'ha associat, directament o indirecta, amb el règim franquista, la qual cosa ha propiciat la identificació de la filosofia balmesiana amb el franquisme. Certament hi ha hagut diverses circumstàncies històriques que han afavorit aquesta simplificació, que ha implicat el bandejament, si no l'oblit, de la filosofia de Balmes. Entre les causes que han desfigurat la personalitat i el pensament del nostre filòsof es pot esmentar, per exemple, que la ciutat de Vic representava per al règim de Franco alguna cosa més que una simple població de l'interior de Catalunya, de la Catalunya vella que es podia vincular a la tradició pairal i al «seny».¹⁰³

Ultra les picabaralles entre els diferents capitosts del règim franquista al voltant de la significació de la figura de Balmes, no podem oblidar que després de les dues visites de Franco a Vic (1947 i 1949),

---

revolucionari, de manera que situa Balmes –sacerdot, tradicionalista i monàrquic– davant del pensament de José Ortega y Gasset que es va manifestar en contra de l'Església i de la monarquia, tot defensant una República que reclamava el paper dirigent de les minores intel·lectuals. En fi, s'utilitzava el nom de Balmes per a justificar una concepció monàrquica d'Espanya d'acord amb una visió reformista i no immobiliària atès que no convé «ni aceptar todo lo nuevo ni evocar todo lo antiguo» (p. 241). Si això és el que escrivia José Corts Grau l'any 1934, no sobta que Francisco Elías de Tejada –en la seva comunicació al Congrés de Filosofia de l'any 1948, titulada «Balmes y la tradición política catalana (Interpretación nueva del pensamiento político balmesiano)»– manifestés el següent: «¿No hemos visto, incluso, el peregrino caso de algún profesor español que en 1934 escribía un libro para considerarle soldado en la empresa de reconquista intelectual de España, que quiso ser, bajo signos de monarquismo actuante, el grupo de Acción Española, decimos once años más tarde, en 1945, que su pensamiento político se reduce a intentar anteceder al de José Antonio Primo de Rivera en el afán de descubrir por las mismas vías la que llama ahora eterna metafísica de España? Me refiero al catedrático de la Universidad de Valencia José Corts Grau» (*Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949, volum tercer, p. 132-133).

103. Franco va visitar la capital osonenca en dues ocasions, els anys 1947 i 1949, respectivament. Si la primera visita va ser fugaç, amb motiu de la campanya de propaganda a favor del Referèndum a la successió de la direcció de l'estat, la segona –esdevinguda el diumenge 5 de juny de 1949, en ocasió de la cloenda dels actes del centenari de la mort de Balmes– va ser més important, no només per a la ciutat de Vic, sinó també per a l'arquitectura ideològica del règim que, a través d'una figura com Balmes, va accentuar la seva orientació nacionalcatòlica que volia superar etapes anteriors, de marcada significació nacionalsindicalista. A més, juntament amb la filosofia de Balmes –el pensador de la conciliació i del sentit comú– cal esmentar el nom de Josep Maria Sert, l'artista que va pintar dues vegades els murals de la catedral de Vic, abans i després de la seva destrucció el juliol de 1936.

l'any 1950 impartia la conferència balmesiana Ramón Serrano Suñer que, tot i que llavors semblava romandre a l'ombra del règim, encara mantenia una notable influència. Justament, un dels intel·lectuals més importants del moment –ens referim a Pedro Rocamora, Director General de Propaganda que va actuar sovint de censor de les coses de Catalunya– va donar notícia, des de les pàgines de la *Revista Nacional de Educación* que dirigia, dels actes del centenari balmesià i va publicar –l'any 1951– el text íntegre de la conferència de Serrano Suñer. En aquesta ocasió, i a manca d'un coneixement filosòfic profund, es va recórrer de bell nou a l'ús del tòpic. Per tant, Balmes fou –a mans de Serrano Suñer– un magnífic pretext per a fer circular clixés d'una oratòria eixorca i carrinclona, en què comparava Balmes amb Joan Prim: «¡Ahí es nada señores! La Cataluña de Balmes, la Cataluña de Prim. La Cataluña del Bruch... Esto es, ¡la auténtica Cataluña que tanto será siempre como decir una de las tierras más españolas de España!». ¹⁰⁴ Naturalment, que ambdós personatges –Balmes i Prim– representaven la fusió del sacerdoci i de la milícia, de l'altar i el tron, de l'Església i de l'exèrcit, dos dels pilars sobre els quals es fonamentava el règim franquista, la separació dels quals Balmes va aconsellar en l'obra *Pío IX* (1847), un opuscle que en el seu moment va aixecar una gran polseguera, cosa lògica a la vista de les seves paraules: «Por ese espíritu de libertad que invade el mundo civilizado, y se dilata por todas partes como un río que se desborda, ¿hemos de temer que perezca la religión? No. La alianza del altar y del trono absoluto podía ser necesaria al trono, pero no lo era al altar». ¹⁰⁵

104. Ramón SERRANO SUÑER, «Balmes, filósofo del buen sentido», *Revista Nacional de Educación*, núm. 100, año XI, segunda época, 1951, p. 9-24.

105. Jaime BALMES, «Pío IX», *Obras Completas*. Madrid: BAC, 1950, vol. VII, p. 978. El 1850, dos anys després de la mort de Balmes, la impremta d'Antoni Brusi –sempre al costat de Balmes– publicava la segona edició del *Pío IX*, sense cap nota preliminar ni comentari addicional. Ben mirat, les crítiques dels sectors conservadors i antiliberals a aquest fulletó van ser importants. Esmentem, a tall de simple il·lustració, els opuscles següents: *Crítica del folleto Pío IX por D. Jaime Balmes*. Madrid: Imprenta de D. T. Aguado, 1848, en què cada afirmació balmesiana és rebatuda argumentalment segons els esquemes sil·logístics; *Reflexiones sobre los principios políticos emitidos por el presbítero D. Jaime Balmes en sus escritos El Protestantismo comparado con el catolicismo, Periódico Pensamiento de la Nación y folleto titulado Pío IX*, por D. Tomás Mateo, doctor en jurisprudència. Madrid: Imprenta de T. Aguado, 1848. En relació amb aquest punt, Miquel Batllori, en les seves reflexions sobre Balmes i el Ressorgiment italià, va escriure: «Els odis i les acusacions que

BALMES, ENTRE FALANGISTES I CARLISTES

Encara que Balmes va ser lloat i distingit pel franquisme, no tots els corrents o famílies del règim el tenien com a referent. Així, els falangistes que des d'abans de la Guerra miraven a Alemanya i a Itàlia, no l'havien inclòs en el seu univers ideològic, que no negava la dimensió espiritual de la vida ni tampoc el catolicisme que vinculava a la idea d'una Espanya universal, de manera que els conceptes de «catolicitat» i «universalitat» anaven plegats. Tot i això, les declaracions programàtiques de la Falange expressaven, des d'abans de 1936, que no acceptarien les intromissions o maquinacions de l'Església en els afers de l'Estat. Així, doncs, entre els principis programàtics de la Falange, element nuclear del Movimiento Nacional, la religió ocupava un lloc significatiu des del moment que incorporava «el sentido católico –de gloriosa tradición y predominante en España– a la reconstrucción nacional».¹⁰⁶ Sembla prou clar que mentre el nazisme es va mostrar quasi bé sempre recelós i contrari a l'Església, com bé confirma el *Diari* de Goebbels, no va succeir el mateix amb la Falange que, a través d'intel·lectuals com ara Dionisio Ridruejo, van palesar la vocació catòlica de la División Azul, que va comptar amb la presència de capellans castrenses.

No obstant això, ni José Antonio Primo de Rivera –tot i manifestar-se catòlic–, ni Ramiro de Ledesma Ramos, creador de les JONS, i encara menys, Ernesto Giménez Caballero –un dels teòrics més aguts del nacionalsindicalisme– van destacar els mèrits de Balmes. Per a uns representava la decadència del sistema liberal del segle XIX, per a d'altres procedia d'una Catalunya que –després de la deriva separatista– calia negligir i anorrear. Amb aquests antecedents, l'intel·lectual modèlic de la nova Catalunya falangista no podia ser Balmes, sinó el poeta Joan Boscà, aquell que va renunciar a escriure en català a

---

l'opuscle *Pio IX* excità contra Balmes per part de molts catòlics espanyols –acuradament estudiats i discutits pel seu gran biògraf, el plorat pare Ignasi Casanovas– li vingueren no per la defensa que feia de la independència italiana, sinó pels elogis i les aprovacions de sentit i tendència liberals» (Miquel BATLLORI, *Vuit segles de cultura catalana a Europa. Assaigs dispersos*, ob. cit., p. 236).

106. *José Antonio y la Revolución Nacional*. Textos seleccionados y ordenados por Agustín del Río Cisneros. Madrid: Ediciones del Movimiento, 1968, 4ª ed., p. 296.

benefici i glòria de les lletres castellanès. Fins i tot un Eugeni d'Ors – addicte al règim del 18 de juliol– despertava suspicàcies. Tant és així que Giménez Caballero que, en el seu llibre *Amor a Cataluña* (1942), condemnava a la foguera pel seu catalanisme Tomàs Carreras Artau, diputat de la Lliga que es va transformar en un franquista convençut, en última instància va salvar Xènius de la crema, gràcies a la conducta dels fills que havien participat en la Guerra Civil al costat de les tropes nacionals i que poc després van formar part dels expedicionaris de la División Azul.

En relació amb el nucli carlista –que en aquells moments utilitzava *El Correo Catalán* com a portaveu– podem dir que la cosa venia d'abans, atès que per a la comunió tradicionalista Balmes també va ser el baluard que va impedir que el krausisme arrelés a Catalunya. No cal dir que amb el triomf franquista els defensors de la causa carlina es van il·lusionar –si més no inicialment– amb la possible restauració d'aquesta branca dinàstica, per bé que amb el pas del temps aquesta aspiració va minvar gradualment. En tot cas, els vincles dels carlins amb Balmes venien de lluny i no eren una cosa nova. Tenim constància de la presència de Ramón Nocedal –fill de Cándido Nocedal– l'any 1865 a Vic, en ocasió de l'acte de l'Acadèmia del Cercle Literari de Vic, celebrat el 3 de juliol de 1865, en honor de Balmes, amb motiu del trasllat de les seves despulles. A propòsit d'aquesta efemèride va escriure un inflammat poema, titulat «En la tumba de Balmes», en què es llegien els versos:

Bajo esta losa fúnebre
el gran Balmes reposa:
triste, abatida y trémula
su España cariñosa,
derrama sobre el túmulo
lágrimas de dolor.

Al seu torn, un líder carlí com Juan Vázquez de Mella y Fanjul també va visitar la capital d'Osona per tal referir-se a «La política de Balmes», discurs que va pronunciar en el Teatre Principal, el 10 de maig de 1903, i que es va incorporar a les obres completes del líder asturià. Més que una conferència, la seva intervenció té un to apològic que relega Balmes en un segon terme, servint-se del seu nom per criticar la política liberal i, més en concret, les campanyes de

desamortització que es van endegar contra els béns del clergat, en defensa del qual havia acudit el pensador vigatà. Sigui com sigui, el cert és que Vázquez de Mella presenta Balmes com el restaurador de l'escolasticisme, ahora que reconeix que va estudiar-ne la filosofia. «Su Filosofía Elemental, no por incompleta menos admirable, fue la primera que yo estudié, hasta llegar a saberla casi de memoria»¹⁰⁷. Després d'apreciar el magisteri balmesià, i la superioritat de la seva filosofia davant de la kantiana, Vázquez de Mella situa Balmes com un pilar de la cultura espanyola. «Si él solo ha hecho más por la cultura de España y por su nombre, haciendo que sus libros pasasen en triunfo las fronteras, que todos lo que hablan contra la reacción, practicándola, y en favor de la cultura, desconociéndola»¹⁰⁸.

Quan l'any 1950, la «Junta de Homenaje a Mella» va promoure el volum *Vázquez de Mella y la educación nacional*, elaborat a partir d'una sèrie de fragments dels seus principals discursos i escrits, amb una introducció de Manuel de Bofarull Romañá i un epíleg de Romualdo de Toledo, director general d'ensenyament primari, el nom de Balmes torna a aparèixer en un lloc privilegiat. «Al recordar su nombre y su obra, se evocan también los de Balmes y Donoso Cortés, Menéndez y Pelayo y Aparisi Guijarro, como él, campeones insignes de la España cristiana y tradicional»¹⁰⁹. Es tractava de reclamar, davant de l'escola laica, una escola confessional d'acord amb els principis del nacionalcatolicisme, en uns moments en què la direcció general d'ensenyament primari estava dirigida per un insigne carlí que l'any 1943 es va traslladar fins a Vic per parlar de la pedagogia balmesiana. Amb aquests antecedents, no pot estranyar que alguns personatges significatius del carlisme fossin convidats a dictar la conferència balmesiana que cada any té lloc a Vic, el dia 9 de juliol, tot coincidint amb la data del traspàs de Balmes. Així, per exemple, Ramon Baucells –canonge de la catedral de Barcelona– va pronunciar la conferència de l'any 1940, quan es commemorava el quart centenari de la fundació dels jesuïtes, amb el títol següent: *Balmes y el nacionalismo español*.

107. Juan VÁZQUEZ DE MELLA, «La política de Balmes». *Obras Completas*. Junta del Homenaje a Mella. Barcelona: Subirana, 1933. Vol. XIX, Filosofía, Teología, Apologética I, p. 49-117 [La cita correspon a la p. 55].

108. *Ibidem*, p. 67.

109. *Vázquez de Mella y la educación nacional*. Madrid: Junta del Homenaje a Mella, 1950, p. 11 [La cita correspon a la introducció de Manuel de Bofarull Romañá].

A més, el va presentar com a model de la unitat, base de tota la ideologia balmesiana: unitat religiosa, unitat geogràfica i unitat governativa o política. En realitat, es tracta d'un llarg discurs en què l'autor sintetitza la visió tradicionalista del pensament balmesià: amor de Balmes a Espanya –«su nacionalismo español no era otro que el que con sus preciosas vidas acaban de conquistar y engrandecer los hijos de España, sabiamente dirigidos por el invicto Caudillo, jefe del Estado Español, el Generalísimo Franco» (p. 7)–; la importància de la unitat religiosa d'acord amb els principis de la comunió tradicionalista –«esta unidad religiosa es, en el sentir de Balmes, la fuerza más racial, poderosa y característica del pueblo español» (p. 16)–; Balmes és contrari al separatisme i, per tant, partidari de la unitat geogràfica –«según él, el separatismo e independencia de Cataluña de la nación española es un absurdo, una injusticia, es irrealizable, insubsistente e infructuoso» (p. 18)–; Balmes és partidari d'un sa regionalisme espanyol que s'allunya d'una posició secessionista i així salvaguarda la unitat política per damunt de tot, al marge de la lluita de partits, ahora que reivindica un poder fort i estable que troba la seva clau en la monarquia –«esa unidad gubernativa, ese poder fuerte, vigoroso, estable y nacional lo encarnaba Balmes en el gobierno monárquico» (p. 28)–; d'una monarquia hereditària i representativa que no bandeja la solució balmesiana al drama de les guerres carlines, amb la qual cosa els drets dinàstics carlistes adquirien una nova actualitat, més encara si es té en compte que –segons el conferenciant– Balmes hauria donat suport sense dubtar a Franco.¹¹⁰

Un altre exponent del sector tradicionalista el trobem en Luís Argemí de Martí –president de la Diputació de Barcelona entre el mes de desembre de 1943 i el gener de 1946–, qui l'any 1942, en pronunciar la conferència balmesiana, va afirmar que «en la actualidad España se halla en un período constituyente y que se necesita el esfuerzo de todos sus hijos para reconstruirla y que la sabiduría de un ideario político lo hemos seguramente de encontrar en la magnífica herencia doctrinal que Balmes nos legó».¹¹¹ En el seu parlament, Luís

110. Ramón BAUCCELLS SERRA, *Balmes y el nacionalismo español*. Conferència leída en la sesión que la ciudad de Vich dedica todos los años a su preclaro hijo, el día 9 de julio de 1940, organizada por su Excmo. Ayuntamiento. Vich: Tipografía Portavella, 1940.

111. Luis ARGEMÍ DE MARTÍ, *Materiales balmesianos para la reconstrucción nacional*. Vich: T. Portavella, 1942, p. 5.

Argemí de Martí insistia en la importància de la religió com a garantia de l'imperi de l'esperit: «el verdadero *imperio del espíritu* no puede conseguirse sin la práctica sincera de la Religión: luego la Religión es un elemento necesario para corregir a un pueblo desorganizado y en estado anárquico». ¹¹² Igualment, destaca l'empremta balmesiana en el règim franquista en emfasitzar la fortalesa de la unitat que es deriva del projecte d'enllaç matrimonial per finalitzar les disputes dinàstiques. Si la Guerra Civil havia estat una empresa d'esforços i sacrificis, els carlistes havien contribuït amb escreix al seu èxit en la línia de Zumalacárregui i Vázquez de Mella, és a dir, de l'acció i del pensament.

Justament un carlista, Esteban de Bilbao y Eguía –llavors president de les Corts– va pronunciar la conferència de clausura, el 9 d'octubre de 1948, del Congrés Internacional de Filosofia, dissertant sobre «Jaime Balmes y el pensamiento filosófico actual». La retòrica del conferenciant és notòria en afirmar, per exemple, que Balmes és el filòsof del sentit comú i, ahora, el filòsof del bon sentit. A banda de vincular el pensament de Balmes amb la Llei de Successió, aprovada en referèndum l'any 1947, Esteban Bilbao apel·lava a Balmes per lluitar, d'acord amb l'espiritualisme cristià, contra els perills del materialisme i els estralls de la tècnica. «Si el mundo y el hombre han de salir del caos en que naufragan, esclavos de la materia y víctimas de la fuerza, no existen otros caminos que los del espiritualismo cristiano». ¹¹³

Des d'un punt de vista doctrinal, encara té més relleu l'aportació del professor Francisco Elías de Tejada, que després de revisar críticament les diferents visions que s'havien fet del pensament balmesià durant els primers temps del franquisme, va donar una interpretació política de l'herència de Balmes. Tal com hem comentat, es va distanciar de manera expressa de la posició de José Corts Grau, al qual va censurar la seva evolució sobre la figura de Balmes, que l'any 1934 havia presentat com l'element fonamental per vivificar la

112. *Ibidem*, p. 11.

113. Esteban BILBAO y EGUÍA, «Jaime Balmes y el pensamiento filosófico actual», a *Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes*. Vich: Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, p. 285. [Aquesta conferència també es va incloure en les actes del *Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949, volum tercer, p. 585-596].

doctrina monàrquica del grup Acción Española i que, en la postguerra, situava com un antecedent de José Antonio Primo de Rivera. Enfront d'aquests oportunismes interessats, Francisco Elías de Tejada –en la seva comunicació al Congrés Internacional de Filosofia de 1948– sostenia el següent:

en Balmes perviven las características de la tradición política catalana, tal como fue definida en el momento de madurez nacional que significan los juristas del siglo xv, voces de las aspiraciones de la burguesía barcelonesa. O, en otras palabras, Jaime Balmes es un pensador político eminentemente catalán por el estilo cogitativo, es un eslabón más confirmador de mi teoría de que el legado histórico de Cataluña consiste en la aplicación del *seny* a las fórmulas de ordenación política, con la secuela de un sistema de gobierno libre, centrado en las clases medias, cuyo poder es el dinero; antimilitarista, con autoridades circunscritas dentro de ámbitos legalmente definidos, basado en una política, receloso de la democracia y despectivo de la nobleza de sangre, monárquico y ceñido a las leyes.¹¹⁴

Finalment, els elements carlistes van acabar per acceptar les regles de joc del franquisme i, per tant, la restauració monàrquica a través del nét d'Alfons XIII, el príncep Joan Carles. Tant és així que Joaquín Bau Nolla –un català que va arribar a ser president del Consejo de Estado– en la conferència balmesiana pronunciada l'any 1967 renunciava a qualsevol disputa dinàstica, després de destacar la significació de Balmes a favor de la monarquia, de la unitat religiosa i de la unitat política d'Espanya.

El sentimiento monárquico de Balmes está a salvo de cualquier servidumbre dinástica. El insigne vicense sitúa la institución muy por encima de las personas que la representan y sabe lo trágico que resulta modificar este condicionado, por propia experiencia de las luchas de su época. Para Balmes el sentido de continuidad, en la que debe cimentarse la firme unidad de un pue-

114. FRANCISCO ELÍAS DE TEJADA, «Balmes y la tradición política catalana (Interpretación nueva del pensamiento político balmesiano)», a *Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949, volum III, p. 133-134.

blo, radica en la institució monàrquica, al marge de la anècdota sucesoria; y estima que el contenido jurídico constitucional debe ser quien preserve al Trono de las acechanzas de la insidia y de las ambiciones perturbadoras de las minorías discordantes, garantizándose con ello al pueblo español el pleno disfrute de sus legítimas libertades y derechos.¹¹⁵

És significatiu que el P. Miquel Batllori, en la seva conferència balmesiana de l'any 1981, es referís a un Balmes més disputat que no pas discutit. Ben mirat, és ben bé això el que va succeir durant aquells anys del franquisme en què la figura de Balmes va interessar més per qüestions ideològiques i polítiques que no pas per motivacions estrictament filosòfiques i doctrinals, que van quedar relegades a un segon terme i que, a tot estirar, només van merèixer l'atenció d'alguns eclesiàstics de formació neoescolàstica i d'un limitat nombre de professors vinculats a la Universitat de Barcelona. Sigui com sigui, amb Balmes tothom s'hi veia amb forces per portar-lo al seu particular corrent de pensament, o opció política, llevat del feixisme més estricte que –com hem dit– no es va referir ni al seu pensament ni a la seva obra. L'esperit d'una avantguarda feixista com la que cultivava Giménez Caballero –un personatge vinculat a la generació del 27– no podia trobar mèrits en l'obra balmesiana, de manera que els líders de la pretesa revolució nacionalsindicalista –sempre contraris a les coses de Catalunya– no podien acceptar les aportacions filosòfiques balmesianes, que desentonaven amb els seus aires de grandesa imperial.

BALMES I ELS PROPAGANDISTES

Després del que hem dit, és evident que Balmes va generar l'interès de la majoria de les famílies i corrents ideològics que configuraren el ventall de forces del franquisme, llevat –tot i les argücies del professor José Corts Grau– del sector falangista. Ben mirat, els monàrquics d'Acción Española, els partidaris de la causa carlista, els catòlics –en especial, els procedents de l'ACPN que havia estat fundada l'any 1909

115. Joaquín BAU NOLLA, *Balmes en la problemática del siglo XIX*. Vic: Anglada, 1967, p. 20.

pel P. Ayala (1867-1960)– i, nogensmenys, els elements lligaires vinculats a Francesc Cambó, com Joan Estelrich, van defensar Balmes. A més a més, el pensador vigatà havia generat el respecte i l'admiració d'una figura cabdal de l'època com fou Ángel Herrera Oria, primer president i líder dels propagandistes, periodista que havia promogut *El Debate* (1911-1936) i que, després de fer-se sacerdot en els primers anys del franquisme, va endegar empreses editorials com la Biblioteca de Autores Cristianos (BAC) i iniciatives periodístiques com el diari *Ya*, i que va arribar a ser bisbe i cardenal.

Gràcies al seu magisteri, Balmes s'ha mantingut viu en els cercles intel·lectuals catòlics, sobretot madrilenys, els quals se senten hereus del pensament del jesuïta Ángel Ayala. No debades, entre els llibres que el P. Ayala considerava que han de formar part d'una «Biblioteca ideal», segons descriu en els seus *Recuerdos y criterios de un viejo de ochenta y ocho años*, n'assenyala els següents: el catecisme de Ripalda, l'Antic i Nou Testament, el tractat de l'oració i meditació del P. Granada i, naturalment, les obres de Balmes i Menéndez Pelayo.¹¹⁶ En els seus *Consejos a los universitarios*, el P. Ayala insisteix en la importància de la lectura dels textos balmesians. Després de referir-se a diversos autors (entre els quals esmenta els noms de Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger i Sartre) advoca, enfront de la foscor heideggeriana, per la nitidesa de Balmes i Menéndez i Pelayo, magnífics exponents de l'Espanya catòlica.¹¹⁷ «Estamos por asegurar con una certeza moral que la inmensa mayoría de los estudiantes universitarios católicos de hoy no habrán leído ni una sola vez *El Criterio*. No es culpa de la juventud, sino de sus direcciones. Y culpa del ambiente frívolo de lectura de prensa y de la curiosidad de lo nuevo y exótico y peligroso y extranjero».¹¹⁸

Es pot establir, així, un pont entre els propagandistes i els seguidors de Francesc Cambó, una relació que venia de lluny, més encara si es té en compte que en els anys anteriors a la proclamació de la Segona República ja existien sintonies entre ambdós corrents ideològics. En

116. Ángel AYALA, *Obras Completas*. Madrid: BAC, 2002, vol. IV, p. 668.

117. També el jesuïta Tomás Morales (1908-1994) –deixeble igualment del P. Ángel Ayala– es va referir repetidament a Jaume Balmes en les seves obres de caràcter pedagògic (*Vida y obras de Tomás Morales, S.J. Obras pedagógicas*. Madrid: BAC, 2008).

118. Ángel AYALA, *Obras Completas*. Madrid, BAC, 2002, vol. IV, p. 473.

la seva biografia sobre Ángel Herrera, García Escudero destaca el possibilisme i el regionalisme del dirigent dels propagandistes que, a més de veure en Balmes un pensador anticoncentralista, es va apropar al líder de la Lliga.¹¹⁹ Aquesta simpatia vers Cambó és confirmada pel bisbe Josep Maria Guix qui, entre 1962 i 1967, va ser un directe col·laborador d'Ángel Herrera.¹²⁰

En realitat, a Madrid i a Barcelona eren molts els qui es disputaven un espai de centre –gairebé inexistent– per l'eterna disputa entre dretes i esquerres. A Madrid, els propagandistes sota la direcció d'Ángel Herrera Oria manifestaven el seu respecte envers Balmes, alhora que d'acord amb Menéndez Pelayo es postulaven com els representants de la veritable Espanya de centre, un terreny que volien arrabassar a la gent de la Institución Libre de Enseñanza, dirigida primer per Francisco Giner de los Ríos i, més tard, per M. B. Cossío.

Si l'Espanya institucionista tingué a Catalunya un seguit de defensors (Joaquim Xirau, Cassià Costal, Rafael Campalans, entre d'altres), l'Espanya que encoratjaven els propagandistes va trobar un referent en la gent de la Lliga i, molt especialment, en Francesc Cambó, que postulava una política de conciliació. De fet, no pot sorprendre aquest fet si considerem que Cambó va patrocinar diverses obres de caràcter religiós, de manera que el seu culturalisme no es va limitar al món clàssic, sinó que també es va obrir al catolicisme. Va finançar les pintures de Sert a la catedral de Vic, alhora que promovia la Fundació Bíblica de Catalunya. Tampoc pot haver-hi cap dubte de la voluntat de Cambó per la concòrdia, dins d'un ideal democràtic d'una gran Espanya organitzada sobre la base d'un ideal ibèric.¹²¹ Potser per això, la posició inequívocament catalanista de Cambó s'esmuny políticament dels extrems, la qual cosa el va fer amable als ulls dels propagandistes, tal com reconeixia l'any 1968 Ángel Herrera Oria: «Tuve la oportunidad de tratarlo íntimamente y sé que era un adelan-

119. José María GARCÍA ESCUDERO, *De periodista a cardenal. Vida de Ángel Herrera*. Pròleg de Mons. Josep Maria Guix Ferreres. Madrid: BAC, 1998.

120. En parlar d'Ángel Herrera, el que fou bisbe de Vic escriu: «Abundaba en los elogios (a Cambó, a los hermanos Artajo, a Ruiz Giménez), y cuando alguien perdía su confianza, lo que hacía era irle apartando de forma gradual y silenciosa» (José María GARCÍA ESCUDERO, *Conversaciones sobre Ángel Herrera*. Madrid: BAC, 1986, p. 307).

121. Francesc CAMBÓ, *Per la concòrdia*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930, p. 170-171.

tado del europeísmo, no un separatista. Él propugnaba hace cincuenta años una Europa unida, sin rivalidades ni rencores, porque de no ser así sería absorbida por Norteamérica. Pero Francisco Cambó, además de ser un excelente político y eminente economista, era un alma grande y profundamente cristiano».¹²²

L'ACNP aspirava a ser una alternativa a la influència ideològica i pedagògica institucionista que procedia directament de Giner. En alguna ocasió s'ha plantejat com una tercera via per a la història d'Espanya, sobre la base de la formació de minories selectes. De fet, l'arquitectònica de les tres Espanyes –més enllà del simplisme de les dues Espanyes– ha estat un recurs emprat sovint. Per tant, i enfront de les dues Espanyes que va cantar Antonio Machado, es dibuixava la viabilitat d'una tercera Espanya de signe liberal-catòlic, que volia superar la pugna ideològica i política entre les dretes ultraconservadores i les esquerres revolucionàries. Fet i fet, aquest espai de centre sempre ha estat molt cobejat a Madrid pels pensadors liberals (des d'Ortega y Gasset a Gregorio Marañón, sense oblidar el nucli institucionista de Giner de los Ríos), cansats d'aquella guerra d'idees que s'havia iniciat en el temps de la Il·lustració, que es va perllongar durant el segle XIX amb les revoltes carlistes i que va esclatar virulentament amb la Guerra Civil de 1936.

Aquest anhel per apoderar-se del control de l'espai de centre, en què se situava la gent de la Institución Libre de Enseñanza, també va ser disputat pels sectors liberals de l'Església que es volien oposar al laïcisme institucionista. En aquesta direcció, Ángel Herrera Oria dibuixa en el seu ideari polític una tercera Espanya, a mig camí entre «una España detenida, aferrada a lo antiguo, cristalizada en lo tradicional, entendida, por otra parte, la tradición muchas veces en formas viciosas y mezquinas» i «otra España, por el contrario, desconocedora o poco estimadora de los valores de la raza, ajena al sentido íntimo de nuestra peculiar constitución nacional».¹²³ Mentre José Castillejo en el seu exili a Anglaterra escrivia aquella *Guerra de ideas en España* (1937), Ángel Herrera Oria perseguia evitar justament la confrontació entre dretes i esquerres, per bé que la dinàmica històrica

122. José María GARCÍA ESCUDERO, *El pensamiento de Ángel Herrera. Antología política y social*. Madrid: BAC, 1987, p. 273-274.

123. Ángel HERRERA ORIA, *Meditación sobre España*. Introducción y sistematización por Juan Luis de Simón Tobalina. Madrid: BAC, 1976, p. 221-222.

el va enquadrar en les files franquistes, amb la qual cosa va caure en el bipartidisme que justament volia evitar.

Consignem això per remarcar que aquesta tercera Espanya, segons Herrera Oria, no es troba representada ni per la Institución Libre de Enseñanza ni per la tradició krausista, sinó per altres noms. «La tercera España se llamó en la primera década del siglo XIX Jovellanos. Jovellanos, comprensivo y magnánimo, enérgico y bondadoso a la par. Una de las figuras más amables de nuestra historia. La tercera España se llamó, a mediados de siglo, Balmes. Y en el último cuarto de siglo, en el orden político, se llamó Cánovas. Y en el cultural, Menéndez Pelayo».¹²⁴ Per tant, ens trobem davant d'una interpretació que situa Balmes –que és preferit a Donoso Cortés– enfront de Julián Sanz del Río, i que opta a favor de Menéndez Pelayo en detriment de Francisco Giner de los Ríos. Segons es desprèn d'aquest plantejament, les referències a Balmes sovintegen en les obres d'Ángel Herrera Oria, el qual es lamenta de la poca influència que exercia sobre una Catalunya que vindicava la seva identitat cultural i política. A les pàgines d'*El Debate*, Herrera Oria –segons el qual Balmes inicia l'escola tradicionalista de la política espanyola– va escriure coses com aquestes: «Si la juventud de Cataluña hubiese estudiado los diez tomos de escritos políticos de Balmes no se hubiera dejado embaucar fácilmente por ninguna clase de separatismo espiritual».¹²⁵

A parer d'Ángel Herrera Oria, l'Espanya del segle XIX no estava preparada per a comprendre el missatge de Balmes que va utilitzar la premsa com a vehicle per difondre les seves idees. Per consegüent, Herrera Oria va destacar l'any 1956 la contribució de Balmes com a periodista genial, que va saber lluitar sense agressivitat per les seves idees: «Por eso es extraño que Menéndez Pelayo, que tanto le estimaba, no lo advirtiera. Muchos creen que ése será el aspecto de Balmes que perdurará. Fue un honor del periodismo católico español».¹²⁶ No hi ha dubte que la dimensió periodística de Balmes fou un dels aspectes que més va atreure a Ángel Herrera Oria, que va potenciar, en el segle XX, les estratègies i les instàncies editorials que Balmes havia posat en marxa en el segle anterior.

124. Ibidem, p. 222.

125. José María GARCÍA ESCUDERO, *El pensamiento de «El Debate». Un diario católico en la crisis de España (1911-1936)*. Madrid: BAC, 1983, p. 1171.

126. José María GARCÍA ESCUDERO, *El pensamiento de Ángel Herrera. Antología política y social*, ob. cit., p. 266-267.

Potser no és exagerat concloure que el manteniment de l'obra de Balmes en els ambients madrilenys es deu al suport dels propagandistes que van veure en els vèrtexs del triangle format per Balmes, Cánovas i Àngel Herrera Oria, tres referents per a resoldre els problemes de l'Espanya contemporània. Balmes seria el filòsof que conforma un pensament amb criteri i sentit comú al marge de modes de procedència estrangera i que tendeix a la conciliació, alhora que propugna la separació del tron i de l'altar, per bé que defensava sense embuts, ni reserves, ambdues institucions, és a dir, la religió catòlica i la monarquia. Al seu torn, Cánovas representa el polític que dóna sentit a la Restauració borbònica a partir de la Constitució de 1876 que va garantir l'alternança de partits entre conservadors i liberals. Finalment, Àngel Herrera Oria –deixeble predilecte del P. Àngel Ayala– sintetitzava l'interès i la preocupació per la formació de minories selectes que, des de dalt, contribuïssin a la reforma de l'Espanya contemporània a partir d'una posició catòlica que va intentar frenar el pes i la influència de la Institución Libre de Enseñanza que es va deixar sentir en tots els òrgans i instàncies de l'estat i, molt especialment, en la Junta para Ampliación de Estudios, que controlava la concessió de beques per a estudiar a l'estranger.

En aquesta via d'una Espanya catòlica, dirigida pels propagandistes, la referència balmesiana constitueix una fita cabdal. Aquí podem anotar el cas d'Ernesto La Orden Miracle –diplomàtic del règim franquista que a París va tractar amb intel·lectuals catalanistes¹²⁷ que va començar la seva carrera periodística a *El Debate*, durant el temps de la Segona República. A instàncies d'Àngel Herrera –que era director del diari– va llegir l'obra completa balmesiana, alhora que el va esperonar a escriure un llibre sobre la dimensió política de Balmes, cosa que va fer l'any 1942.¹²⁸ Efectivament, el llibre d'Ernesto La Orden –*Jaime Balmes, político*– s'inscriu en el marc de les nombroses antologies i síntesis de l'obra

127. Octavi Saltor, en la seva conferència balmesiana de 1978, comenta que aquest diplomàtic el va portar diverses vegades a la Biblioteca Espanyola de París, quan Ernesto La Orden era primer secretari de l'Ambaixada. De ben segur que en aquelles converses i trobades devia sortir el nom de Balmes, l'admiració pel qual compartien els propagandistes i els elements catalanistes procedents de la Lliga.

128. José María GARCÍA ESCUDERO, *Conversaciones sobre Ángel Herrera*, ob. cit., p. 342.

balmesiana que es van fer durant els primers temps del règim. Aquest llibre va aparèixer dins la col·lecció «Pro-Eclesia et Patria», nom que indica clarament la voluntat de conjuminar el catolicisme amb el sentiment patriòtic d'una Espanya que trobava en l'eclecticisme balmesià –o millor dit, en la seva tendència a la unitat– un referent de primer ordre, en situar-se al bell mig del capitalisme liberal i del comunisme, de manera que –d'acord amb aquesta interpretació– Balmes s'anticipava a la doctrina social de l'Església que quedava recollida en el *Fuero del Trabajo*.¹²⁹ Ben mirat, segons això, Balmes era manipulats ideològicament per molts dels que volien justificar el règim sorgit del 18 de juliol de 1936 i, cosa no menys important, buscaven en el seu pensament un antecedent dels trets del règim: de la política d'unificació entre falangistes i requetès, de la labor legislativa del nacionalsindicalisme i, fins i tot, com a un antecedent del pensament de José Antonio Primo de Rivera. Per tant, Balmes era considerat com una mena de visionari que es va anticipar als problemes que afectaven la història d'Espanya, i que va proposar unes solucions gairebé miraculoses que, a més a més, es podien inserir en el pla de la providència divina.¹³⁰

Ni que sigui una anècdota, d'altra banda ben significativa, va ser un propagandista, José María García Escudero –especialista en cinema que va divulgar a bastament l'obra de l'ACNP i el pensament d'Ángel Herrera Oria– el que va obtenir l'any 1948 el Premi Nacional de periodisme pels seus escrits sobre Balmes.¹³¹ Tampoc no és

129. «No era un demócrata en el sentido moderno, cerradamente político, y no acabó de tener fe en las instituciones representativas creadas por la democracia. Aunque la frase ya tenga condiciones de tópico, de él se puede decir exactamente que no admitió el gobierno del pueblo por el pueblo, pero sí defendió constantemente el gobierno del pueblo por los mejores, con alguna intervención del mismo pueblo, para beneficio de la nación» (Ernesto LA ORDEN, *Jaime Balmes, político*. Barcelona: Labor, 1942, p. 136).

130. Aquesta visió providencialista de la història va ser defensada per Josep Gros Ragner, en la seva intervenció *Las postrimerías del apostolado político de Balmes (1847-1848)*, en la inauguració de l'any acadèmic del Seminari Conciliar de Barcelona, corresponent al curs 1947-48.

131. Tot i que de ben segur no és exhaustiu, hem de destacar el catàleg *El primer centenario de Balmes en la prensa española* (Madrid, 1951) que va elaborar Ramón Fernández Pousa –catedràtic i director de l'Hemeroteca Nacional–, que inclou un ampli recull de les aportacions que es van fer no només a la premsa, sinó també altres iniciatives (concerts, concursos, conferències, programes de ràdio, etc.). Aquest

casualitat que García Escudero –que pertanyia al cos jurídic de l'exèrcit de l'aire– fos l'encarregat de la instrucció del cas del cop d'estat del tinent coronel de la Guàrdia Civil Antonio Tejero Molina, del 23 de febrer de 1981, que va posar setge a la incipient democràcia espanyola, en plena transició. Fet i fet, no ha d'estranyar aquesta responsabilitat si tenim en compte que el president Leopoldo Calvo Sotelo –que durant la seva joventut s'havia familiaritzat amb el nom de Balmes, per bé que no va aprofundir en el seu pensament– havia tingut vincles amb els nuclis propagandistes, sense ser-ne militant.

La recuperació de la filosofia balmesiana i l'organització de les commemoracions dels actes del centenari de la mort de Balmes, entre els anys 1948 i 1949, es deuen en gran part a l'acció dels propagandistes que van recórrer al seu pensament per donar un fonament catòlic a un règim com el franquista que, després de la victòria aliada de 1945, es trobava aïllat internacionalment. Tal vegada, i aquest és un altre aspecte a considerar, convé tenir present que els cercles catòlics del món anglosaxó –anglès i nord-americà– van donar suport a Franco des del primer moment, tal com confirmen les investigacions històriques recents. Des de fa temps es coneix el suport de la política exterior nord-americana al franquisme, tal com es desprèn de les memòries de l'ambaixador Carlton J. H. Hayes esmentades anteriorment. Darrerament s'ha posat de manifest la importància de la minoria catòlica anglesa, la qual va ser mobilitzada per Churchill per tal que, des de l'ambaixada del Regne Unit a Madrid, es pogués dur a terme una política per a contenir les influències de les potències de l'Eix sobre el règim franquista, que va comptar amb la connivència dels nuclis filogermànics de la Falange. Al capdavant, van ser aquests contactes amb els catòlics del bàndol franquista, que simpatitzaven amb els aliats, els que van utilitzar els serveis secrets britànics a fi de contrarestar la influència del nazisme, que era vist pels sectors catòlics –espanyols i anglosaxons– com una expressió genuïnament pagana. Així, polítics com ara el duc d'Alba, ambaixador de Franco a Londres o el general Francisco Gómez-Jordana, ministre d'Afers Exteriors

---

catàleg dona notícia de quatre articles de García Escudero publicats a la premsa i d'una conferència dictada a la Universitat Internacional de Santander (1948). Seguidor de Balmes i de Cánovas, va publicar *Política española y política de Balmes* (1950) i l'any 1981 –en plena transició democràtica– una antologia política de Balmes.

entre 1942 i 1944, eren catòlics de vocació anglòfila, allunyats del somni estatal i neopagà del feixisme. En aquesta mateixa direcció, cal situar Alberto Martín-Artajo –catòlic de pedra picada i lector de Balmes¹³², que va dirigir la política exterior espanyola després de la Segona Guerra Mundial i que va aconseguir, finalment, el reconeixement internacional de l'estat espanyol. És significatiu, per exemple, la presència del catolicisme anglès en el centenari de Balmes de l'any 1948, ja que a més de publicar en la revista *The Tablet* –òrgan dels catòlics anglesos– diversos articles sobre Balmes, D. Woodruff va anunciar la presentació d'una comunicació al Congrés Internacional de Filosofia de 1948 titulada «Balmes and English catholic view», que no va quedar recollida en les actes, per la qual cosa no sabem si es va arribar a llegir encara que tot indica que sí que es va publicar a Anglaterra.¹³³

En un llibre sobre les intrigues de l'espionatge en el Madrid dels anys quaranta –en plena guerra mundial– podem llegir un fragment relacionat amb la intenció de Franco quan va nomenar, l'any 1945, Alberto Martín-Artajo ministre d'Afers Exteriors: «Su misión sería cultivar la imagen de Franco como un líder cristiano autoritario cada vez más distanciado de la Falange –y no como un dictador fascista, como le veía la izquierda marxista– y acelerar el proceso de desnazificación exigido por los exiliados».¹³⁴ Ben mirat, aquesta voluntat d'allunyar-se del nazisme es va accentuar després de la Segona Guerra Mundial, tal com Franco va manifestar en el discurs pronunciat el 14 de maig de 1946, en ocasió de la inauguració de la segona legislatura de les Corts Espanyoles.¹³⁵ En l'orquestració d'aquesta operació

132. En un número extraordinari d'*El Debate*, del mes de febrer de 1934, Alberto Martín-Artajo va publicar l'article «Jaime Balmes, el más alto intérprete del pensamiento político nacional».

133. D. WOODRUFF, «Balmes and the English Catholic View», *The Modern Schoolman*, vol. 26, num. 2 (gener 1949).

134. Jimmy BURNS MARAÑÓN, *Papá espía. Amor y traición en la España de los años cuarenta*. Barcelona: Debate, 2010, p. 382.

135. En aquella ocasió Franco va dir el següent: «El abismo y diferencia mayor entre nuestro sistema y el nazifascista, es la característica de católico del Régimen que hoy preside los destinos de España. Ni racismo, ni persecuciones religiosas, ni violencia sobre las conciencias, ni imperialismo sobre sus vecinos, ni la menor sombra de crueldad, tienen cabida bajo el sentido espiritual y católico que preside toda nuestra vida. Precisamente por esta característica de nuestro Régimen, España condena, más que ningún otro pueblo, los excesos y crímenes con que hoy se pretende

de gran volada que volia justificar el règim, l'obra de Jaume Balmes va servir per a donar consistència ideològica al franquisme.

BALMES, ENTRE LA FILOSOFIA ECLESIASTICA I L'ACADÈMICA

D'antuvi hem de recordar que Catalunya va viure durant el primer terç del segle XX un important moviment de renovació espiritual, de signe cristià, que hem qualificat de Noucentisme catòlic, en què la figura de Jaume Balmes no tingué un paper menor. Per tant, i de manera paral·lela a la presència d'un noucentisme laic, de caràcter europeïtzador i modernitzador, promogut per Eugeni d'Ors, es constata l'existència d'un renaixement catòlic. En realitat, aquest moviment es va servir de diverses instàncies: institucions com el Foment de Pietat Catalana (1911) o publicacions com *Catalunya Social*, dirigida per Ramon Rucabado des de 1921 i *La Paraula Cristiana*, iniciada l'any 1925 sota la tutela de Carles Cardó, o el diari catòlic *El Matí*, fundat el maig de 1929. Fet i fet, aquestes empreses volien contribuir a cristianitzar un país que, amb la Setmana Tràgica de 1909, va veure ressorgir amb violència les manifestacions anticlericals del segle XIX i que, malauradament, es tornarien a repetir el 1936.

Tanmateix, seriem injustos si no tinguéssim en compte Carles Cardó i Joan Baptista Manyà –són només dos noms escollits a l'atzar–,¹³⁶ que es van interessar per la figura de Balmes. A més, en aquell context de renovació espiritual, «Cambó també va crear la Fundació Bíblica Catalana, dirigida pel caputxí Miquel d'Esplugues i dedicada a la traducció de la Bíblia al català».¹³⁷ Aquí es pot recuperar el nom de Miquel d'Esplugues, que des de les pàgines de revistes

---

caracterizar lo nazifascista, aunque desgraciadamente rebase las fronteras de lo nazi para practicarse tanto o más bajo los sistemas comunistas» (*Discursos y mensajes de S. E. El Jefe del Estado a las Cortes Españolas 1943-1961*. Madrid: 1961, p. 26).

136. Justament Carles Cardó va impartir la conferència balmesiana de l'any 1934 sobre *La influència de Balmes en el renaixement de l'escolàstica*, i Joan B. Manyà, de Tortosa, la de 1936 –pronunciada pocs dies abans de l'esclat de la Guerra Civil– sobre *L'estil de Balmes*.

137. Borja DE RIQUER i PERMANYER, «Francesc Cambó, polític i mecenes noucentista», a MARI, A. (Ed.), *La imaginació noucentista*. Barcelona: Angle, 2009, p. 83.

com *Criterion* (1925-1936), un títol de regust balmesià, i *Estudis Franciscans*, l'origen de la qual es remunta a 1907, va tractar diverses temàtiques relacionades amb la filosofia balmesiana. Després de la Guerra Civil, alguns d'aquests noms havien desaparegut per diversos motius. Mentre el canonge Cardó s'havia exiliat en acompanyar el cardenal Vidal i Barraquer, el P. Ignasi Casanovas va ser martiritzat durant els primers dies de la Guerra Civil. D'altres, com Albert Bonet –líder de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, per a la qual comptava amb el suport del jove metge Pere Tarrés– es va veure obligat, per les circumstàncies històriques, a marxar a Madrid per tal de dirigir el moviment de l'Acció Catòlica, davant la impossibilitat de continuar a Catalunya amb la Federació de Joves, alguns dels quals –assolida la maduresa l'any 1948–¹³⁸ van contribuir a l'èxit dels actes del centenari de la mort de Balmes.¹³⁹ Al seu torn, Albert Bonet va teoritzar durant els primers anys del franquisme sobre la delicada situació de la cultura catòlica a Espanya, i va demanar –en consonància amb el pensament d'Àngel Herrera Oria– la fundació d'una Universitat catòlica, tot recuperant idees d'etapes anteriors. En les seves reflexions sobre la crisi del pensament catòlic espanyol en els anys anteriors a l'esclat de la Guerra Civil, Bonet denunciava l'ambient universitari d'aquell temps «dominado por el fino acatolicismo de la Institución Libre de Enseñanza».¹⁴⁰ La tesi que defensava no era altra sinó aquesta: Espanya havia estat víctima de l'anèmia del pensament i de la depauperació científica catòlica, de manera que la rehabilitació de la figura de Balmes –iniciada l'any 1910– semblava d'allò més convenient i oportuna. Mentrestant, Josep Maria Madurell Marimon

138. En efecte, molts joves van participar en l'organització dels actes del centenari de la mort de Balmes. Uns provenien de la desapareguda Federació de Joves Cristians, mentre que altres procedien de les noves fornades del moviment d'Acció Catòlica. Roberto Coll Vinent –que va participar en els números monogràfics de les revistes *Cristiandad* i *Ancora*, dedicats a Balmes l'any 1948– ha deixat constància d'aquesta col·laboració en els actes del centenari en el seu llibre *Un viaje de ochenta años. Memorias personales desde Menorca* (Lleida: Milenio, 2008, p. 136).

139. Des del seu càrrec de secretari general de la Junta Tècnica d'Acció Catòlica, Albert Bonet va escriure el treball «Cómo veía Balmes el proceso industrial y la reacción de las clases obreras en Cataluña» (*Revista Internacional de Sociología*, núm. 22-23, 1948, p. 233-283).

140. Albert BONET, *El catolicismo y la cultura frente a los nuevos tiempos*. Barcelona: Barna (sense data; per bé que el pròleg està signat a Cornellà de Llobregat durant el Nadal de 1943), p. 171.

donava notícia de l'aparició de noves dades biogràfiques sobre Jaume Balmes.¹⁴¹

Absent el Pare Casanovas, un dels eclesiàstics que va fer més per impulsar el pensament balmesià, va ser Juan Zaragüeta, que va dirigir la filosofia espanyola durant bona part del franquisme. Fet i fet, la neoescolàstica es va convertir en la filosofia hegemònica durant el franquisme, una situació que va perdurar fins a la dècada dels anys setanta. Val a dir, emperò, que la cosa venia d'antic, atès que Zaragüeta –format a Lovaina a l'ombra del cardenal Mercier, al qual va dedicar un extens estudi¹⁴² també havia participat en el Congrés Internacional d'Apologètica de 1910, amb un treball de divulgació que va circular per Europa en llengua francesa, publicat per la *Revue Neoscholastique de Philosophie*, fundada justament pel cardenal Mercier.¹⁴³ En suma, Zaragüeta va publicar al llarg de la seva vida prou llarga diversos treballs sobre Balmes, i es pot dir que el seu nom és present en tots els actes commemoratius que es van dur a terme durant aquells anys. Així, l'any 1945 el trobem en el cicle de conferències que va organitzar el CSIC, en què va parlar sobre «Balmes filòsofo».¹⁴⁴ Més tard, va pronunciar la conferència de clausura del Congrés Internacional de Filosofia que va tenir lloc l'any 1948 en ocasió del centenari de Balmes. El títol de la seva intervenció va ser «Balmes, Doctor humano», qualificatiu que com hem dit havia estat encunyat per Enric Pla i Deniel, que el va oposar a Ramon Llull, considerat com a «Doctor Illuminatus». En aquesta ocasió, la intenció de Zaragüeta no era altra que «asomarme a la vida interior del gran

141. José María MADURELL MARIMÓN, «Nuevos documentos para la biografía del Doctor Jaime Balmes», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 22, 1949, p. 55-66 [Entre aquests documents de caire legal, destaca l'escriptura d'elecció d'hereu signada per Jaume Balmes a favor del seu fill primogènit Miquel Balmes i Urpià, germà del nostre pensador; el contracte entre el doctor Jaume Balmes i l'impressor Josep Tauló, per a l'edició de *El protestantismo comparado con el catolicismo*; etc.).

142. Juan ZARAGÜETA, *El concepto católico de la vida según el cardenal Mercier*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1930.

143. Juan ZARAGÜETA, «La philosophie de Jaime Balmès», *Revue Neoscholastique de Philosophie*, XVII, 1910, p. 543-572. Hi ha versió castellana: *La filosofía de Jaime Balmes*, publicat en la *Revista del Clero Español* (Madrid: Gran Imprenta Católica, 1912).

144. Juan ZARAGÜETA, Ireneo GONZÁLEZ, Salvador MINGÜJON i José CORTS GRAU, *Balmes, filósofo, social, apologista y político*. Madrid: CSIC-Instituto Balmes de Sociología, 1945.

pensador, de la cual su vida exterior y aun su doctrina fueron una simple proyección». L'any següent, el 1949, Zaragüeta també va participar en els actes que va organitzar l'Institut de España en què va abordar la qüestió de «Balmes, moralista».¹⁴⁵

En la visió de Balmes com a doctor humà, Zaragüeta ens ofereix una aproximació a l'obra del nostre filòsof des de tres perspectives: 1) un plantejament intel·lectual que es singularitza pel seu realisme integral que preconitza l'anàlisi de la realitat empírica i pel seu historicisme que confereix un sentit històric als seus estudis filosòfics, socials, polítics o religiosos; 2) com a home romàntic, el cor de Balmes es distingeix pel fet de ser un esperit cultivat que gaudeix amb la poesia i que expressa sentiments i afeccions pels seus amics i familiars, de manera que aquí ens trobem amb un Balmes sentimental que humanitza i completa el primer; 3) com a home de voluntat, i gràcies al seu incansable treball, va poder dur a terme una gran obra al llarg d'una vida truncada en plena joventut; 4) aquestes tres dimensions –intel·lectual, sentimental, volitiva– es troben en Balmes en una perfecta harmonia, la qual també es manifesta en la seva obra filosòfica, sobre la base d'una concepció cristiana de la vida que va impregnar el seu ideal de cultura en l'ànima de sacerdot i de filòsof.

Para Balmes, en efecto, conocer, sentir y querer no son operaciones independientes, sino más bien interferentes entre sí, puesto que están llamadas a moderarse y a apoyarse mutuamente según una ley de equilibrio, que es la del sentido común de la humanidad. Los grandes extravíos de ciertos sistemas filosóficos proceden justamente, según Balmes, de dejarse arrastrar por una o por otra dirección determinada por facultades aisladas sin tener en cuenta su conjunto como condición de normalidad de la vida humana. Balmes no duda en proclamar: Si para ser filósofo es preciso dejar de ser hombre, renuncio a la filosofía y me quedo con la humanidad.¹⁴⁶

145. *Centenario de Jaime Balmes*, conmemorado por el Instituto de España el día 22 de enero de 1949. Discursos de José Rogerio Sánchez, Juan Zaragüeta, Ángel González Palencia. Madrid: Magisterio Español, 1949.

146. La conferència de clausura va ser inclosa en el volum tercer de les actes del *Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949. Un resum d'aquest parlament es pot trobar en el número monogràfic que la *Revista de Filosofía* (CSIC) va dedicar a Jaume Balmes. La cita reproduïda correspon, justament, a aquest resum (p. 998).

Si des de Madrid va ser Zaragüeta qui més es va significar, a Barcelona es va establir un important focus d'irradiació al voltant de la Balmesiana, en què destaquen els jesuïtes. Entre d'altres, esmentem els noms següents: Joan Roig Gironella,¹⁴⁷ que va continuar la labor iniciada pel Pare Casanovas anys abans; Miquel Batllori,¹⁴⁸ que durant els primers anys del franquisme va dedicar moltes hores a l'estudi dels temes relacionats amb Balme per bé que no impartí la conferència balmesiana fins l'any 1981, i Miquel Florí qui, a banda d'altres mèrits, es va encarregar de l'edició castellana de la biografia de Balme duta a terme pel Pare Casanovas.¹⁴⁹ També els caputxins –gràcies als bons oficis de Basili de Rubí– van tractar la filosofia balmesiana que, al seu parer, es va anticipar a la restauració neotomista de Lleó XIII.¹⁵⁰ A més, Basili de Rubí va preparar una edició de les *Obras Completas* de Balme, presentada al gran públic a través d'una campanya publicitària a la premsa diària. L'anunci, que es pot trobar a les pàgines de revistes i periòdics d'aquell moment –reproduïm el que va aparèixer a *La Vanguardia*– deia el següent: «Por primera vez se condensa en sólo dos tomos la vasta producción balmesiana y también por vez primera queda totalmente sistematizada en torno a sus temas capitales: Filosofía, Religión y Civilización». Naturalment, una obra

147. Juan ROIG GIRONELLA, «Criterio de “El Criterio”», dins *Razón y Fe*, 130, 1944, p. 536-550.

148. Miquel BATLLORI, «La inoriginalidad del discurso de Balme sobre la originalidad», dins *Revista de Ideas Estéticas*, núm. 2, 1943, p. 65-76; «Balme en la historia de la filosofía cristiana. Primer centenario de la “Filosofía fundamental” 1846-1946», dins *Razón y Fe*, núm. 134, 1946, p. 281-295; «Filosofía balmesiana y filosofía cervariense», dins *Pensamiento*, núm. 3, 1947, p. 281-293; «Per la storia della fortuna del Balme in Italia». Comunicació al Congreso Internacional de Filosofía. Madrid, 1949, vol. III, p. 333-355; «Giacomo Balme e il Risorgimento italiano», dins *La Civiltà Cattolica*, núm. 100, 1949, p. 499-506 i p. 644-653. Per la seva banda, el text «Balme i el seu temps», amb notes sobre les relacions de Balme amb el Ressorgiment italià, es va incloure en el llibre *Vuit segles de cultura catalana a Europa. Assaigs dispersos*, ob. cit., p. 217-246.

149. Miguel FLORÍ, «Bio-bibliografía balmesiana», *Pensamiento*, núm. 3, 1947, p. 315-351; «El filósofo español Jaime Balme. En el primer centenario de su muerte», dins *Giornale di Metafisica*, núm. 3, 1948, p. 330-341; «El sentido común, fuerza estabilizadora de la filosofía balmesiana», dins *Pensamiento*, núm. 3, 1947, p. 39-72; «La crítica del kantismo en la “Filosofía fundamental” de Balme», dins *Estudios Eclesiásticos*, núm. 17, 1943, p. 361-399.

150. Basilio DE RUBÍ, «Escepticismo objetivo de Balme», *Pensamiento*, vol. 4, núm. 13, 1948, p. 5-22.

d'aquestes característiques –publicada amb la intenció que hom pogués commemorar el primer centenari de la mort de Jaume Balmes– es podia pagar al comptat, en terminis i, excepcionalment, mitjançant una subscripció.¹⁵¹ L'aparició d'aquesta edició de les obres completes en dos volums va merèixer l'atenció d'un intel·lectual afecte al règim franquista com Félix Ros –vinculat als cenacles falangistes– que va saludar-ne la publicació amb un article –«Balmes, o el más sentido de los buenos sentidos»– que cau, una vegada més, en l'estereotip d'un Balmes pagès que es desplaça de Vic a Madrid per defensar els interessos d'Espanya.¹⁵²

Tot amb tot, no ens ajustariem a la veritat si oblidéssim el nucli de professors –els filòsofs acadèmics– que des de la Universitat de Barcelona van contribuir a mantenir viu el record de la filosofia de Balmes, sobretot després de 1948, quan va minvar l'esplendor generat per les efemèrides del centenari de la mort.¹⁵³ Aquí destaquen els germans

151. Jaime BALMES, *Obras completas*. Pròleg, revisió i notes per Basili de Rubí. Barcelona: Selecta, 1948, 2 vols.

152. «La tonsurada cabeza del vicense poseía esa claridad, y con el mérito extraordinario de asentar sobre un violento corazón. Tildesele de cualquier cosa a Balmes, menos de frío. No se nos aleguen *Lógicas* ni *Criterios*. Ardiente payés, aparcerero total, con conceptos extraídos de la tierra bajo el mismo azadón que colmaba los silos, esas verdades inconcusas erigense en andamio de su cabrilleante pensamiento. No las traiciona nunca, y mucho es en quien tanto fintó. La filosofía balmesiana, así, superpráctica –inmediatizante, repentizante, *verbigraciete* por la vida que corre junto a nosotros–, no alcanzará nunca aquel grado de especulación a que, de regir con su cerebro, la hubiera alzado los pavorosos caballeretes que nuestro hombre apaciguaba. Ese buen sentido con que, abandonando el desierto alcázar de su biblioteca episcopal de Vich, Peña Pobre de imperturbables libros, entrase Balmes, lleno de ilusión, como el inmortal Hidalgo, pero categórico de Barbara, Celarent, Darrii, Fero, Baralípton, a “arreglar el país” –según sus paisanos comentarían bajo los pórticos de la maravillosa Plaza Mayor–, conmueve al más duro» (Félix Ros, «Balmes, o el más sentido de los buenos sentidos», dins *Revista Nacional de Educación*, núm. 85, 1949, p. 19-20).

153. El cicle de conferències balmesianes que va tenir lloc a Barcelona durant l'any 1948 va ser important, tal com es pot desprendre de la relació que indiquem a continuació que només és una aproximació incompleta: dia 15 de març, a Balmesiana, Joan Roig Gironella, «La misión histórica de la filosofía de Balmes cotejada con la de Suárez»; 24 d'abril, a la Biblioteca Central de la Diputació, Eduardo Pérez Aguado, «El estilo y el sentir hispánico de Balmes»; 26 d'abril, a l'Ateneu Barcelonès, José Corts Grau, «El humanismo de Balmes»; 7 de maig, a l'Associació de la Premsa, Claudio Colomer Marqués, «Balmes, periodista»; 14 de maig, el director de l'Escola de Magisteri que llavors portava el nom de «Jaime Balmes», Serafín González Ocenda

Tomàs i Joaquim Carreras Artau, que van participar activament en els actes del centenari de Jaume Balmes.¹⁵⁴

La filosofia acadèmica de la Universitat de Barcelona també va deixar la seva petjada en el *Catálogo de la exposición bibliográfica balmesiana, organizada con motivo del I Centenario de la muerte de Jaime Balmes (1848-1948)*, a càrrec de la Diputació de Barcelona, obra en què va col·laborar el professor Alexandre Sanvisens, deixeble directe de Tomàs Carreras Artau.¹⁵⁵ Igualment, cal esmentar Pere Font

---

va parlar de «La voluntad en funciones de sentimiento»; 11 de juny, al Foment de la Cultura, Fermín de Urmeneta, «Balmes y el Papa»; 16 de juny, a Balmesiana, Rafael Olivar Bertrand, «Historia española en la poesía de Balmes»; 22 de juny, al Seminari Conciliar, José Gros Ragner, «Balmes sacerdote»; dia 19 de novembre, a la seu de l'Associació Catòlica de Mestres, Felio A. Vilarrubias, «El Criterio y su valor pedagógico»; 22 de novembre, a l'Aula Magna de la Universitat, Ramon Roquer Vilarrasa, «Filosofía religiosa de Balmes»; 30 de novembre, a la Casa del Metge, Nicanor Ancochea, «Balmes ante la frenología»; 9 de desembre, a Balmesiana, José Orriols Artigas, «Método genial de Balmes para determinar la finitud o infinitud de los seres».

154. Tomàs Carreras Artau –catedràtic d'Ètica de la Universitat de Barcelona– va pronunciar el dilluns dia 4 d'octubre de 1948 la conferència inaugural del Congrés Internacional de Filosofia, organitzat en ocasió del centenari del traspàs de Balmes. L'acte va tenir lloc a la Universitat de Barcelona i el títol de la seva intervenció va ser el següent: «Aportaciones cristianas al curso general de la filosofía». Entre altres treballs de tema balmesià d'aquest autor, esmentem els següents: «Antecedentes y primores de “El Criterio” de Balmes», a *Memoria del Centenario del Criterio celebrado en Vich* (Barcelona: Balmesiana, 1943, p. 65-91); «Balmes y la filosofía de la historia», *Pensamiento*, núm. 3, 1947, p. 269-280; «Orígenes doctrinales de la sociología. Balmes y Comte», *Revista Internacional de Sociología*, núm. 22-23, 1948, p. 69-77. Pel que fa al seu germà Joaquim, anotem els treballs següents: «Balmes y el idealismo transcendental», *Congreso Internacional de Filosofía*, 1948, vol. III, p. 93-104 i «Rosmini y Balmes», dins *Atti del Congresso Internazionale di Filosofia Antonio Rosmini*. Florència: G. C. Sansoni Editore, 1957, vol. I, p. 517-524. Joaquim Carreras Artau també es va interessar per la pedagogia balmesiana en sengles articles publicats a *Perspectivas Pedagógicas* («La vocación pedagógica de Balmes», núm. 9, 1962, p. 3-5, i «Los escritos pedagógicos de Balmes», núm. 10, 1962, p. 144-146). De fet, la pedagogia balmesiana va ser objecte d'una acurada atenció en aquells moments, tal com confirmen els treballs següents: Climent VILLEGAS, «La pedagogía social y Balmes», *Revista Internacional de Sociología*, núm. 22-23, 1948, p. 343-374; Miquel SELGA, «Balmes, profesor de Matemáticas», *Pensamiento*, núm. 5, 1949, p. 53-61; Joan ROIG GIRONELLA, «Interés y actualidad de las ideas pedagógicas de Jaime Balmes», dins *Revista Calasancia*, núm. 2, 1956, p. 397-418; etc.

155. Alexandre SANVISENS MARFULL, «Fuentes bibliográficas de la doctrina filosófica, apologética y social de Balmes», dins *Catálogo de la exposición bibliográfi-*

i Puig qui, a banda de pronunciar diverses conferències i de publicar diversos treballs científics en revistes especialitzades, va glossar la figura de Balmes des de les pàgines del *Diario de Barcelona*, en què col·laborava i des del qual també es va ocupar del Congrés de Filosofia de l'any 1948.¹⁵⁶

De totes maneres, i atesa la dimensió eclesiàstica d'aquest apartat, els qui més interessaven són els preveres Ramon Roquer i Joan Tusquets Tarrats. Com és sabut, Ramon Roquer –catedràtic de l'Institut Joan Maragall i vinculat a la Diputació de Barcelona com a responsable de la capella dedicada a Sant Jordi al Palau de la Generalitat– exercia una notable influència en la Barcelona de postguerra.¹⁵⁷ No és estrany, doncs, que el trobem en diferents llocs i que la seva obra –més oral que no pas escrita– constitueixi un veritable publicisme filosòfic. El mateix podem dir de Joan Tusquets Tarrats –catedràtic de Pedagogia General a la Universitat de Barcelona, que ja s'havia ocupat de Balmes en els seus treballs de joventut–¹⁵⁸ qui, des de la seva condició de sacerdot, admirava Balmes intel·lectualment, filosòficament i clericalment. A més, Tusquets feia notar com Balmes, molt sovint, no portava sotana i, que com ell mateix, anava amb el *clergyman* o amb la levita negra que es podia veure en el Museu Balmesià del Seminari Conciliar de Barcelona.¹⁵⁹

---

ca balmesiana organizada con motivo del I Centenario de la muerte de Jaime Balmes (1810-1948). Barcelona: Diputación Provincial-Biblioteca Central, 1948, p. 99-127.

156. «Congreso Internacional de Filosofía de Barcelona», dins *Diario de Barcelona*, 29 de setembre de 1948. Entre els articles que va publicar citem: «Las doctrinas cosmológicas de Balmes y las teorías físicas contemporáneas», dins *Pensamiento*, núm. 3, 1947, p. 241-251; «Fundamentación moral, según Balmes de la doctrina y de la reforma sociales», dins *Revista Internacional de Sociología*, núm. 22-23, 1948, p. 285-196.

157. Ramon Roquer va impartir la conferència balmesiana del 9 de juliol de 1941 titulada *El fundamento de la moral en Balmes*. Durant els actes del centenari de Balmes, va dictar-ne una altra a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona el 22 de novembre de 1948, sobre la filosofia de la religió de Balmes, esmentada més amunt. Pocs dies abans, el 17 de novembre de 1948, va participar en el cicle de Radio Nacional amb una intervenció sobre «Balmes y la apologética».

158. JOAN TUSQUETS, *Assaigs de crítica filosòfica (Balmes-Turró-Ortega)*. Barcelona: Edicions de la Nova Revista, 1928.

159. Aquesta anècdota és comentada per Jaume González-Agàpito en el pròleg del llibre de Joan Tusquets Tarrats, *El què i el perquè dels dos Concilis Vaticans*. Barcelona: Santandreu, 1999, p. 19-20. Es tracta, en rigor, d'un llibre publicat per

El professor Joan Tusquets –que havia format part del nucli de persones de confiança de Franco a Burgos– va ser convidat l’any 1960 per la càtedra Cardenal Mercier de la Universitat de Lovaina, des d’on va donar notícia del sistema filosòfic de Balmes, amb al·lusions a la doble dimensió formativa, autoformativa i heteroformativa, ja destacada pel Pare Ignasi Casanovas. Tusquets, que coneixia de primera mà l’entrellat del règim franquista, va oferir una visió un pèl crítica sobre la política balmesiana: «Encerró tal vez su política, como su sistema, una dosis algo excesiva de idealismo. El sentido común no frenó suficientemente a un entendimiento “todo actividad”. Acaso esto explique el relativo fracaso de su política y aconseje proceder con mayor cautela a quienes en ella se inspiren».¹⁶⁰ Tota una advertència per a aquells que havien apel·lat a la política balmesiana per trobar una justificació del règim franquista i dels seus supòsits ideològics i socials.

BALMES I EL DEIXANT CATALANISTA

S’ha parlat molt del possible catalanisme de Jaume Balmes, una qüestió que encara resta oberta per diferents motius. D’una banda, perquè Balmes va morir l’any 1848, quan el catalanisme encara no havia assolit la seva majoria d’edat com a moviment cultural i polític, cosa que va fer a partir de la consolidació de la Renaixença i, sobretot, a redós de la crisi finisecular de 1898. D’altra banda, perquè en diferents ocasions s’ha dit que Balmes va renunciar a utilitzar la

---

voluntat de l’autor després de la seva mort i que, en certa manera, constitueix una mena de testament o confessió ideològica de Joan Tusquets, que dedica el capítol onzè a analitzar les respostes que hauria donat Balmes a les grans qüestions plantejades pel Concili Vaticà Primer. La valoració general que fa Tusquets del pensament de Balmes és que la seva posició hagués estat més oberta que la mantinguda pel Concili Vaticà (1870). Segons el cardenal Narcís Jubany –en paraules pronunciades en la conferència dictada a Vic l’any 1977– Balmes es troba pròxim a la doctrina del Concili Vaticà Segon (1962-1965).

160. JOAN TUSQUETS, «Jaime Balmes: son système philosophique», dins *Apports hispaniques à la Philosophie Chrétienne de l’Occident*. Louvain-Paris: Publications Universitaires de Louvain-Éditions Béatrice-Nauwelaerts, 1960, p. 117-160. Hi ha versió castellana d’aquest treball: «El sistema filosòfic de Jaime Balmes», dins *Orbis Catholicus*, V, II, 1962, p. 449-475 [La cita correspon a la pàgina 473].

llengua catalana, a benefici de la llengua castellana, una cosa lògica si té en compte que una gran part de la seva obra –sobretot la periòdica– va tenir Madrid com a centre neuràlgic. Amb tot, s’ha dit i repetit que quan vivia a Madrid resava el rosari en català.

Sigui com sigui, no podem perdre de vista que per a la generació noucentista Balmes presentava els elements suficients que feien pensar que, d’haver nascut més tard, hauria utilitzat la llengua catalana. L’any 1903 Narcís Pla i Deniel va publicar a *La Veu de Catalunya* un parell d’articles sobre el catalanisme balmesià, en resposta a la interpretació que Teodor Baró havia fet del pensador català des de les pàgines del *Diario de Barcelona*.¹⁶¹ Pel seu cantó, un conspicu representant del Noucentisme com Jaume Bofill i Mates, afirmava l’any 1911: «Car és de suposar que l’home genial qui resumí y exaltà la mentalitat catalana del noucents si visqués ara, pel mateix dalé de perfecció y d’eficàcia que’l movia aleshores, hem de creure qu’escriuria en llengua catalana, que diria ab la nostra parla, ab la seva parla familiar, les veritats perdurables y les fórmules contingents».¹⁶²

Altrament, Balmes va emprar el català en alguna ocasió digna de tenir en compte, tal com planteja Hilari Ragner, que s’ha referit en un suggeridor article profusament divulgat al catalanisme de Balmes. És impossible –i aquí seguim el Pare Ragner– conèixer el que Balmes hauria contestat al reservat que va rebre del Vaticà, sota el pontificat de Pius IX, sobre els drets de nacionalitat i d’independència, en un context que va propiciar els esdeveniments revolucionaris de 1848. «La resposta de Balmes –escriu Ragner– ens hauria fet conèixer el seu veritable pensament, sense les matisacions tàctiques de quan escrivia de cara a Madrid ni la defensa sistemàtica de la política vaticana dels escrits apologetics. Però Balmes es trobava ja en un estat tan greu de la seva tuberculosi pulmonar que es va excusar de no poder prestar el servei que el papa li demanava, i va morir la nit del 8 al 9 de juliol».¹⁶³

161. *La Veu de Catalunya*, 27 i 29 de març de 1903.

162. *Discurs del Dr. Jaume Bofill y Matas, en la vetllada dedicada a Balmes per la Congregació de l’Immaculada y Sant Lluís Gonçaga*, ob. cit., p. 7.

163. Hilari RAGUER, «Balmes i el nacionalisme català», *Relleu. Revista trimestral de Pensament i Cultura*, núm. 106, octubre-desembre 2010, p. 16. Aquest treball també es pot trobar a: *Analecta Sacra Tarraconensia*, volum 85, 2012, p. 659-674.

Sense oblidar l'elogi que el bisbe Torras i Bages va fer de Balmes a *La tradició catalana* (1892), en què afirmava que la manera de Balmes era molt catalana, aquí hem d'esmentar un altre cop l'article que Enric Prat de la Riba va publicar el dia 7 de setembre de 1910, a les pàgines de *La Veu de Catalunya*, titulat «En Balmes. El meu tribut», en ocasió del centenari del naixement, pocs dies abans d'obrir-se el Congrés d'Apologètica reunit a Vic. En aquella conjuntura, Prat reconeixia que Balmes, a banda de filòsof, va ser polític, però «no va seduir generals, ni fabricar bullangues, ni ventar guerres civils». Per tant, i davant l'estat de lluita i prostració que llavors es vivia, va optar per «ensenyar la moderació, el respecte a les persones, la tolerància, la lluita generosa per l'ideal». A més, amb la seva proposta de matrimoni per a resoldre la successió dinàstica, Balmes va voler intervenir –després de molts anys de renúncia per part catalana– en la direcció política d'Espanya. Tot i fracassar en l'intent, Balmes apareix als ulls de Prat de la Riba com un exemple a tenir en compte. «Si els contemporanis no van voler sentir-lo, si varen correspondre al seu apostolat amb l'insult, amb la calúmia, amb l'atribució de grotesques ambicions i vanitats al gran publicista, sapiguem escoltar-lo i seguir-lo nosaltres, ja que els anys passats després de la seva mort, ens han ensenyat de respectar-lo i honrar-lo».¹⁶⁴

Arran d'aquesta doble actitud –moderació i interès per les qüestions relatives a la política espanyola– resulta lògic que els seguidors de Francesc Cambó, l'home fort de la Lliga, es preocupessin per recuperar –una vegada acabada la Guerra Civil– el pensament polític balmesià.¹⁶⁵ De fet, durant els anys de la Segona República les referències de Joan Estelrich a Balmes són més aviat escadusseres, en el sentit que en el seu univers intel·lectual –d'un profund culturalisme d'arrel neohumanista i liberal– semblava que el pensador vigatà quedava arraconat a la dreta conservadora. Tot referint-se

164. Enric PRAT DE LA RIBA, «En Balmes. El meu tribut», a *Obra Completa. 1906-1917*, ob. cit., p. 503.

165. Francesc Cambó no va utilitzar el nom de Balmes en les seves intervencions parlamentàries, sempre molt ben preparades i argumentades (Francesc CAMBÓ, *Discursos parlamentaris*. Prefaci de Ramon d'Abadal. Barcelona: Biblioteca de Lliga Catalana, 1935). Amb tot, Frederic Ribas en el llibre *Retrat d'una elit catalanista. Deixebles i hereus de Cambó: vint personatges* (Barcelona: Editorial Sunya, 2008), anota dos noms que van ser influïts per Balmes: Lluç Beltran Flórez i Romà Perpinyà Grau, ambdós dedicats a qüestions econòmiques i socials.

a la contribució catalana a la política espanyola del segle XIX, afirmava el següent:

Cataluña da a España una espléndida Trinidad para atraerse a todas las tendencias. A la derecha, el primer pensador político: Balmes. En el centro liberal, el primer hombre de acción: Prim. A la izquierda, el primer doctrinario: Pi i Margall. ¿Hay algo en el ámbito peninsular ochocentista, superior a esta trinidad? El pensamiento católico español, no ultramontano, se adhiere a Balmes; Prim conduce la revolución liberal española; Pi es presidente de la República española. Pero el pensamiento de Cataluña no gobierna en España. No gobierna ni cuando se profundiza y extiende la influencia balmesiana, ni cuando Prim es dueño de los destinos del país, ni cuando Pi parece que podrá dar coloración a la primera República.¹⁶⁶

Hem vist sumàriament com Estelrich es lamentava, abans de 1936, que Balmes –amb el seu «seny»– no hagués imposat un pensament català al tradicionalisme espanyol, una situació que també es van produir en els casos del general Prim amb el seu concepte català de revolució liberal, i amb Pi i Margall amb la seva idea de federalisme republicà. Però a partir de 1936, Estelrich, d'acord amb les recomanacions de Cambó, es va posar al servei de l'Espanya de Franco i així va fer alguns viatges per Anglaterra a favor de la causa nacional. Es tractava de visites d'interès cultural, però amb una clara voluntat política i propagandista, ja que reclamava l'atenció sobre tres figures de la tradició cultural espanyola, com Joan Lluís Vives, Jaume Balmes i Menéndez Pelayo, segons un fil argumental que va desenvolupar en un curset a Liverpool entre el 8 i el 14 de novembre de 1938.

Com es pot deduir fàcilment, l'argumentació és nítida: Menéndez Pelayo és el millor representant cultural de l'Espanya nacional que, al seu torn, es declara deixeble i seguidor de Jaume Balmes, i així es dibuixa una línia de pensament que defensa la ciència espanyola. Altrament, la presència d'una escola filosòfica autòctona va fer que a Catalunya no entressin les bromes krausistes i que, per extensió, això assegurés la pervivència d'una filosofia espanyola:

166. Joan ESTELRICH, *Catalanismo y Reforma hispánica*. Con un prólogo de Ángel Ossorio y Gallardo. Barcelona: Montaner y Simón, 1932, p. 105-106.

Por entonces en Cataluña se esfumaban, es decir, no consiguieron entrar, las nieblas y brumas del Krausismo, no penetraba aquel gran contagio que por muchos decenios había extenuado las fuerzas de los ingenios más poderosos de España. En el terreno de las ideas, Cataluña y no la epidemia krausista, que venía de Madrid, mantenía la tradición española.

Pel que fa a la política, Estelrich planteja –a la vista del model menendezpelayista– un ideal catòlic, monàrquic, tradicionalista i, fins i tot, regionalista, que proclama la unitat d'Espanya basada en la llengua. D'acord amb aquesta visió de les coses, Estelrich va publicar l'any 1948 al *Diario de Barcelona* una sèrie d'articles en forma de diàleg entre Chateaubriand i Balmes, en què evoca el pensament de tots dos sobre els successos dels temps en què van viure i les seves previsions sobre el futur, uns articles que van ser recollits més tard en el llibre *Las profecías se cumplen*.¹⁶⁷

Amb la intenció de rescatar el pensament balmesià durant els primers moments del franquisme, destaca el paper de Joan Baptista Solervicens –col·laborador directe de Cambó– el qual l'any 1939, publicava una antologia política de Balmes, a la qual va seguir més tard una altra sobre Cánovas del Castillo. Amb una sòlida formació humanista, Solervicens –redactor de *La Veu de Catalunya* que va preparar per a la Fundació Bernat Metge un florilegi de frases clàssiques amb el títol d'*Aurea Dicta*– coneixia la tradició filosòfica catalana del segle XIX, és a dir, Martí d'Eixalà, Balmes, Francesc Llorens i Barba, Manuel Duran i Bas –sobre qui va escriure una monografia apareguda pòstumament–, Josep Torras i Bages, a la vegada que sentia una gran admiració per Cánovas del Castillo –l'home que va fer possible la Restauració que va seguir a la constitució de 1876– de qui apreciava el sentit de tolerància.

Aquí ens referim únicament a la seva antologia balmesiana, integrada per un breu i sucós pròleg i una acurada tria de fragments organitzats al voltant de quinze eixos o temes, dels quals destaquen els que fan referència a la monarquia, a la religió i als problemes que es deriven de la fi de la guerra civil. En la seva presentació –escrita, insistim, l'any 1939– Joan B. Solervicens detecta semblances entre

167. Joan ESTELRICH, *Las profecías se cumplen*. Barcelona: Montaner y Simón, 1948, capítol V, p. 39-57.

aquell moment històric i l'època en què Balmes va viure. En tots dos casos, es tractava de reconstruir espiritualment el país, per la qual cosa era urgent refer-ne la moral i la fe. Al seu parer, i aquí Solervicens segueix Menéndez Pelayo, Balmes tenia tot el necessari per a convertir-se en el millor educador de l'Espanya del segle XIX, de manera que ara també convenia –en una hora tràgica– pouar en el seu pensament.¹⁶⁸ És lògic, doncs, que Solervicens destaqués la doctrina conciliadora de Balmes –punt en què coincideix amb el que pensava un propagandista com José Larraz, cosa que tampoc ha d'estranyar si es té en compte l'amistat de Herrera Oria amb Cambó– i, per tant, el seu esforç per harmonitzar factors de civilització que va aplicar a aquella hora d'Espanya, és a dir, a la conjuntura política que es vivia l'any 1939: «Ante la invasión soviética debe entenderse que sus criterios serían los mismos que opone al caos, al vandalismo, al crimen, y al peligro, por ocupación o desnaturalización, de la independencia nacional. En una palabra: su espíritu de conciliación se proyecta solamente sobre lo conciliable; en la actual situación de España, únicamente sobre el campo nacional».¹⁶⁹

Nogensmenys, Solervicens adapta la coneguda expressió balmesiana que diu «evolució, sí; revolució, no», i la reformula de la manera següent: «Tradicionalismo, sí; reaccionarismo, no».¹⁷⁰ En aquella hora difícil de la història, Solervicens considerava que Balmes constitueix –llevat de Menéndez Pelayo– el millor esperit del segle

168. Aquesta imatge de Balmes com el millor educador de l'Espanya del segle XIX va generar una interpretació pedagògica de la seva obra, que va passar de Menéndez Pelayo a diferents estudiosos que destacaven, sobretot, la dimensió educativa d'*El Criterio*. Naturalment, els propagandistes van fer seu aquest pensament de manera que el corpus balmesià també va ser entès com una pedagogia. «Las precisiones de su magisterio político sobre España, a quien vemos como un educador insuperable de nuestra sociedad, con aquel afán pedagógico y apologético que es su mejor característica... porque lo auténtico de Balmes en el terreno político no es tanto una ideología cuanto una gran pedagogía» (Ernesto LA ORDEN, *Jaime Balmes, político*, ob. cit., p. 5). Aquesta dimensió pedagògica de Balmes es palesa en el seu afany per participar en els assumptes públics i en la seva vocació periodística. Vet aquí els motius pels quals el prevere Pere Lisbona es va referir en la seva conferència «Una escuela de periodismo en "El Criterio" de Balmes», pronunciada a Vic l'any 1943, a una pedagogia immortal que es manifesta en la seva tasca periodística.

169. *Balmes. Antología de sus escritos políticos*. Selección y prólogo de Juan Bautista Solervicens. Madrid: Espasa-Calpe, 1939, p. 16.

170. *Ibidem*, p. 17.

XIX, de manera que superava altres possibles noms com ara Donoso Cortés i Àngel Ganivet.¹⁷¹ «En orden al espíritu de la nueva España, ninguna labor es más necesaria y urgente que la de buscar inspiración y base en el pensamiento hispánico tradicional. La fidelidad a este pensamiento, del cual fue Balmes doctor máximo, asegurará los frutos de verdadera redención, la paz grande y fecunda, después de la victoria, ya lograda, de las armas».¹⁷² A la llarga, aquesta antologia balmesiana de Joan Baptista Solervicens es va convertir en un referent durant el franquisme, sobretot per aquells que defensaven la monarquia i el parlamentarisme. Santiago Nadal –director de *Destino*– l'esmentava en l'editorial «Balmes. El “seny” y el buen sentido» del 10 de juliol de 1948.¹⁷³

Transcorreguts els primers anys de la postguerra, Jaume Carrera Pujal –que havia estat redactor de *La Veu de Catalunya* i que coneixia perfectament la interpretació catalanista de Balmes–¹⁷⁴ va elaborar

171. Ignasi ROVIRÓ, «El pensamiento conservador en la España del siglo XIX: Jaime Balmes y Donoso Cortés», dins *Revista de Hispanismo Filosófico*, núm. 16, 2011, p. 145-162. En aquest treball, el professor Roviró hi planteja el següent perfil d'ambdós autors: «Si Balmes representa una mezcla de la tradición abierta a la marcha indiscutible de la modernización técnica y de una cierta emancipación social, Donoso Cortés parte de un liberalismo larvado por el eclecticismo de corte espirituaalista que va agudizándose hacia un tradicionalismo, que al final colorea con un pesimismo antropológico y hasta metafísico» (p. 161).

172. Balmes. *Antología de sus escritos políticos*, ob. cit., p. 19.

173. Coneguda la posició aliadòfila de la revista *Destino*, no és estrany que el seu director advoqués a favor d'una monarquia parlamentària, en sintonia amb la filosofia política de Balmes. «La posición de Balmes respecto a todos los grandes problemas políticos que se debatían en su época, está iluminada por este magnífico buen “seny”. La Monarquía, la Constitución, el parlamentarismo, la libertad de palabra y de imprenta, en todo ello encuentra Balmes razones de justificación y necesidades de prudente reforma».

174. Francesc de P. Maspons i Anglasesell va tractar el tema d'*El catalanisme de Balmes* en la conferència balmesiana de l'any 1908, organitzada llavors per l'Associació «Catalunya Vella». Aquest autor va pregonar el catalanisme balmesià d'acord amb l'argumentació següent: «Y catalanista fou y catalanista es tota sa obra: no obra de catalanista enamorat y devot contemplador de les coses nostres, desitjós y delitós preparador del desvetllament y renaixensa de Catalunya; un catalanista que'n diriem seguidor y col·laborador, sinó un catalanista de categoria molt més alta, un definidor, un director y inspirador del moviment, que es molt més» (Barcelona: Joaquim Horta, impressor, 1908, p. 7-8). Anys després, i en ple franquisme, Climent Villegas –rector del Seminari de Vic– es va referir, en la seva conferència balmesiana del 9 de juliol de 1947, a un «matís racial» del pensament de Balmes. «Balmes –diu

una altra antologia sobre la seva dimensió política. Es tracta d'un llibre publicat l'any 1948 –tot coincidint amb el centenari de la mort de Balmes– en què, després d'un exhaustiu pròleg en què fa un repàs de l'encaix del nostre filòsof en la història d'Espanya, descabdella els punts forts del seu ideari polític: defensa de la monarquia i de la religió, preocupació per la qüestió social i vindicació de la independència d'Espanya en política exterior. Sembla clar que l'autor d'aquesta antologia apostava a favor d'una lectura seriosa de l'obra balmesiana, al marge de qualsevol intent de manipulació ideològica.¹⁷⁵

Arribats en aquest punt, podem dir que molts dels antics militants de la Lliga que s'havien adaptat, amb més o menys fortuna, a la realitat social del franquisme van participar activament en els actes organitzats, entre els anys 1948 i 1949, amb motiu del centenari de Jaume Balmes. Encara que es fa impossible detallar tots els noms, no podem obviar el de Joan Estelrich, que va publicar una sèrie d'articles a la premsa (*Diario de Barcelona, Destino*), i Octavi Saltor que, anys després, va dictar la conferència balmesiana de 1978, titulada *Vigències ideològiques en els carismes balmesians*, en què va repassar la presència balmesiana en diferents intel·lectuals catalans. Tampoc no ens podem pas d'estar d'esmentar el cas de Tomàs Roig i Llop, director de Catalunya-Ràdio abans de la Guerra Civil, que –segons que recull la revista *Destino*–¹⁷⁶ va pronunciar unes quaranta conferències l'any 1948, tot contribuint a divulgar el centenari de Balmes, la qual cosa pot significar que alguns van aprofitar l'avinentesa per tal de «fer país» –si més no d'una manera incipient– en uns moments molt difícils. S'entén així que aquesta defensa balmesiana pugui ser considerada com un dels punts de partida d'aquella mena de «barcelonisme» que els antics militants de la Lliga van fer seu com a bandera per tal de recuperar algunes de les senyes

---

Villegas– es filósofo nacional y regional y no sería lícito separar o acentuar en demasía uno de estos dos aspectos cuando tan admirablemente aparecen hermanados en una misma estructura mental». Tot i que sembla ben poca cosa, ateses les circumstàncies del moment, aquests mots es poden entendre com una defensa dissimulada del catalanisme de Balmes, presentat com a simple regionalisme.

175. *La monarquía y su sistema de Gobierno en el pensamiento político de Balmes*. Introducción y selección de textos por Jaime Carrera Pujal. Barcelona: Bosch, 1948.

176. *Destino*, núm. 577, 28 d'agost de 1948.

d'identitat catalanes, amb l'aixopluc de la revista *Destino* i sota la vigilància de les autoritats franquistes.

Ben entrada la dècada dels anys cinquanta, ens trobem amb un llibre sobre Balme en català, la qual cosa constitueix una veritable novetat atès el panorama de castellanització d'aquella època, fruit de la persecució franquista de la cultura catalana. Ens referim, en concret, a les *Consideracions sobre el Dret Públic en la doctrina de Jaume Balme*, de Narcís López Batllori –fill de Josep Maria López i Picó–, un treball que va obtenir el premi Francesc Eiximenis de l'Institut d'Estudis Catalans, en l'edició corresponent a l'any 1953. L'obra fou presentada per Lluís Duran i Ventosa –fill de Manuel Duran i Bas i un dels prohoms de la Lliga– que destacava el paper d'educador polític de Balme, «pressentint que el què més necessitava el país era que els ciutadans espanyols es prepararessin per a actuar amb dignitat i eficàcia en l'exercici de llurs deures cívics».¹⁷⁷ Duran i Ventosa, que enalteix l'antologia elaborada l'any 1939 per Joan Baptista Solervicens, destaca que l'autor del llibre –Narcís López Batllori– sap mostrar magistralment que Balme és «l'admirable interpretador del nostre veritable sentit de la vida pública». Fa la impressió que per al nucli de persones provinents de la Lliga, Balme era una mena de mestre pensador que havia establert les normes bàsiques del bon govern. L'exaltació que fa Duran i Ventosa de l'obra de Balme és tan elevada que el situa al costat de Cervantes, Shakespeare i Goethe, «tots tres tan grans, nacionalment i personalment, i tan universals». A gratient, López Batllori insisteix que la mesura i l'equilibri són les notes més característiques de la doctrina balmesiana, aspectes que fan de la monarquia la institució més apropiada «per traslladar aquesta mesura i equilibri a les esferes pràctiques del govern dels pobles, pel que té d'element aglutinant».¹⁷⁸

Tot indica que els hereus de la Lliga advocaven per una monarquia constitucional, amb la qual cosa es mantenien fidels a Francesc Cambó que sempre va donar suport a la dinastia borbònica. La fórmula de López Batllori –un Balme equilibrat i mesurat, amant de l'ordre i allunyat de tot absolutisme– havia de servir per a orientar la restauració

177. Narcís LÓPEZ BATLLORI, *Consideracions sobre el Dret Públic en la doctrina de Jaume Balme*. Presentació de Lluís Duran i Ventosa. Barc.elona: Bosch, 1954, p. 8.

178 *Ibidem*, p. 57.

monàrquica a Espanya, una vegada aprovada l'any 1947 la llei de successió. En darrer terme, el que es reclamava era una monarquia constitucional en què el poble pogués participar en les tasques de govern, per mitjans legals. Narcís López Batllori ho rebla així: «En aquells temps, com ara, l'únic sistema de participació era per mitjà de les Corts, i és per això que, per molt que a alguns els hi dolgui, Balmes les defensa».¹⁷⁹

Clar i català: López Batllori es desmarca de les interpretacions oficialistes que havien fet de la política balmesiana algunes famílies del franquisme, especialment aquelles que exaltaven Balmes com a antecedent del règim. Ben lluny d'aquelles visions interessades, ara es defensa el parlamentarisme i el constitucionalisme balmesià en un moment en què aquests principis no eren acceptats pel franquisme, entossudit a mantenir el poder omnímode del dictador. Aquest Balmes sí que és un veritable educador polític, de signe democràtic, que defensa el règim liberal i que no oblida la necessitat de desvetllar la consciència pública. Tot seguit reproduïm els darrers fragments d'aquest llibre de López Batllori, perquè si hom llegeix entre línies hi pot reconèixer la situació política que es vivia a Espanya en aquell moment:

Avui, quan llegim i sentim tantes aberracions del concepte del poder, del govern, de la potestat i de la sobirania, quan el concepte de llibertat humana desapareix ofegat per les noves estructures estatals. Quan la tirania es vesteix de diverses maneres, i per diferents camins arriba a la Roma del despotisme més cru. Quan en molts llocs l'única manifestació de llibertat és el poder pregar en la clandestinitat. Quan la consciència pública no pot tenir cap ressorgiment perquè la individual està coaccionada fins al fons, les doctrines de Balmes sobre el Dret Públic se'ns apareixen com un autèntic oasi de civilització, sinònim del bon sentit, senderi i seny. Seny que és ordre i mesura, que és equilibri.¹⁸⁰

179. *Ibidem*, p. 66.

180. *Ibidem*, p. 81.

BALMES I LA TRANSICIÓ

A la vista del que hem exposat, podem afirmar que el règim franquista es va servir de la figura de Balmes en un determinat moment de la història –entre 1943 i 1949, particularment– quan s’accentuava el desig d’apaivagar les vel·leïtats feixistes de primera hora. El Congrés Internacional de Filosofia de 1948 i el Congrés Internacional d’Apologètica de 1949, amb actes i celebracions a Vic i Barcelona, confirmen aquesta voluntat per refermar la identitat catòlica d’Espanya, amb el rerefons d’una figura intel·lectual com la de Balmes, presentat com un veritable antecedent de la neoescolàstica i, igualment, de la doctrina social de l’Església.¹⁸¹

Però no tothom es va aprofitar de la figura de Balmes d’una manera interessada. Hem de pensar més aviat que els membres de l’ACNP (els coneguts propagandistes) havien manifestat per Balmes un reconeixement sincer i lleial, que venia de lluny, gràcies als bons oficis del jesuïta Àngel Ayala i el seu deixeble Àngel Herrera Oria. Ara bé, la dinàmica del franquisme –on les diferents famílies o faccions es repartien i se succeïen en el poder– va comportar el bandejament dels propagandistes i la postergació de Balmes que, a partir de la dècada dels anys cinquanta, va entrar en una mena de letargia, envoltat encara de la retòrica grandiloqüent que propugnava el règim.¹⁸² Les

181. En repetides ocasions s’ha posat el pensament de Balmes en relació amb la filosofia del cardenal Mercier, de la Universitat catòlica de Lovaina. Igualment, alguns autors –per exemple, Ireneo GONZÁLEZ a *La cuestión social según Jaime Balmes* (Madrid: Razón y Fe, 1943)– l’han considerat un precursor de la doctrina social de Lleó XIII i del catolicisme social de Wilhelm E. F. von Ketteler. Altrament, i a banda de la dimensió política, pedagògica, apologètica i periodística de Balmes, també s’ha insistit en la seva vocació sociològica. Tomàs Carreras Artau el situava al costat de Comte, mentre que Manuel Fraga Iribarne –en la conferència balmesiana de 1955– el va presentar com un precursor de la sociologia positiva. El fet concret, però, és que a la *Introducción a la sociología* de Jacques Leclercq (Barcelona: Instituto Católico de Ciencias Sociales, 1950), que representa la línia catòlica de sociologia de la Universitat de Lovaina i que va traduir el professor Alexandre Sanvisens, no s’hi esmenta Balmes.

182. L’any 1954, la col·lecció *Temas Españoles* –que exaltava els tòpics del règim– va dedicar un número a la figura de Balmes, l’autor del qual –Domingo Manfredi Cano– feia la següent descripció de Vic: «Hace mucho frío en invierno y mucho calor en verano, el suelo es fértil, las aguas van casi todas al río Ter, los cereales abundan y las estribaciones del Montserrat y del Ballmunt (sic) pasan camino de la serranía de Ripoll y Olot en el campo gerundense. Una montaña, el pico de Puig Sa Calm, alcanza los 1.515 metros de altitud. El río Ter va culebrando por la

orientacions tecnocràtiques de la dècada dels seixanta, amb el conegut desenvolupament econòmic, van fer que la modernització de l'estat fos una realitat palpable fins al punt que autors com Balmes van desaparèixer gairebé del mapa. Si bé els anys 1955 i 1956 les conferències balmesianes van ser dictades per personalitats del règim, com ara Manuel Fraga Iribarne i Fray Justo Pérez de Urbel, el nom de Balmes es va anar fent fonedís, per convertir-se en una rèmora d'un passat que fa la impressió que molts volien perdre de vista. No deixa de ser significatiu que Federico Carlos Sainz de Robles –autor d'una antologia balmesiana apareguda l'any 1964– constates que l'obra de Balmes havia entrat en un cert oblit, en un punt de declivi: «La obra de Balmes es una obra otoñal, sí, aun cuando en ella, como en el otoño, exista la posibilidad de un invierno prematuro o de una decadencia canicular».¹⁸³

A desgrat que sembli una facècia, podem dir que si avui el seu nom és conegut per molta gent es deu a l'existència en les nostres viles i ciutats de carrers que porten el seu nom. Simptomàticament, els bitllets de paper moneda que es van imprimir amb la imatge de Balmes corresponen a la dècada dels anys cinquanta, quan gaudia d'un gran prestigi i reconeixement, una situació que es va truncar al cap de poc. Efectivament, si l'any 1951 es posava en circulació un bitllet de cinc pessetes, amb la imatge de Balmes en una cara i la de la catedral de Vic en l'altra, l'any 1971 –a les acaballes del règim– va aparèixer el bitllet de cinc-centes pessetes amb la imatge de Verdaguer i el Canigó.¹⁸⁴ En poc menys de vint anys s'havien capgirat les coses: Verdaguer, un poeta arraconat durant els primers moments del franquisme, ocupava ara un lloc que havia estat reservat fins feia poc a Jaume Balmes. Verdaguer, el poeta que es va enfrontar al poder, sí que va entrar en la transició democràtica, mentre que Balmes va que-

---

“plana” ayudando a los hombres en sus industrias típicas de peletería y guantería, de las que Jaime Balmes entendía tanto como de filosofía. En el centro de esta “plana” está Vich».

183. Federico Carlos SAINZ DE ROBLES, *Jaime Balmes: estudio y antología*. Madrid: Compañía Bibliográfica Española, 1964, p. 184.

184. El mateix any 1951 es va posar en circulació un bitllet de 50 pessetes il·lustrat amb la cara de Santiago Rusiñol i els Jardins d'Aranjuez. L'any 1974 es va imprimir, dins de la sèrie personatges (núm. 2180), un segell de Balmes amb la seva imatge i el pont de Queralt, que tenia un valor de 8 pessetes.

dar –en el millor dels casos– relegat als nuclis erudits dels especialistes i als cenacles eclesiàstics.

Des d'una perspectiva filosòfica, la revifalla balmesiana d'aquells anys de postguerra cal entendre-la dins d'un panorama dominat per la neoescolàstica que, gradualment, va anar perdent força, amb l'entrada de corrents de pensament com ara el personalisme, l'existencialisme, el neopositivisme, l'estructuralisme, el marxisme i l'hermenèutica. En definitiva, a les càtedres universitàries s'intentava recuperar el temps perdut pel tancament intel·lectual que van representar els vint-i-cinc primers anys del règim, en un moment en què els antics catedràtics (els germans Tomàs i Joaquim Carreras Artau, Pere Font i Puig) i bona part dels representants de la filosofia eclesiàstica (Ramon Roquer, Joan Tusquets) es jubilaven. A més, la convocatòria del Concili Vaticà Segon (1962-1965), tot i els esforços d'alguns per a presentar Balmes com un precursor, va servir perquè l'Església s'obris a nous corrents filosòfics i teològics. Així, per exemple, el nom de Jaume Balmes no va formar part dels catàlegs de les diverses col·leccions que endegaran editorials com ara Nova Terra, que assumien l'aire fresc del Concili, obert a casa nostra a les novetats de la «Nouvelle Théologie».

En aquest context, i sota el deixant de l'esperit ecumènic, els catòlics reconeixien en el luterà un germà cristià i no pas un enemic a combatre, posició que trencava amb la defensa aferrissada que Balmes va fer del catolicisme enfront del protestantisme. També la figura de Balmes perdia atractiu davant dels nous seminaristes que ara es trobaven influïts per uns models d'apostolat com el que podia representar el doctor Pere Tarrés, més en consonància amb els vents de renovació pastoral que bufaven i que imposaven un aire més pragmàtic en el camp de l'acció social. Aquest conjunt de factors va determinar que el pensament de Balmes –tot i els esplèndids treballs dels propagandistes i d'institucions com ara la Balmesiana de Barcelona– entrés en un procés d'encarcament i de fossilització, sobretot a partir de 1960, en el qual malauradament encara es troba, tot i els esforços que s'han dut a terme darrerament per recuperar la seva obra.

No obstant això, Balmes va jugar un cert paper –secundari però significatiu– en la transició democràtica, un període en què es va discutir i aprovar la constitució espanyola de 1978. No deixa de ser simptomàtic, i fins a cert punt paradoxal, que les antologies polítiques que llavors es van fer del pensament polític de Balmes, i que tanta

atenció va despertar durant el primer franquisme, es publicuessin després de l'aprovació d'aquella carta magna. En coneixem dues – aparegudes els anys 1981 i 1988– que posen de manifest una profunda veritat: Balmes és un clàssic que roman a les lleixes de les biblioteques per a la consulta d'un públic culte que, malgrat tot, genera punts de vista contraposats. En efecte, mentre l'antologia política que va fer García Escudero l'any 1981 (*Antología política de Balmes*, BAC, 2 vol.) es pot inserir en la línia del pensament liberalconservador que representen els propagandistes del cardenal Herrera Oria, la interpretació de Joaquín Varela Suanzes sobre la política balmesiana se situa en una perspectiva més crítica, sobretot amb el grup polític del marquès de Viluma, Manuel de la Pezuela, al qual donava suport Balmes. «En pocas palabras, puede decirse que este grupo, con el beneplácito y la inspiración ideológica de Balmes, pretendió frenar el proceso modernizador de España y más en particular limitar en un sentido muy conservador el ya de por sí poco liberal y nada democrático Estado constitucional construido por los moderados...».¹⁸⁵

A banda d'aquestes valoracions polítiques, i en el context dels anys de la transició, també cal considerar la incidència de Balmes en el pensament de l'Església durant aquell període que a través de les autoritzades veus dels cardenals Tarancón i Jubany va acudir a Balmes per tal de valorar si era convenient la fundació de partits o sindicats polítics que representessin la manera de fer i pensar de l'Església. Fou llavors quan la generació eclesiàstica catalana –sota la direcció del cardenal Narcís Jubany– va recórrer als textos balmesians per tal de concloure que no era pertinent la fundació d'un partit polític d'aquestes característiques. El que convenia, d'acord amb la posició de Balmes, era que els catòlics participessin de la vida política, a través de les diferents instàncies legalment establertes, a la vista del missatge balmesià que, en defensar Pius IX l'any 1847, «va saber justificar la validesa, dins del catolicisme, dels termes i conceptes que fins aquell moment estaven proscriuats: tolerància, llibertat i les formes polítiques contràries a l'absolutisme».¹⁸⁶ Encara que l'actitud

185. Jaime BALMES, *Política y constitución*. Selección de textos y estudio preliminar de Joaquín Varela Suanzes. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988, p. XIX.

186. Narcís JUBANY, *L'Església i les diverses formes polítiques: anotacions a*

de Balmes va despertar recels i crítiques, la gran intuïció de Balmes – genial, a parer de Jubany– va ser determinant que la unió de l’altar i el tron absolut podia ser necessària per al segon, però no per a l’altar. El cardenal Narcís Jubany ho va reblar, en la conferència de 1977, en assenyalar que Balmes tenia tota la raó en desentendre’s de la unió entre l’altar i el tron absolut, posició que coincideix amb la doctrina del Concili Vaticà Segon. Més recentment, Josep M. Martí i Bonet –després d’afirmar que la conferència dictada per Jubany a Vic l’any 1977 va ser «cabdal per a la transició»– conclou que si bé «Balmes s’equivocà en part en els judicis que féu de la política seguida pel Papa en el règim dels Estats Pontificis», no es pot oblidar que «encertà plenament l’orientació que seguirien els sistemes polítics en els temps moderns».¹⁸⁷

A TALL DE CLOENDA

És hora de posar fi a aquest treball que no té altra pretensió que dibuixar, a grans trets, la presència de Jaume Balmes al llarg del segle xx. Està clar que les dates de 1909 amb la Setmana Tràgica, el període 1936-39 amb la Guerra Civil i l’inici del franquisme, i l’any 1978 amb l’aprovació de la Constitució marquen l’itinerari d’una centúria sacsejada pels esdeveniments polítics i socials. Es tracta, doncs, d’un segle amb més interrupcions que no pas continuïtats, si bé de cara a l’objectiu de l’article, ens hem fixat en dos fases ben significatives: el Noucentisme i el Franquisme.

---

l’opuscle «Pío IX» de Jaume Balmes. Vic: Anglada, 1977, p. 20. La publicació d’aquest opuscle sobre Pius IX ha generat la possibilitat de veure en Jaume Balmes un polític catòlic liberal, o si més no un intel·lectual fronterer, tema que apareix en el llibre de Josep M. FRADERA, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d’una política catòlica*, ob. cit.. A la vista d’aquest llibre, Eusebi Colomer –en la conferència balmesiana de l’any 1996– va escriure: «No cal dir-ho: Balmes no pot ser considerat un catòlic liberal en sentit estRICTE, però les seves conclusions pràctiques l’aniran acostant a les posicions d’aquelles» (Eusebi COLOMER, *Vers una imatge de Balmes*, ob. cit., p. 23).

187. Josep MARTÍ I BONET, *Balmes i Pius IX. L’Església, les formes polítiques i la llibertat*. Dissabte, 18 de desembre de 2010 [Fulletó de 22 pàgines, dipositat a la Biblioteca Pública Episcopal].

Si es reconeix l'any 1906 com a data d'inici del moviment noucentista, sembla plausible que a la vista del que s'ha exposat es pugui parlar d'un Noucentisme catòlic que té en l'any 1910, centenari del naixement de Balmes, un punt de referència inequívoc. El Congrés d'Apologètica celebrat a Vic al setembre de 1910, un any després de la Setmana Tràgica, posa de manifest l'interès per la recuperació de la figura de Balmes i promoure, a redós de la seva filosofia, una revifalla cultural i religiosa del país. Des d'aquesta perspectiva es pot parlar al nostre entendre de l'existència d'una vocació noucentista, profundament catòlica i espiritual, civilitzada i moderna, que també vol posar ordre en les regles catòliques, tot arraconant i enterrant les vel·leïtats carlines, que sempre tenien present les guerres civils del segle XIX.

Resulta evident que per als promotors d'aquest Noucentisme catòlic, l'Església –tot i la condemna del modernisme– havia de transitar pels camins del pensament i la filosofia, d'una alta cultura superior, en una voluntat ordenadora que recorda l'esperit de gent com Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch. Bisbes com Torras i Bages, i eclesiàstics com els Pares Ignasi Casanovas i Miquel d'Esplugues i els canonges Cardó i Manyà, serien –entre altres noms– els representants de relleu d'aquest desig de renovar litúrgicament, espiritualment i intel·lectualment una Església que, gradualment, s'obria al món dels laics. Fins i tot, es pot recordar –en favor de la nostra tesi– que les glosses de Pere Tarrés recorden les orsianes, si més no pel que fa a l'ús del terme.

El pensament de Balmes, llegit des d'aquest horitzó, va tenir un paper fonamental per tal de recristianitzar un país que després de 1909 sempre va témer el pitjor: nous aldarulls i revoltes socials que comportessin la persecució de l'Església, una situació que malauradament es va repetir el juliol de 1936. Per tant, aquest Noucentisme catòlic fou –si més no en part– un fracàs per a una Catalunya que no encertava a combinar la modernitat de les coses amb el respecte a la tradició del món d'ahir. En lloc de l'evolució propugnada per Balmes, que els noucentistes van assumir sense recances, els conats revolucionaris i les manifestacions anticlericals van fer de les seves d'una manera gairebé impune. Al capdavant, el fracàs del Noucentisme catòlic constitueix un episodi més de la dissort del moviment noucentista en general, atès que la voluntat ordenadora no va poder fer valdre el seu millor criteri, la seva

voluntat civilitzadora que, finalment, va ser superada pels esdeveniments.

Tampoc podem negar que les relacions que el franquisme va mantenir amb el pensament de Jaume Balmes van més enllà del que aquí hem assenyalat. Caldria aprofundir en totes i cadascuna de les diverses famílies del règim per tal d'escatir, d'una manera acurada i precisa, la presència del pensament balmesià en l'univers doctrinal de cadascuna d'elles. Sigui com sigui, sembla clar que un dels avantatges que oferia l'obra balmesiana era el seu caràcter polièdric que apunta en una única direcció: la política d'unitat. En concret, interessaven els principis de la unitat política i de la unitat religiosa, dos aspectes sobre els quals no es va poder bastir el sistema liberal del segle XIX, però que en canvi sí que va assumir el règim franquista. Al cap i a la fi, el franquisme va considerar que la Guerra Civil no era més que una conseqüència de les discòrdies del segle anterior, és a dir, de la política de desavinences i lluites heretades del liberalisme.

Ara bé, Jaume Balmes no té cap culpa, ni cap responsabilitat, que el franquisme utilitzés el seu pensament –sovint manipulat si no tergiversat–, per tal de justificar l'evolució d'un règim que va necessitar de la religió catòlica per tal de superar el seu origen totalitari, emparentat amb els feixismes europeus. En aquest sentit, Balmes va fer un servei a la història un segle després de la seva mort perquè, a través dels actes del centenari de 1948, Espanya va aconseguir orientar –mitjançant l'exaltació de la seva figura intel·lectual, presentat com un veritable referent– la línia ideològica del nacionalcatolicisme que, gradualment, havia de reportar la sortida de l'aïllament internacional i l'ingrés en els diferents organismes internacionals.

Anys després, quan va arribar l'hora de la transició democràtica, els dirigents de l'Església –i aquí convé tornar a esmentar els cardenals Tarancón i Jubany– van saber recórrer a Balmes i, especialment, al seu escrit en defensa de la política de Pius IX (1847), per tal de justificar l'acceptació dels principis del liberalisme i fer veure que democràcia i catolicisme no són conceptes oposats ni contradictoris. És per això que el cardenal Jubany –tot seguint l'exemple de Balmes– va deixar clar que els catòlics havien d'acceptar, sense nostàlgies, els principis democràtics de la llibertat, el pluralisme, la tolerància i les reformes polítiques. Als ulls dels cardenals Tarancón i Jubany, Jaume Balmes fou un precursor de les idees modernitzadores del Concili

Vaticà Segon (1962-1965)¹⁸⁸. Segons aquests dos prelats, Balmes es va anticipar a l'acceptació de les idees de la democràcia liberal de manera que, al seu parer, hauria defensat sense restriccions la reforma política de la transició que va conduir a l'aprovació de la Constitució de 1978.

En síntesi, observem que al llarg del segle passat –el segle xx– es van donar, si més no, tres Balmes. Un primer, entre 1910 i 1936, en què va ser llegit en clau noucentista, encara que aquesta interpretació va anar a la baixa a partir de 1929 i 1930, quan les coses també van canviar dràsticament pel retrocés que va patir el moviment noucentista en general, sota l'impacte de les avantguardes. Tot amb tot, Balmes va ser un referent de primer ordre per a la Federació de Joves Cristians de Catalunya (1931-1936) que va ser liderada per mossèn Albert Bonet i el jove metge Pere Tarrés.

Un segon moment el trobem durant els primers temps del franquisme, entre 1943 i 1957, quan els propagandistes van recórrer a Balmes, tot assumint l'ideari d'etapes anteriors. Llavors Balmes va tenir un paper capital per fonamentar ideològicament el nacional-catolicisme, que va ser la sortida que va trobar el franquisme per ser admès internacionalment després dels seus compromisos amb les potències de l'Eix.

Finalment, un tercer i breu moment coincideix amb la transició política dels anys setanta, quan es va fer una lectura de Balmes des d'una actitud progressista i liberal, en sintonia amb els nous temps que aconsellaven la separació entre Església i Estat. Malauradament, i després de tot plegat, sembla que avui el nom de Balmes romanguí – en ple segle XXI– en un oblit quasi bé total i absolut, més enllà dels reduïts cercles erudits i acadèmics.

188. «Y precisamente, lo que llama la atención en los escritos de Balmes es su humanismo trascendente y la profusión de sus escritos socio-políticos. Parece que este sacerdote que murió hace más de cien años está en plena línea del Concilio Vaticano II» (Enrique VICENTE y TARANCÓN, *Actualidad del Magisterio de Balmes*. Vic: Anglada, 1971, p. 21). Per la seva banda, Narcís Jubany també va desenvolupar aquesta idea en la conferència balmesiana pronunciada l'any 1977, i així considera que es troba pròxim a la doctrina del Concili Vaticà Segon.

